

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ANADOLU'DA AMERİKAN PROTESTAN YERLEŞKELERİ: TALAS
VE TARSUS ÖRNEĞİ**

Ömer Faruk BAYRAM

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı
Mimari Tasarım Programı

Danışman
Prof. Dr. Feride ÖNAL

Mayıs, 2022

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ANADOLU'DA AMERİKAN PROTESTAN YERLEŞKELERİ: TALAS VE
TARSUS ÖRNEĞİ**

Ömer Faruk BAYRAM tarafından hazırlanan tez çalışması 11.05.2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Feride ÖNAL
Fenerbahçe Üniversitesi
Danışman

Prof. Dr. Kıymetullah KILIÇ
Yıldız Teknik Üniversitesi
Eş-Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Feride ÖNAL
Fenerbahçe Üniversitesi

Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ, Üye
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Nezih R. AYSEL, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Zafer AKDEMİR, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Güven ŞENER, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Feride ÖNAL sorumluluğunda tarafımca hazırlanan Anadolu'da Amerikan Protestan Yerleşkeleri, Talas ve Tarsus Örneği başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Ömer Faruk BAYRAM

İmza

Eşime

ve

biricik kızım Gökçe Tomris'e

TEŞEKKÜR

Doktora tez danışmanlığımı üstlenerek bu zevkli ve ilginç konuda çalışma olanağı veren, çabalarımı yönlendiren, yerinde yaptığı uyarılarla ve yönlendirmelerle sonuca ulaşmama yardımcı olan, çalışmamın baştan sona her aşamasında bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım hocam, Sayın Prof. Dr. Feride ÖNAL'a ve tez jürisinde yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ'e, Doç. Dr. Nezih R. AYSEL'e, Doç. Dr. Mehmet Zafer AKDEMİR'e ve Dr. Öğr. Üyesi Güven ŞENER'e minnet ve şükranlarımı sunmayı bir görev bilirim.

Çalışmam süresince beni yalnız bırakmayan, sonsuz sabır ve destek gösteren eşim Burcu BAYRAM'a ve gerek duyduğum her konuda yardımcı olmaya çalışan, desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Atacan AKGÜN'e, Burcu SALGIN'a, Emir ÇEKMECELİOĞLU'na, Merve ÜNAL'a ve Serhat ULUBAY'a ve teşekkür eder, kendilerine minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Çalışmam esnasında, yardımları sayesinde geniş çaplı inceleme olanağında bulunduğum Merzifon Belediyesi'nden Kemal ENGİN'e ve Merzifon Belediyesi çalışanlarına, Tarsus Amerikan Koleji eğitimcilerine ve Talas Amerikan Okulu binası KAYMEK Talas Gençlik Merkezi çalışanlarına teşekkür ederim.

Bu çalışmanın yeni araştırmalara ve araştırmacılara yararlı olmasını gönülden dilerim.

Ömer Faruk BAYRAM

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
TABLO LİSTESİ	xiii
ÖZET	xiv
ABSTRACT	xvii
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti	5
1.2 Tezin Amacı	6
1.3 Hipotez	7
2 MİSYONERLİK VE BİLİMSEL EĞİTİM KURUMLARI OLARAK KOLEJLER	10
2.1 “Misyona”nın Misyonu ve İncil Yayıncılarının Tarihçesi.....	10
2.2 Misyonerlik ve Eğitim Kurumları.....	13
2.3 Kolej Kavramının Gelişimi ve Protestan Kolej Geleneği.....	20
2.3.1 Bilimsel Eğitim Kurumları Olarak Kolejler ve Gelişimleri	21
2.3.2 Protestan Kurumları ve Yerleşke Kültürü	24
2.4 Bölüm Sonucu.....	30
3 ANADOLU COĞRAFYASINDA PROTESTAN YERLEŞKELERİNİN GELİŞİMİ	32
3.1 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim-Öğretim	32
3.1.1 Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim Kurumları	33
3.1.2 Cemaat Okulları	40
3.1.3 Protestan Okulları.....	44
3.2 Cumhuriyet Döneminde Eğitim-Öğretim ve Yabancı Eğitim Kurumları	68
3.2.1 Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışı	69
3.2.2 Protestan Yerleşkelerinin Dönüşümü	72
3.3 Bölüm Sonucu.....	88

4	PROTESTAN YERLEŞKELERİNİN DÖNÜŐMÜNÜN TALAS AMERİKAN OKULU VE TARSUS AMERİKAN KOLEJİ ÜZERİNDEN İRDELENMESİ	92
4.1	Anadolu'da Önemli Protestan Yerleşkeleri ve Dönüşümleri.....	92
4.1.1	Aktörler	93
4.1.2	Yerleşkelerin Kent İçerisindeki Dönüşüm Süreci.....	99
4.1.3	Yerleşkelerin Kendi İçerisindeki Dönüşüm Süreci	112
4.2	Tarsus Amerikan Koleji ve Talas Amerikan Okulu	124
5	SONUÇ VE ÖNERİLER	152
	KAYNAKÇA	157
	A İSTASYONLAR	170
	B TARSUS AMERİKAN KOLEJİ	183
	C TALAS AMERİKAN OKULU	185
	TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	191

KISALTMA LİSTESİ

ABCFM	American Board of Commissioners for Foreign Missions
A.C.	Anatolia College, Merzifon
C.C.	Central College, Antep
I.C.	International College, İzmir
R.C.	Robert College
SEV	Sağlık ve Eğitim Vakfı
T.A.C.	Tarsus American College
T.A.O.	Talas Amerikan Okulu
U.A.A.	Üsküdar American Academy

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1.1** Bir Ortaçağ Misyoneri izlenimini veren, “*Kendi yatağı ve eşyalarıyla, koleje yeni gelen bir öğrenci*”, Harput, 1800’lerin başı..... 9
- Şekil 2.1** Kolonyal planlama unsurlarının görüldüğü, *Leyes de las Indias*’a göre düzenlenmiş Filipinlerdeki İspanya misyonunun Manila kenti planı, ortada *plaza* ve hemen solunda hakim bir konumda kilise ve gridal plan şeması 16
- Şekil 2.2** American Board’un Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki örgütlenmesi 19
- Şekil 2.3** Ortaçağ’dan günümüze ulaşan en eski manastır olan ve 820-830 yıllarına tarihlenen St. Gall Manastırı’nın gelişmiş organizasyon şeması ve planı 22
- Şekil 2.4** *Collegium Novum* New College, 1379 ve *quadrangle* plan şemasını gösteren çizim..... 23
- Şekil 2.5** Karşı reform hareketinin merkezi durumundaki Protestan eğitim kurumlarından çok fonksiyonlu şemalarıyla, solda; Helmsted Üniversitesi, 1728 planı..... 25
- Şekil 2.6** Benzer planlama kararlarına sahip *Hall* kompleksleriyle iki Protestan Koleji; solda William Burgis’e ait 1726 tarihli çizimde Harvard College, sağda 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’undaki önemli misyoner okullarından Robert College 27
- Şekil 2.7** John Warner Barber’a ait 1825 tarihli çizimde Yale College 28
- Şekil 2.8** Harput, Fırat Koleji, Wheeler Hall’da yıl sonu töreninden bir kare 31
- Şekil 3.1** Mimar Fossati’nin inşa ettiği “Fenler Sarayı” anlamına gelen ilk Darülfünun binası, sol altta Tapu Kadastro kayıtlarında Darülfünun’un yeri, sağda deniz cephesi ve planı..... 36
- Şekil 3.2** Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim Kurumları..... 37
- Şekil 3.3** Askeri formasyonun hakim olduğu *Ecole Militaire de Medecine* ibaresiyle vaziyet ve kent ölçeğinde anıtsal Mekteb-i Tıbbiye 38
- Şekil 3.4** Mekteb-i Sultani vaziyet ve kat planları 39
- Şekil 3.5** Solda; Google Earth imajı üzerinde Galata – Şişli Bölgesi ve R.C. ve U.A.A.’nın lokasyonu, sağda Galata – Şişli hattında Rum, Ermeni ve Yahudi Okulları..... 42
- Şekil 3.6** Şişli’de bulunan Katolik Karagözyan Ermeni okulu kat planları..... 43
- Şekil 3.7** Galata Musevi okulu kat planları 44
- Şekil 3.8** *Payitaht Hinterlandı* ndan izolasyon, solda tarihi yarımada ve Galata dışında konumlanan Protestan BOARD Okulları; R.C. ve U.A.A., sağda Anadolu’ya yayılım..... 48

Şekil 3.9 Solda; 1851 Beyrut kenti planı, ilk Amerikan Protestan koleji olan Syrian Protestan Kolej'in Anadolu'daki pratikle benzer şekilde kent dışındaki konumu, sağda; Google Earth imajı üzerinde günümüzde yerleşkesi kent içerisinde kalan Amerikan University of Beirut'un konumu	49
Şekil 3.10 Sembolizm örneği, Amerikan Protestan Koleji yerleşke imgesi saat kulesiyle İmparatorluk topraklarındaki ilk Protestan Koleji, Syrian Protestant College	50
Şekil 3.11 Solda, dünyevi ve seküler Protestan ideolojinin maddesel imgesi, giriş aksında saat kulesiyle İzmir International College, sağda Cumhuriyet döneminde yerleşkenin durumunu gösteren plan.....	51
Şekil 3.12 Üsküdar Amerikan Kız Lisesi, 1946 yılı yerleşkenin durumu ve kampüsün Pervititch Sigorta Haritası	52
Şekil 3.13 Üstte; çeperde konumlanma ve kent silüetine hakimiyet, kütle boyut ve oranlarıyla 'yerelden sıyrılma', altta; 'kendi kendine yetebilme', birimleriyle 'kapalı yerleşke'	55
Şekil 3.14 Nizamnameler ve kanunlar ile denetlenme ve ruhsat alma zorunluluğu olmasına rağmen 1850'lerde faaliyete başlayıp giderek genişleyen ve ABCFM arşivlerine göre 1900 yılında <i>L'union of Paris</i> adındaki şirkete binalarını sigortalatan Bahçecik (Bardezag) Misyonu yerleşkesi	60
Şekil 3.15 <i>Plot of Kindergarten Property: Cesarea</i> , istasyonun büyüüp Talas'taki yeni yerleşkeye geçilmesinden önce Kayseri kent merkezinde bulunan kioskuyla, ahırıyla ve mevcut kent evlerinin kullanımıyla Amerikan Anaokulu, genişledikçe yan parsel sığramanın örneği olarak <i>old division wall: now removed</i> açıklamasıyla kesikli çizgiyle gösterilen parsel sınırı	67
Şekil 3.16 Solda; Talas Erkek Okulu'nun Amerikan Board adına çıkarılmış mülk tapusu, 1900'ler, sağda; Talas Amerikan Okulu'nun kız erkek bölümlerine ait resmi izin kopyası, 1928.....	77
Şekil 3.17 <i>Gerçek Kişi</i> üzerine kayıtlı Board mülkü; <i>Maliki: Amerikan tabasından Arthur Holmes oğlu Arthur Holmes Whitman</i> , Tarsus Amerikan Koleji yerleşkesinde bulunan 1950 tarihli lise binası tapusu.....	79
Şekil 3.18 Karşılaştırma için; bir misyoner yerleşkesinin ve enstitünün vaziyet planı ve <i>kendi ideolojik programını gerçekleştirecek ortamı yaratan yerleşkeler</i> içerisinde ortak yapılar, solda; Merzifon Anadolu Koleji	84
Şekil 3.19 T.A.O. öğrencileri resmi tören sırasında, 1960'lar	91
Şekil 4.1 Kolejlerin gelişim süreçleri ve süreci yönlendiren faktörler şeması.....	93
Şekil 4.2 Önemli ABCFM Kolejleri'nin olduğu kentler	94
Şekil 4.3 Anadolu Kolejinin Etki Alanını Gösteren Türkiye Haritası.....	95
Şekil 4.4 ABCFM kurumlarının imparatorluk ve cumhuriyet dönemindeki kronolojik yaşam döngüsü.....	97

Şekil 4.5	Solda; 1870'lere doğru okul açılmadan hemen önce İzmir haritası üzerinde Kadifekale ve yerleşkenin yeri ve haritada sağda Boujah, Buca, ortada; yerleşkenin kentiniçinde kalmış halde günümüzdeki durumu .	100
Şekil 4.6	Anatolia College yerleşkesinin, yoğun konut dokusu sayesinde ana hatlarıyla okunabilen tarihi doku içerisinde kent çeperinde konumlanması, günümüz halihazır	102
Şekil 4.7	Anatolia College Amerikan Hastanesi, günümüzde Merzifon Fen Lisesi.....	103
Şekil 4.8	Dün ve bugün, solda spor sahası, sağda Merzifon Fen Lisesi Eğitimci Odası'ndan Merzifon manzarası ve yerleşke yapıları	104
Şekil 4.9	Misyonerlerin kendi çizimiyle Anatolia College yerleşkesi üstte 1902 yılı ve altta 1913 yılı yerleşim krokisi.....	105
Şekil 4.10	Anatolia College yerleşkesinin günümüzdeki durumu, dolu-boş analizi ve ABCFM arşivlerindeki yerleşke planının günümüz halihazır plan üzerine karşılaştırılması.....	106
Şekil 4.11	Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksek Okulu İdare Binası olarak kullanılan müze binası, ortada planı ve sağda; 1910 tarihli temel taşı	107
Şekil 4.12	Kent dışında hakim bir tepede duvarla çevrilmiş arazisiyle Antep Merkezi Türkiye Koleji	107
Şekil 4.13	Antep'te Amerikan Misyon Yerleşkelerini Gösteren Harita, 1900'lerin başı, Protestan misyonierlerin karakteristik davranış biçimi, solda kent çeperine konumlanma, Merkezi Türkiye Koleji yerleşkesi, sağda henüz ana akslara dönüşmemiş olan ara sokaklarla çevrelenmiş hastane yerleşkesi.....	108
Şekil 4.14	1938 yılı Jansen Planı, kentin kuzey, güney ve batı yönünde gelişmesi ve kente katılan hastane yerleşkesinin konumu ve yıkılmış olan kolej yerleşkesinin izi ve etki alanı.....	110
Şekil 4.15	Central Turkey College yerleşkelerini gösterir 1919 tarihli Kevork Sarafian Antep haritasının günümüz Google Maps görseli üzerinden karşılaştırılması.....	111
Şekil 4.16	Benzer yerleşim kararı ve planlama kurgusu göze çarpan enstitü anlayışına temellenen geleneksel Protestan yerleşke geleneğinden gelen iki Amerikan koleji, üstte; kampüs teriminin ilk olarak kullanıldığı, kent dışında kurulmuş olan Amerikan üniversitesi, Princeton, altta; Merzifon istasyonunda Anatolia College	113
Şekil 4.17	Misyonerlerin kendi çizimleriyle Anatolia College yerleşkesi, yayılması ve yapılar bütünü.....	114
Şekil 4.18	<i>Euphrates College</i> yerleşkesi atölye önünde öğrenciler, yerleşkeye ait sokak boyunca sağda ve solda kolejin diğer yapıları görülüyor	115

Şekil 4.19 Jimnastik Salonu (Jimnastikhane), Konferans Salonu Binası, Demir Atölyesi ve Marangozhanesiyle kentin dışında olmasından dolayı Paradiso (cennet) denilen İzmir Uluslararası Kolej Yerleşkesi.....	115
Şekil 4.20 Anatolia College, Merzifon.....	116
Şekil 4.21 Kültürel sürdürülebilirlik; Anatolia College yerleşkesi içerisinde Wickes Endüstrisi ve değirmeni (1912) ve Self Help Shops (1905)	117
Şekil 4.22 Solda; Paradiso yerleşkesi ve sağda; günümüzde NATO Karargahı olarak kullanılan yerleşke ve tarihi yapılar.....	118
Şekil 4.23 Solda; Uluslararası Kolej Çiftliğinde traktörle çift sürülürken, sağda; çiftlikte harman kaldırılırken, 1933.....	118
Şekil 4.24 Merzifonda Amerikan Bort Heyetinden Satın Alınan Hastane, Klinik, Mutbak, Mektep ve Müdüriyet Binaların Krokisidir' notuyla 1933 yılında askeriye devredilen kolej yapılarının krokileri	119
Şekil 4.25 Solda; kütle boyut ve oranlarıyla kent mekanında hakimiyet, kurulduğu dönemde hastane binası, sağda; hastane binasının günümüzdeki durumu	120
Şekil 4.26 Central Turkey College, Antep	121
Şekil 4.27 Savaş sırasında bir Fransız uçağı tarafından havadan fotoğrafı çekilmiş olan Central College'in Batı yerleşkesi	122
Şekil 4.28 Arşag Alboyacıyan'ın, 1937 yılında Kahire'de yayımlanan Badmutyün Hay Gesaryo başlıklı iki ciltlik çalışmasının ilk cildinin sonunda yer alan, M. Balayan tarafından hazırlanmış 'Gesarya yev ir Şırçagaykı' haritası, ortada Kayseri, altında Erciyes Dağı ve hemen yanında Talas	127
Şekil 4.29 Protestan Kolej anlayışının karakteristik yerleşme pratiği kent çeperinde Gözlükule Höyüğünü'nün hemen bitişiğindeki ilk yerleşke alanından Tarsus panoraması.....	129
Şekil 4.30 1800'lü yılların sonuna ait Tarsus kent planı, işaretli alanlardan üstte St. Paul's Institute, altta Gözlükule	130
Şekil 4.31 Google Earth imajı üzerinden yoğun kent dokusuyla tarihi bölgenin okunabildiği Tarsus planı içinde TAC ve yeni yerleşke (Grafik Ömer Faruk Bayram).....	131
Şekil 4.32 Solda Talas tarihi kent dokusu içerisinde kent dokusunun içinde alt yerleşke ve dokunun dışında tepede konumlanan üst yerleşke, ortada ve sağda dolu boş haritası içinde yerleşkeler.....	132
Şekil 4.33 Hakimiyet, hedef azınlık grubun yoğun yaşadığı Talas'ta Yukarı Kampüs binası, yerelden sıyrılma ve kent silüetinde hakim rol.....	132
Şekil 4.34 Boyut, kütle oran ve formuyla yerelden ayrıışan Tarsus Amerikan Koleji'nin sembolü haline gelmiş Stickler Hall binası ve anıtsal girişi....	133

Şekil 4.35 Solda; 1913 yılına ait krokide St. Paul's Institute yerleşkesi, sağda ilk yerleşke sınırları ve günümüzdeki durum, yerleşkenin güney batısına düşen noktada sol üstte Gözlükule Höyüğü	136
Şekil 4.36 Okulun 29 Eylül 1925 tarihi itibarıyla tekrar açılmasına izin verildiğine dair Tarsus Kaymakamlığı'nın yazısı.....	137
Şekil 4.37 Farklı işlevlerdeki <i>Hall</i> binalarıyla çevrili orta avlulu 'quadrangle' mimari kurgusunun okunabildiği 1960'lı yıllara ait TAC yerleşkesini gösterir kroki	138
Şekil 4.38 Soldan sağa sırasıyla; ilk haliyle Christie Binası, büyük değişiklikler görmüş olan Shepard Hall ve Stickler Hall, en sağda Sadık Paşa Konağı'nın orijinal giriş kapısı.....	139
Şekil 4.39 TAC yerleşkesinin Cumhuriyet döneminde yayılması	141
Şekil 4.40 TAC bünyesindeki Talas Kampüs'ün tasarım aşamaları	142
Şekil 4.41 TAC şematik vaziyet planı, solda; orijinal yerleşke ve quadrangle plan şeması, ortada; quadrangle kurgusunun Talas Kampüs'te uygulanması, sağda; gelecek öngörüsü ve iki yerleşke arası yayalaştırılması durumunda quadrangle şemasının daha güçlü ve bütüncül şekilde ortaya çıkışı.....	144
Şekil 4.42 Stickler Hall'dan yeni yerleşke Talas Kampüs, iki yerleşkeyi kesen sokak aksı ve ortada Sadık Paşa Konağı	144
Şekil 4.43 1888'de, satın alınması planlanan konağın, misyoner Dr. William S. Dodd tarafından çizilen krokisi.....	145
Şekil 4.44 1889-1898 yılları arasında mevcut bağ evlerinin yerleşkeye katılarak TAO'nun yayılması	146
Şekil 4.45 1889 yılına kadar güney kampüsteki binaların kullanımlarını gösteren misyoner çizimi	146
Şekil 4.46 TAO Kuzey ve Güney Yerleşkeleri, solda üst yerleşkeden alt kota inen basamaklı tali giriş aksı.....	147
Şekil 4.47 TAO alt yerleşkede bulunan yerel yapma biçiminin göze çarptığı ve özgün 'bahçe' sınırlarının az çok okunabildiği, kota oturan Talas bağ evleri.....	148
Şekil 4.48 Üstte ve sol altta TAO üst yerleşkedeki ana bina Kartal Yuvası, üstte ve orta altta Kayseri ovasını izleyen gözetleme kulesi, en sağ altta alt kotla üst kotu bağlayan ve adı, basamak sayısı ile özdeşleşen ikinci giriş yolu 146 basamak	149

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1 Anatolia College 1890 yılı curriculum	66
Tablo 4.1 Aktörler.....	99
Tablo 4.2 Yerleşkelerin Kent İçerisindeki Dönüşüm Süreci.....	112
Tablo 4.3 Yerleşkelerin Kendi İçerisindeki Dönüşüm Süreci	123
Tablo 4.4 Tarsus Amerikan Koleji ve Talas Amerikan Okulu karşılaştırması.....	150

Anadolu'da Amerikan Protestan Yerleşkeleri: Talas ve Tarsus Örneği

Ömer Faruk BAYRAM

Mimarlık Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Feride ÖNAL

Sanayi devrimi sonrası sömürgeciliğin hızla yayıldığı dünyada Ortadoğu'daki ve Asya'daki zenginliklere giden yolda Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan Anadolu önemli bir noktadır ve bahsedilen zenginliklere ulaşmak için özellikle 19. yy.'ın başlarından itibaren misyoner örgütlerinin yoğun olarak odaklandığı bir coğrafyadır.

Bu örgütlerden bir tanesi de Protestan the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)'dir ve Anadolu topraklarında belirlenen misyon bölgelerinde kurulan yerleşkelerde eğitim ve sağlık alanında etkinliklerde bulunmuştur.

Osmanlı toplumunun genellikle kapalı cemaat ve örgüt gruplarından oluştuğu düşünülürse misyonerler açısından eğitim etkinliklerini gerçekleştirebilmek için sağlık alanında da etkin olmak ve bu sayede yerel topluluklara temas edebilme ve onlarla iyi ilişkiler kurmak gereklidir.

Bu çalışmada Protestan Misyoner yerleşkelerinin, altlığı Batılı bir model olarak, getirdikleri yenilikler, yerleşkelerin gelişimleri, kente katılımları ile ilgili süreçler,

kentsel bellekte ve toplumsal hafızada bıraktıkları izler ve Cumhuriyet döneminde karşılaştıkları yeni ortam karşısındaki dönüşümleri irdelenmektedir.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır ve ilk dört bölüm, son bölümde alan çalışması yapılarak incelenmiş olan yerleşkeler için altlık oluşturmak amacıyla hazırlık çalışmalarıdır.

Birinci bölümde tezin ana teması ve literatür özeti, çalışmanın önemi, hedefi ve hipotez ortaya konmaya çalışılır.

İkinci bölümde misyonerlik, misyonerliğin tarihçesi ve gelişimi gibi kavramları kolej kurumları, gelişimleri ve Protestan kolej geleneği incelenmiştir. Üçüncü bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel eğitim kurumlarının geçmişi, misyoner etkinlikleri ve yerleşkeleri, seküler eğitim sistemleri ve yerleşke kültürü, yerleşkelerin gelişimleri, getirdikleri yenilikler, farklılıklar ve benzerlikler, misyoner yerleşkelerinin Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir ideolojiye sahip olan yeni devlet biçiminde değişimleri, dönüşümleri ve/veya gelişimleri, kendi ortamını yaratan yerleşke kültürünün ne yönde evrildiği tartışılır.

Dördüncü bölümde, aynı orijinden gelen ancak birisi ajandası doğrultusunda planlama kararlarına ve mimari kurguya sahip diğeri ise coğrafi yerel unsurlardan beslenerek biçimlenen Tarsus Amerikan Koleji ve Talas Amerikan Okulu üzerinden karşılaştırma yapılarak alan çalışması gerçekleştirilir.

Son bölüm, yapılan araştırmalara göre elde edilen sonuçlar ışığında değerlendirmeler içermektedir ve çalışmanın önceki bölümlerinde değinilen başlıklar üzerinden öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerleşke, kolej, eğitim, Protestan kolej kampüsleri, bellek

American Protestant Campuses in Anatolia: Case Study on Talas and Tarsus

Ömer Faruk BAYRAM

Department of Architecture

Doctor of Philosophy Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Feride ÖNAL

In the world where colonialism spreads rapidly after the industrial revolution, Anatolia, in the borders of the Ottoman Empire and on the way to richness in the Middle East and Asia, seems to be an important point where missionary organizations have been active especially since the beginning of the 19th century.

One of these organizational groups is The American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), which acts with the Protestant agenda. ABCFM had carried out activities in the field of education and health in Anatolia.

Considering that the Ottoman society is generally composed of closed communities and organizational groups in sociological terms, it seems necessary for missionary organizations to be active in the field of health and to be able to contact local communities and establish good relations with them in order to carry out educational activities.

In this study, the innovations of the Protestant Missionary campuses as a Western model, their development, the traces left in the urban memory, and their transformations are examined.

This study consists of six chapters. In the first chapter, the main theme of the thesis and a summary of the literature are discussed, and the importance, target and hypothesis of the study have been tried to be revealed.

In the second part, concepts such as missionary, the history and development of missionary are examined. In the third chapter, the history of traditional educational institutions in the Ottoman Empire, missionary activities and campuses, the secular education system and campus culture as a Western model, the developments of these campuses, their innovations, differences and similarities are examined.

In the fourth chapter, the field study was carried out on Talas American School and Tarsus American College. The last section includes evaluations in the light of the results obtained.

Keywords: Campus, college, education, Protestant colleges, memory

“Türkiye’deki bu modern eğitim kurumları bu ülkenin insanlarının yaşam, düşünce, adet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmede önemli bir güçtür. Bu okullardan çıkan erkek ve kadınlar bilgi isteyen mesleklerde olduğu gibi iş ve ticaretle de ön sıralarda yer almaktadırlar. Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika’nın varlıklı tüccar ve iş adamıdırlar. Modern düşünceli bu adamlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Batı’nın makinaları Doğu’nun bu bölümüne artan oranlarda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye’nin ürünleri de bize ulaşıyor. Sık sık ifade edilmiş olduğu gibi, Türkiye’deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika’dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır”

(Barton, 1908: 193)

Tarih boyunca toplumların ilgi gösterdiği stratejik bir konumda olmanın Osmanlı İmparatorluğu’nun bulunduğu toprakların her dönem ama özellikle Sanayi Devrimi sonrası misyonerlik faaliyetlerinin hedefinde olmak gibi bir yazgısı olmuştur. Emperyal dünyaya geç adım attığı söylenebilecek olan Amerika Birleşik Devletleri, bugün dahi tartışma konusu olan merkantalist veya bunun karşı kutbunda yer alan küreselci hedeflerden hangisini belirlemiş olursa olsun, 19. yüzyılda yoğunlaşan şekilde Asya’ya ve Asya için geçmek zorunda olduğu Orta Doğu’ya, haliyle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan bölgelere ilgisini yöneltir.

Sanayi Devrimi’nden sonra dünyanın yaşadığı hızlı kapitalistleşme ve sekülerleşme, her türlü görüş için küçük olan yer kürede, bazı kalıplaşmış anlayışları ve inançları, günümüze kadar dahi etkileri sürecektir. Kapitalistleşmenin merkezi olan Amerika Birleşik Devletleri bu dönemde Reformist-Kalvinist köklerden beslenen Protestan misyonerlerle Osmanlı

İmparatorluğu topraklarına 1820 yılında *Smyrnia* rıhtımına adını atar. Önemli bir dönemeç olarak, bu hamleyle Osmanlı İmparatorluğu ilk defa Protestanlık'la tanışmış olur.

Protestan misyonerleri dünyanın diğer ucuna gönderen *American Board of Commissioners for Foreign Missions* merkezinin hedefinde, net belirlenmiş bir alt gruptan ziyade, etki alanına alabilecekleri bir azınlık bulmak ve bu gruba odaklanmak düşüncesi yer alır. İzmir'e ilk ulaşan misyonerler dahil ardıllarının da takip ettikleri program öncelikle yerel dilleri öğrenmek ve halkla yakın ilişkiler kurmak şeklindedir. Ancak, ABCFM heyetlerini ve misyonerleri de şaşkınlığa uğratmış olacaktır ki, yerel Hristiyan gruplar Protestan misyonerlere geçit vermemiştir. Protestan misyonerlere karşı bu *mukaddes* bariyer ABCFM misyonerlerinin merkeze gönderdikleri ABCFM raporlarından takip edilebilmektedir. Özellikle azınlık grupların çok uzun sürelerdir belli cemaatlere bağlı olmaları ve bu cemaatlerin dini liderlerinin, Protestan misyonerlere alan açtıkları takdirde kendi konumlarını kaybedecekleri düşüncesi sonucunda Hristiyan gruplardan gelen sert tepkiler ABCFM heyetini ve misyonerlerini zor durumda bırakır.

Sistematiği olan planlı bir hareket olup olmadığı tartışma konusu oladursun sonucu, ulusçuluk hareketlerinin, iç savaşla sonuçlanacak şekilde, azınlıklar içerisinde filizlenmesiyle biten, kilisenin bölünmesi ve merkezinde Ermenilerin olduğu yeni bir Protestan Kilisesi'nin ortaya çıkması süreci ABCFM'in takip eden aşamadaki planlaması olur. Bütün dünyanın değiştiği ve imparatorluğun Batılılaşma amacıyla Islahat Fermanı ve Tanzimat Fermanı gibi süreçleri deneyimlediği bu dönemde ABCFM, Protestan Kilisesi ve kurumları için rüzgarı arkasına alır ve imparatorluğun içerisinde belirlemiş olduğu istasyon bölgelerinde hızla yayılır.

İmparatorluk içerisindeki azınlık cemaatlerin İstanbul'da yoğunlaşmış ve uzun süreler boyunca ticari ve siyasi ilişkilerini payitahtta biçimlendirmiş olmaları Protestan misyonerlere fazla hareket alanı bırakmamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası yerel azınlık cemaatler de artık Batılı anlayışta bilimsel formasyonlu eğitim veren okulları hayata geçirmeye ve bunları da İstanbul'da inşa etmeye başlamışlardır. Değişen dünya, toplumları da hızla değiştirir ve buna bağlı olarak

talepler de şekillenir. Kurumlarını Protestan tabana temellenen dini içerikli eğitim anlayışında örgütlenme hedefiyle imparatorluğun birçok bölgesinde okullar açan ABCFM, yerelden gelen seküler ve laik dünya görüşündeki bilimsel eğitim taleplerine yanıt vermek için değişmek zorundadır. Dahası İstanbul'un kozmopolit yapısı ve Hristiyan azınlık grupların yoğun baskısı ABCFM'in Anadolu'ya sıçramasına ve hatta taşınmasına neden olur.

Amerika Birleşik Devletleri'nde o dönemde *Reformist* harekete temellenen bir kolej geleneği şekillenmiştir. Kapalı yerleşkeler içerisinde zengin olanaklar ve geniş yelpazede eğitim fırsatları sunan bu eğitim, mekan da biçimlendirmiş, mekan-kültür ilişkisi bağlamında Amerikan Koleji modeli ortaya çıkmıştır. ABCFM'in Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gönderdiği misyonerler, bu kolejlerden mezun seküler dünya görüşünü taşıyan özgürlükçü bireylerdir.

ABCFM büyük yerleşkelerini Anadolu'nun özellikle Ermeni azınlıkların yoğun yaşadığı bölgelerde hayata geçirir. Yerleşkeler kentin çeperine konumlanma gayretiyle geniş alanlar içerisinde farklı işlevlere cevap verecek yapıları içerir. Aynı zamanda yerel halkla temasları kolaylaştırmak için ABCFM, bu merkezlerde sağlık kurumları da açar ve bu kurumlar da yerleşkelere dahil olur. Bu sayede hem sağlık alanında eğitim verilebilirken hem de bölge insanına sağlık hizmetleri götürülmüş olunur.

Protestan köke dayanan eğitim pratiği anlayışıyla, misyonerlerin görev yaptığı Anadolu'daki yerleşkelerde, eğitim ve üretim bir arada yürütülmüş ve mekansal örgütlenme ve yapıli çevre de buna göre şekillenmiştir. Henüz o dönemde dahi ABCFM yerleşkelerindeki öğrenciler, bugün *üniversite-sanayi işbirliğı* olarak tariflenebilecek şekilde, öğrencilik hayatlarından başlayarak ürün ve üretim çeşitliliğıyle yerele göre şekillenen yerleşke içi endüstriyel üretim faaliyetlerini içeren bir eğitim programıyla öğrenim görmüşlerdir. Bütün bunlar, kendi ortamını, mekan-kültürünü yaratan kapalı yerleşkeler içerisinde gerçekleşmiş ve yerleşkeler zamanla gelişerek büyümüştür.

Ancak, patlak veren bir dünya savaşı ve savaşın sonunda verilen Milli Mücadele neticesinde Ankara merkezli kurulan yeni ulus devlet süreci, misyonerlerin kendi ifadeleriyle; neredeyse yaklaşık yüz yıldır gösterilen çabayı *boşa çıkaracaktır*.

Modernize olma hedefinde olan bir yönetim, devletin tüm kurumlarından başlayarak reform hareketleriyle kalkınma çabaları ve bütün bu planlamanın siyaseti, kültürü, eğitimi ve haliyle mimarlık ortamını, kenti, kent mekanını ve kırsalı dönüştürme süreci ABCFM'in ve kurumlarının yüz yüze kalmış olduğu yeni ortamı tanımlar.

Özellikle dünya savaşı ve Milli Mücadele döneminde karşılaşılan Ermeni hareketleri ve Ermeni Ulusçuluğu düşüncesinin ABCFM kurumlarından filizlendiği algısı daha 1. Dünya Savaşı'nın hemen ardından bazı ABCFM yerleşkelerinin kapatılmasına neden olur. Terkedilen, faaliyetlerine son verilen veya devredilen bu yerleşkeler ve yerleşkelerdeki yapılar Cumhuriyet döneminde yeniden şekillenen kent mekanını etkiler. Diğer Board yerleşkeleri yeni yönetimin talep etmiş olduğu belli başlı zorunlulukları uyguladıkları ölçülerde faaliyetlerine devam ederler.

Bunun yanında, oturmuş bir sisteme sahip ve üretim-eğitim birlikteliği içerisinde nitelikli çağdaş eğitimin temel özelliklerini taşıyan Board yerleşkelerini ve kurumlarını model alma ve sistemin olumlu ve çalışan yönlerini pragmatist bir yaklaşımla yeni kurumlara nakletme düşüncesi lider kadrolar için cazip gelmiş görünür. Milli Mücadele sonrası Cumhuriyet Türkiye'sinde, çoğunluğu kırsalda yaşayan ve ekonomik olarak durumu iyi olmayan halkın cumhuriyet reformlarını ve ideolojisini sindirmesi düşüncesi, eğitimin kırsal odaklı olarak ilköğretimden başlaması ve daha sonra yükseköğretim reformlarına geçilmesi hedefini koyar. Bu noktada ABCFM kurumları ve yerleşkeleri cumhuriyetin modern kurumlarını etkiler. Yükseköğretim reformlarında da Amerikan kolej ve üniversite tipolojisinin etkileri görülür ve Amerikan modeli Türkiye Cumhuriyeti'nde açılan ilk dört üniversite için başı çeker.

İlerleyen dönemlerde gerek kısıtlayıcı ortam sonucunda kapanan okullar, gerek ABCFM'in yaşamış olduğu mali sorunlar, ABCFM'in Anadolu'daki faaliyetlerini etkiler ve mülkiyet sorunları gündeme gelir. Osmanlı imparatorluğu döneminde yabancıların doğrudan mülk edinmemesi yasasına karşılık Cumhuriyet dönemi bu tutumu esnetir ve yabancıların mülk edinebilmesinin kapılarını aralar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ABCFM'in güvendiği gerçek kişiler üzerine kayıtlı olan

mülkiyetlerin tapuları, zamanla Anadolu'daki tüm faaliyetlerinden vaz geçmiş olan ABCFM'den Sağlık ve Eğitim Vakfı'na devredilir.

Anadolu'da kalmış olan belli başlı yerleşkeler Sağlık ve Eğitim Vakfı çatısı altında günümüze kadar eğitim ve sağlık alanındaki faaliyetlerine devam etmektedir. Özgür düşüncede çağdaş bireylerin yetiştirilmesi amacıyla ve nitelikli eğitim anlayışıyla Türkiye Cumhuriyeti içerisinde de üst sıralarda yer alan ABCFM kurumlarından bugün Boğaziçi Üniversitesi olan Robert Kolej, günümüzde Tarsus Amerikan Koleji olan St. Paul's Institute kendi özgün yerleşkelerinde, İzmir'de bulunan Uluslar Arası Kolej ise yerleşkesinden taşınıp İzmir Amerikan Koleji olarak yeni yerleşkesinde eğitim çalışmalarına devam etmektedir. 1. Dünya Savaşı sonrasında kapanan Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde yer alan Amerikan Hastanesi yerleşkesi de SEV çatısı altında günümüzde Gaziantep'te özgün yerleşkesinde sağlık hizmetlerini sürdürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti içerisinde bulundukları dönemde de değişen ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar sonucunda bu kurumlar kendi yerleşkelerinde yeni fiziksel mekanlar oluşturarak gelişimlerine devam etmişlerdir. Tarsus Amerikan Koleji ise bir adım ileriye giderek eski yerleşkenin hemen bitişiğindeki yapı adasını satın alarak yeni bir yerleşkeye sahip olmuş ve yeni yerleşkenin adını, geçmişteki bağları ve hatıraları güçlendirmek adına *Talas Yerleşkesi* olarak belirlemiştir.

Terkedilmiş, aktif, kullanımda olsun veya olmasın ABCFM'den günümüze kadar fiziksel olarak izleri, sınırları ve yapıları ulaşan bu yerleşkeler ve ikonik yapıları kent mekanında ve kentli belleğinde dikkate değer güçlü bir yer tutar. Restorasyon projeleriyle yeni işlevler yüklenen ve/ya özgün faaliyetlerine devam eden bu yapılar çevrenin devinim halinde olan dünyanın etkisiyle değişime ve dönüşüme uğrayamaya devam edeceği açıktır. Bu değişimin ve dönüşümün sosyal etkilerinin de olacağı görülmektedir.

1.1 Literatür Özeti

Dünyanın *Kutsal* bölgesine yönelik, İncil'de İsa tarafından verilen "gidin ve insan balıkçısı olun" nasihatına uyan görevlilerin insanları Hristiyanlık dinine davet etmeleri ve onun hakkında bilgilendirmeleri durumu için kullanılan bir Hristiyanlık terimi olması gereğiyle misyoner ve misyonerlik olgusu genellikle ilahiyatçılara ve

tarihçilerin araştırma konusu olmuş ve bu konuya çoğunlukla teolojik açılardan yaklaşmıştır.

ABCFM'in Anadolu coğrafyasında Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde de geçirmiş olduğu aşamaları ve kurumları, Protestan kolej geleneğiyle şekillenen yerleşkeleri, sınırları, yerleşkelerin gelişimlerini, dönüşümlerini, ardılı olan kurumları etkileyip etkilemedikleri ve/ya ne şekilde etkiledikleri, günümüze ne şekilde ulaştıkları gibi konulara temas eden bu çalışma Protestan kurumlarının ve bu coğrafyadaki ABCFM kolej yerleşkelerinin fiziksel planlamalarının ve mimari ortamlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alması açısından önemli görünmektedir.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı; insanlığın tarih boyunca önem göstermiş olduğu bir coğrafyada gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinden bahisle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk defa tanışmış olduğu bir örgütün ve örgütün getirmiş ve bölgede hayata geçirmiş olduğu özgün planlama kararları gösteren kurumları ve bu kurumların yerleşkelerini öz ifadelerle *kuruluş, gelişim ve değişim* süreçleri özelinde incelemektir. Kıta Avrupası'ndan Amerika'ya, Yeni Dünya'dan da Anadolu'ya dolambaçlı bir yol izleyerek taşınan bir eğitim modelinin bu coğrafyada, mekan-kültür ilişkisi üzerinden ne şekilde bir yapıyı çevre oluşturduğu, yapma ve inşa biçimlerinin ne olduğu ve fiziksel mekanı nasıl şekillendirdiği izleğinden yola çıkarak üretim ve eğitim pratiğinin girişikleştiği Amerikan Protestan Kolejlere'nin süreçle beraber değişen pozisyonları çözümlenmeye çalışılmıştır.

Board'un bölgedeki etkinliklerini kapsayan sürecin, 1. Dünya Savaşı'nı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını içeren net bir dönemeç noktasıyla ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Konu bağlamında rahatlıkla ifade edilebilecek bu *sıfır noktası* öncesinde ABCFM kurumlarının sahip olduğu hareket serbestisinin yerleşkeleri ne şekilde geliştirdiği ve biçimlendirdiği, sonrasında ise bu yerleşkelerin sahip olduğu yapıyı çevrenin ne şekilde dönüştüğü, hangi kurumları ne şekilde ve biraz da olsa ne yönde etkilediği soruları neden sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın odaklandığı bölgelerle ilgili olarak, İstanbul'un özel bir duruma sahip olmasından dolayı ayrı tutulduğunu belirtmekte yarar vardır. İstanbul, yoğun olarak diğer cemaatlerin eğitim yapılarına ev sahipliği yapmış ve ABCFM personeli için halka temas edilmesi konusunda diğer bölgelere kıyasla daha sert bir direnç göstermiş metropoldür.

Bunun sonucunda ABCFM personeli Protestan kurumlarını İstanbul'da önce daha küçük yapılar bünyesinde faaliyete geçirmiş ancak bu kurumlar çok uzun ömürlere sahip olamamıştır. Diğer cemaatlerin dini liderleri, deyim yerindeyse, Babıali'nin kapısını Protestan okulların kapatılması için aşındırmıştır. Ayrıca İstanbul'un kozmopolit yapısı bu kent özelinde Board için *düzene uymayı* mecburen gerektirmiş ve ABCFM İstanbul'da, diğer kentlerde ve yerleşkelerde olduğu gibi hedef grup odağında kendi metodolojisini ortaya tam koyamamış ve daha esnek hareket etmek durumunda kalmıştır.

Çalışmanın yoğunlaştığı yerleşkelerin sağlık yapılarını da içeren yerleşkeler olması konusuna özen gösterilmiştir. Daha fazla fonksiyonu içeren kendi ortamını yaratan kapalı yerleşkelerin, yerleşke ölçeğinde çok daha çeşitli fiziksel mekan, mimarlık ortamı ve yapı çevre anlamına gelmesi bunun başlıca nedenidir. Ayrıca, bugün dahi açık, yarı açık ve kapalı mekanlarına temas edilerek mekan-kültür ilişkisini hissedebilme amacıyla günümüzde de inceleme olanağı bulunan yani günümüze kadar ulaşılabilen yerleşkelere odaklanılmış ve bu yerleşkeler olanaklar dahilinde yerlerinde incelenmeye çalışılmıştır.

İmparatorluk topraklarında neredeyse bir yüzyıl ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde de hemen hemen aynı sürede etkili olmuş ve mimarlık ortamının yanı sıra bugüne dahi dokunan sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik etki alanları da yaratmış olan Board yerleşkelerinin incelendiği bu çalışmanın yeni çalışmalar için kaynak ve yeni araştırmacılar için fikir oluşturma arayışı tezin esas gereklerinden birisidir.

1.3 Hipotez

Çalışmanın amacı doğrultusunda, incelenen bölgede iki yüz yıl önce altyapı çalışmaları başlayan ve etkinlikleri bugün devam eden nitelikli, bilimsel, teşvik edici

ve katılımcı eğitim yöntemleriyle kurumlarını kuran bir örgütün bu kurumlarda eğitim veren eğitimcilerin almış oldukları eğitimin de fiziksel mekanını oluşturan bir modeli çözümlmek önemlidir. Amerika kıtasına özgü olan kolej modelinin ilk örneklerinin Protestan misyonerlerle Anadolu coğrafyasına çok uzun süreler önce taşındığı görülmektedir. Bu noktada Amerika Kıtasında özgün formunu bulan orta avlulu plan şemasıyla biçimlenen yerleşke kültürünün Anadolu'da açılan kurumlarda da tatbik edildiği ve günümüzde halen işlevine devam eden Amerikan kolejlerinin yerleşkelerinin bu modele göre biçimlenip biçimlenmediği sorusu önemli hale gelir. Daha önce tüm dünyada misyonerlik faaliyetlerinin kilise örgütlenmesi etrafında şekillenmesinin aksine yerleşkelerde gerçekleştirilen misyon çalışmalarının üssü olan bu kurumlarda yoğun ve çeşitli bir müfredata sahip eğitimin sonucunda çok farklı işlevlerde yapılar aynı yapılı çevre içerisinde hayata geçirilmiştir. Bunun sonucunda hem eğitenler hem de eğitilenler açısından bir ortam tanımlayan bu yerleşkelerin kuruldukları yerlerde kent mekanında da izler bırakmanın yanında sosyal bellekte de etkilerinin olduğu sonucu açıktır.

Günümüzde de, geçmişte olduğu gibi, yayılarak ve pragmatist olarak en yakındaki parsellere sıçrayarak genişlemeye devam eden bu kurumların ve yerleşkelerin kent mekanını etkileyeceği ve dönüştüreceği ortadadır. Kapanmış veya terkedilmiş olan yerleşkelerin ise kendi ortamına sahip olmaları, farklı sayıda ve boyutlarda yapıları içeriyor olmaları ve çok amaçlı kullanıma elverişli olmaları açısından günümüzde artık kentle girişikleşen ve bütünleşen yükseköğretim mekanları bağlamında değerlendirilebilecek olmaları kent mekanında yapısal çevrenin biçimlenmesi ve dönüşümü için büyük bir potansiyeldir. Bu büyük potansiyelin kent yaşamı ve kent sakinleri için kinetiğe çevrilmesi, bugün belki atıl konumda olan bu fiziksel ortamların, kamusalın arayışında olarak çağdaş fikirlerle kente katılmasının sağlanması gerekli görülmektedir.

Şekil 1.1 Bir ortaçağ misyoneri izlenimini veren, “*Kendi yatağı ve eşyalarıyla, koleje yeni gelen bir öğrenci*”, Harput, 1800’lerin başı (Catalogue of Euphrates College, 1912: 28)

MİSYONERLİK VE BİLİMSEL EĞİTİM KURUMLARI OLARAK KOLEJLER

“Artık hiç kimse, sanat, ticaret ve dünyanın Tanrısal olmayan kısmından ayrı yaşayamaz.

Bu nedenle insanlar, okullarda daha gelişmiş bir eğitim istemektedirler...”

(Clark, 1888: 19)

2.1 “Misyon”un Misyonu ve İncil Yayıncıların Tarihçesi

Kendisini var eden nedeni ve tarihsel süreçleri yapısında taşıyacak şekilde, mitttere (göndermek) sözcüğünden türeyen *Missio* Latince kökenlidir (“mission”, 2003). Misyoner ise 16. yy'da, Kutsal Ruh'un dünyaya gönderilmesini ifade etmek için üretilmiş bir sözcüktür ve kökeni *Missio* (önemli görev) sözcüğüdür. Misyonerler yabancı ülkelerde Hristiyanlığı yaymakla yükümlü din görevlisidir ve insanları Hristiyanlık dinine davet ederler ve onun hakkında bilgilendirirler (“missionary”, 2003).¹

Dini tabandaki misyon ve misyonerlik, ilk Havariler döneminden başlayarak günümüze kadar İncil'i anlatmak ve yaymak, Hristiyan olmayanları Hristiyan yapmak veya bir mezhepten olmayanları o mezhebe çevirmek şeklinde ifade edilir ve bu misyonerlik faaliyetleri matbaa, tıbbi hizmetler ve okul ve eğitim kurumları gibi vasıtaların yardımıyla yürütüme konar (Scott, 1975: 15).

¹ Buna karşılık; İslam'da misyonerlik değil, tebliğ vardır. İslam geleneğinde dinin insanlara duyurulması ve tanıtılmasına “tebliğ” ve “davet”, bu faaliyeti üstlenen kişiye “tebliğci” denilir. Ancak Hristiyanlık'taki misyon ve misyonerlikle İslâm'daki tebliğ ve davet anlayışı arasında büyük farklar mevcuttur. İslami tebliğ ve davette yalnızca doğruların ilan edilip insanlara duyurulması hedeflenirken (el-Mâide 5/67; en-Nahl 16/125) misyonerlikte amaç insanların vaftiz edilip Hristiyanlaştırılmasıdır (Matta, 28/19-20). Dolayısıyla misyonerlik, yalnızca inancın ifade edilip duyurulmasını hedefleyen bir tebliğ olayı değil, Pavlus'un da vurguladığı gibi “ne yapıp edip insanların Hristiyanlığa kazandırılması” faaliyetidir (Korintoslular'a Birinci Mektup, 9/20) (Türkiye Diyanet Vakfı, 2021).

İncil yayıcıların tarihi Havariler² Dönemi (M.S. 33-100), Kilise Kurucuları Dönemi (M.S. 100-800), Ortaçağ Dönemi (800-1500), Reformasyon Dönemi (1500-1650), Reformasyon Sonrası Dönem (1650-1800) olarak beş döneme ayrılır. Modern Misyonlar Dönemi ise 1793 yılında Misyoner William Carey'in Hindistan'a ulaşmasıyla başlar (Mason, 2007: 304).

Hristiyanlığı yaymak üzere İsa'nın ölümünü izleyen 33-100 yılları arasındaki Havariler dönemi misyonerlerin tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemdir ve Roma Kiliselerinin kurulduğu 100-800 yılları arası da İncil yayıcılar bu görevi üstlenirler. 11. ve 13. yüzyıllar arası ise Ortadoğu topraklarına Avrupa üzerinden gerçekleştirilen Haçlı Seferleriyle, misyonerlerin doğrudan faaliyetleriyle olmasa da Hristiyanlığın ilk kez Batı yayılcılığının hizmetine girdiği yıllardır (Akgün, 2008: 66).

16. yüzyıldan başlayarak Rönesans ve Reform hareketleriyle Batı bilime kucak açar ve düşünsel, sanatsal ve teknik alanlarda dev adımlarla uygarlık yolunda hızla ilerleme kaydeder. Hristiyanlığın devlet dini olarak ortaya çıkmamış oluşu ve başlangıçta "devlete rağmen" gelişmesi aydınlanmanın, önüne kendi çıkarları nedeniyle dikilmeye çalışan kiliseyi zor da olsa aşarak devlet yönetimlerine kucak açması mümkün olur. Doğu'da ise durum biraz daha farklıdır. İslam dini ve devleti bir arada kurulduğundan Doğu toplumlarında devlet ve din iç içe gelişir. Din adına devlet ve toplum üzerine egemenlik oluşturan ve bu gücü kaybetmek istemeyen din adamları, Batı'da gelişen bilimin kilise ve toplumun arasına girerek din adamlarının halk üzerindeki etkisini zayıflattığı süreci gözlemledikçe benzer gelişmelerin kendi çıkarlarını da zedeleyebileceğini düşünürler (Akgün, 2008: 67).

Doğu dünyasındaki bu batıdan kopuşa Batı dünyasının reaksiyonu ise kendini tanıtmaya isteginin uyanması olur. Bu tepkinin sahadaki pratiği ise Reform hareketlerinin etkisiyle Batı'nın dini olan Hristiyanlığın 1500-1650 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına yoğun şekilde gelen misyonerlerle tanıtılması olur (Wells, 2014). 15. yüzyılda matbaanın icat edilmesiyle hızla fazla sayılarda basılabilmesiyle, etkilemeye

² Konuyla ilintili olarak; bu durum İki farklı Yunanca kelime içerir; *disciple* (mathetes) "öğrenen" veya "öğrenci" anlamına gelir. İsa'nın yolunu öğrenmek isteyen herkes için geçerli bir terimdir. Havari (apostle) ise Yunanca *apostellein* fiilinden "gönderilen kişi" anlamına gelir (The People of the United Methodist Church, 2021).

çalıştıkları topluluklara ellerinde İncil'le yaklaşabilmeleri misyonerler açısından büyük kolaylık olur (Wells, 2014).

Batı dünyasında yaşanan ilerlemelere oldukça uzak kalan Doğu ülkeleriyle kurdukları bağlantıları giderek artıran İspanyol, Portekizli, İngiliz, Hollandalı, Fransız ve İsveçli Katolik ve Cizvit misyonerler, bünyesinde barındırdığı farklı inançtan ve etnik kimlikten halklara dinsel hoşgörü çerçevesinde yaklaşan ve Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla kapıları Avrupalılara kolaylıkla açılan Osmanlı Devleti'nin topraklarına rahatlıkla uzanırlarken (Akgün, 2008: 67) Modern Misyonlar Dönemi'nde kendi inançlarını yaymada hedefledikleri başarıyı yakalayamamalarının nedeni Atlantik Okyanusu'nun öte sahili Yeni Dünya'dan gelen, bu çalışmanın da odağında olan, Amerikalı Protestan misyonerler olur.

16. yüzyılda Martin Luther ve Jean Calvin'in öncülüğünde Katolik Kilisesi'ne ve Papa'nın otoritesine karşı girişilen Reform hareketinin sonucunda doğan Protestanlık (Dixon, 2010), Ortodoks ve Katolik ritüelleri altında ezilen Hristiyan topluluklara İsa'nın daha basit şekilde anlaşılıp öğretilebileceğini göstermeye başlayınca dünyada hızla yayılmaya başlar İnsancıl değerlerin yüceltilmesi anlayışıyla ivmelenip etki alanı genişleyen Protestanlık ve Protestan misyonerler gittikleri bölgelerde daha çok kabul görme şansı elde ederler (Akgün, 2008: 68).³

Sonraki dönemde misyonerler, 18. yüzyılın ilk çeyreği sonunda gerçekleşen Endüstri Devrimi'nin getirmiş olduğu ekonomik kalkınmanın ihtiyacı olan hammadde ve pazar arayışları sonucunda dünyanın gelişmemiş bölgelerine ulaşmayı hedefleyen ülkelerin yörüngesine girerler. İngiliz sömüresi haline gelmiş olan Hindistan'a 1793 yılında 41 yıl kalacak şekilde ayak basan Baptist misyoner William Carey'in ayak basmasıyla İngiltere'nin dini değerleri kullandığı sistematik yayılmacılığı başlar (Mason, 2007: 304). Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk hükümetinin yayımladığı kuruluş bildirgesinde devletin Hristiyanlık dinine dayalı olarak kurulmadığı ifade edilse de

³ Protestanlar, papazlara ihtiyaç duymadan Kitab-ı Mukaddes'i okuyabildikleri için vaftiz edilmiş her inananın aracısız rahiplik yetkisi olduğuna inanırlar ve Kitab-ı Mukaddes'i Hristiyanlık için tek kaynak sayarlar. Ortodoks ve Katolikler gibi ruhani başkanları yoktur ve dinî inancı kişisel düzeyde yaşama ve Katolik Kilisesi'nin dünyevileşen ayin ve uygulamalarından kaçınma gerekçeleriyle Katolik Kilisesi'nden ayrılırlar (Scott, 1975: 18).

(Wells, 2014) misyonerlerin Protestanlığı batı topraklarına taşımak için harekete geçmeleriyle Amerika Birleşik Devletleri de sürece katılır.

Dini amaçlar doğrultusunda çıkmış olan misyonerlik kavramı ve faaliyetleri Sanayi Devrimi sonrası kapitalizmin etki alanının genişlemesiyle emperyal amaçlara sahip devletlerin hizmetine girmiş bir görünüm sergiler ve misyonerlerin, bu atmosfer içerisindeki konumlarının farkında olsunlar veya olmasınlar, Hristiyanlığı dünyaya yayma hedefleri Batı kültürünü dünyada egemen hale getirmeye dönüşür.⁴

2.2 Misyonerlik ve Eğitim Kurumları

Misyonerlik pratiğinin başlıca araçları okul, matbaa, kitap hastane gibi seküler kurumlar olur. Misyonerler bu kurumlarla iktisadi ve ticari çıkarlar sağlama ve siyasal ve kültürel etki alanı yaratma ve yayılma amacı içindedirler (Kocabaşoğlu, 1991: 15).⁵ Özellikle Modern Misyonlar Dönemi'nde misyonerler bu yelpazede çeşitli yapılar işletmiş olsalar da, bunun öncesindeki süreçte misyonerlik faaliyetlerinin odağını kilise yapıları biçimlendirir.

Misyonerlerin planlama ölçeğindeki faaliyetleri ve mimari ürünleri, Modern dönem öncesinde büyük sömürge bölgelerine sahip olan İspanya, Fransa, Portekiz gibi ülkelerin sömürge yerleşimlerinde görülür. Kutsal Kitabın ilk sayfasında Tanrı kendi suretinde yarattığı insana "yeryüzüne boyun eğdir ve onun üzerinde egemenlik kur" vaadini en yüksek kültür görevi olarak verdiğine (Genesis 28) ve Havari Pavlus'un "tüm dünyaya gidin ve müjdeyi her canlıya vaaz edin" dediğine göre *ideal* Hristiyanlık arayışında olan (Warneck, 1888: 3) bu devletlerin hükümetleri ve dini tarikatlar, gittikleri ülkelerin mevcut nüfusunu Roma Katolikliğine dönüştürmek için misyonlar kurar. Bu misyon istasyonları genellikle, misyonun inşası, bakımı ve gereken yeni yapıların yapılması için işgücü sağlayacak şekilde misyonerlerin gittikleri bölgelerdeki mevcut yerleşimlere yakın

⁴ Özellikle 19. yüzyılda Amerika kıtasında misyoner örgütlenmeleri kurumsal hale getiren yapıların ortaya çıkmasıyla o dönem için "misyonerlik" denildiğinde "dünyanın az gelişmiş bölgelerine New England Protestanlığı ihraç edilmesi" anlaşılır olmuştur (Grabill, 1971: 5). Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer emperyalist ülkelere farklı olarak açık şekilde yayılmacı politikanın tersine diplomasi yolunu kullanarak siyasal etki alanı oluşturup misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmesinin nedeni de dış politikasının temelini oluşturan Monroe Doktrini anlayışıdır (Akgün, 2008: 69).

⁵ Afrika kıtasına nüfuz etmek için yoğun çalışmalarda bulunan ünlü kaşif Livingstone'un misyonerlikle ilgili şu sözleri önemlidir: "*The end of exploration is the beginning of enterprise – Keşiflerin bittiği yerde girişim başlar*" (Bethany Global University, 2021).

noktalarda kurulur. Bazı misyon istasyonları dağınık tarım topluluklarının yakınındayken, diğerleri en yoğun yerel kentlerin merkezindedir. Büyüklüğüne bakılmaksızın her misyon bölgesinin merkezinde ruhani merkezi olarak bir kilise binası bulunur. Genellikle bir ilk adım olarak geçici bir barınak olarak başlayan kilise binası ve daha sonra diğer destek ve hizmet yapıları, misyon istasyonunun etkisi yoğunlaşıp din değiştirenlerin nüfusu arttıkça ve inşaat kaynaklarının kullanımı olanaklı hale geldikçe zamanla gelişir (Spanish Colonial Missions Architecture and Preservation, 2021).

Sömürge misyonlarının mimari üslupları, o dönemde özellikle büyük sömürgelere hakim olan İspanyol İmparatorluğu'nda ve Avrupa'da popüler olan Gotik⁶, Barok, Plateresque, Mudéjar, ve Neoklasisizm gibi akımlardan etkilenir, ancak yerel malzemeler, işçilik ve mevcut işgücü ve teknik uzmanlık sorunları, anavatanından uzaktaki misyon inşaatçıları yerele yabancı kendi kültürel üsluplarını yorumlamaya zorlar ve bunun sonucunda misyon mimarisi, her bir misyon için benzersiz denebilecek şekilde çeşitli mimari öğelerin analizi ve senteziyle ithal ve yerel ifadelerin bir birleşimine dönüşür (Spanish Colonial Missions Architecture and Preservation, 2021).

Geniş bir sömürge etki alanına sahip olan İspanya ise bu noktada bir adım önde görünmektedir ve planlama ve mimarlık faaliyetlerini sistematikleşmiş bir program doğrultusunda uygulamıştır. 16. yüzyılda *monarklar*, Yeni Dünya'daki⁷ ve orada buldukları yerlilerin yaşamlarını belirleyen bir dizi yönergenin yanında şehir planlamasıyla ilgili olarak, yeni bir şehrin tercih edilen konumu ve denize, dağlara ve nehirlerle göre konumu hakkında ayrıntılar içeren yönetmelikler yayınlar. Bu

⁶ Gotik Uyanış, özellikle sömürgecilik ve haliyle misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem olan on dokuzuncu yüzyılda İngiltere Kilisesi'nin mimari gelişiminde hem yurtiçinde hem de yurtdışında merkezi bir yere sahiptir. Özellikle genişleyen İngiliz sömürge dünyasında neo-Gotik kilise, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca hem inancın hem de kimliğin merkezi olarak önemli bir ifadesi haline gelir. Sembolik ve iletişimsel bir perspektiften bakıldığında, üslup sadece Britanya ile görsel bir bağı değil, aynı zamanda bir kurum olarak İngiltere Kilisesi'nin ve İngiliz kültürünün temel ifadesini de temsil eder (Turner, 2015: 19).

⁷ Yeni Dünya hem misyoner gönderilme hem de misyoner gönderme bağlamında misyonerlik kavramıyla her dönem ilişki içerisinde olur. Bir dönem İspanyol İmparatorluğu'nun yoğun şekilde misyoner gönderdiği ve bu misyonerlerin geniş çaplı yapım işlerine giriştiği okyanus ötesi kıta insanı bu *girişim* biçimini hiç değiştirmemiş gibidir. Takip eden bölümlerde tartışılacağı üzere, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ve burada yeni bir planlama modeli üzerine çalışmalar yapan Protestan misyonerlerin, önceki dönemlerde hem Avrupa imparatorlukları hem de uluslaşma sürecinde Amerikan devleti tarafından hummalı misyonerlik faaliyetlerine ev sahipliği yapmış olan bu kıtadan gelmesi, özünde bu pratiği barındırması noktasında kıtayı enteresan hale getirir.

yönetmelikler, ticaret amaçlı etkinliklerin yanı sıra festivaller ve hatta askeri operasyonlar ve binicilik içeren durumlar için aralıkları hesaba katarak merkez plazanın şeklini ve ölçümlerini ayrıntılı olarak açıklar. İlkeler, kilisenin yerini, ana plazaya giden yolların yönünü ve cadde genişliğini iklim koşullarına göre belirlemenin yanı sıra, şehirdeki yapıların inşa edilmesi gereken sırayı da belirler (Nuttall, 1922: 249).⁸

İspanyol sömürgelerindeki misyon istasyonlarının mimarisi, Yeni Dünya ve Doğu Hint Adaları'nın şehirleri ve kasabaları üzerindeki İspanyol sömürge etkisini temsil eder ve şehirlerin mimarisinde ve planlamasında günümüze dek korunan izleri hala taşır. 16. yüzyıl *Leyes de las Indias* kanunları⁹, Amerika ve başka yerlerdeki yeni kolonyal yerleşimlerin yerleşim planına ilişkin hükümler içerir.¹⁰

⁸ “...Bina arsaları ve üzerine dikilen yapılar, oturma odalarında güneyden ve kuzeyden en iyisi olan havanın tadını çıkarabilecek şekilde yerleştirilmelidir. Tüm şehir evleri, rahatsızlık yaratmaya veya kasabayı işgal etmeye teşebbüs edenlere karşı bir savunma veya kale görevi görecektir şekilde planlanmalıdır. Her ev, atların ve ev hayvanlarının orada tutulabileceği şekilde inşa edilecektir, avlular ve ağullar sağlık ve temizliği güvence altına almak için olabildiğince geniş olacaktır...” (Nuttall, 1922: 251).

⁹ İspanya Kralı II. Phillip, *presidioslar* (askeri şehirler), misyonlar ve *puebloslar* (sivil kasabalar) kurulmasına rehberlik etmesi ve düzenlemesi için *Leyes de las Indias* (Yerlilere Kanunlar)'ın ilk versiyonunu geliştirmiştir. Bu kapsamlı kılavuz, yerleşim yerlerinin yerini belirlemede, inşa etmede ve planlamada sömürgecilere ve misyonerlere günümüzde Güney Amerika, Orta Amerika, Meksika ve ABD Batı Amerika olan yerlerde yardımcı olması için 148 yönetmelikten oluşmuştur. Bu yönetmelikler şehir planlama süreçlerini kodlar ve genel bir kent plandaki ilk girişimleri açıklar. 1573'te kral tarafından onaylanan *Leyes de las Indias*, toplum mühendisliği ve geliştirilmesine yönelik ilk geniş kapsamlı kılavuz olarak kabul edilir. Bu yasalar, Vitruvius'un Mimarlık Üzerine On Kitap adlı eserinden ve Rönesans mimarı Leon Battista Alberti'nin konuyla ilgili incelemelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir (Caves, 2004: 425).

¹⁰ Planlama örneği olarak, *Leyes de las Indias*'ın 1680 yılına ait IV. Kitabında, şehir planlaması da dahil olmak üzere misyon bölgesinde bir topluluk yaratmanın her yönü hakkında planlar ayrıntılı olarak ortaya konulur ve maddelerin bazıları şunlardır;

- 30 Vecino'dan (özgür adamlardan) az ya da çok olsa da, halihazırda öngörülen biçimde ve tarzda yeni bir yerleşim inşa etme taahhüdünde bulunmak isteyen (Kolonistler), bilinmelidir ki on iki kişiden az olmamalıdır ve bu adamlara öngörülen koşullara uygun olarak yetki ve bölge verilmelidir.
- Kasabanın inşa edileceği yerin seçimini yaptıktan sonra, daha önce de belirtildiği gibi, yüksek ve sağlıklı bir yerde olmalıdır; tahkimat araçlarıyla; verimli toprağa ve çiftçilik ve otlak için bol miktarda toprağa sahip olacak şekilde; yakıt, kereste ve kaynaklara yakın olmak; tatlı su, yerli nüfus, ulaşım kolaylığı, erişim ve çıkış ve kuzey rüzgarına açık olmak; ve kıyıda ise, limanın kalitesine ve denizin güneye veya batıya uzanmamasına dikkat etmek ve mümkünse zehirli hayvanların ve kirli hava ve suyun ürettiği lagün veya bataklıkların yakınında olmamak gerekir.
- Kolonistler, kentin estetiği adına, binaların hepsinin tek veya benzer üslupta olmasına mümkün olduğunca dikkat etmelidir. İnsanların rekreasyon için gidebilecekleri ve hayvanlarını onlara herhangi bir zarar vermeden meraya götürebilecekleri yeterli alan her zaman olacaktır.
- Mezbahalar, balıkçılık, tabakhaneler ve pislik üreten diğer işletmeler için yer ve bina arsaları, pislik kolayca bertaraf edilebilecek şekilde yerleştirilecektir.

Bir yerleşimi İspanya ve kolonilerinin kurallarına göre yapılandıran bu kurallar Amerika kıtasındaki İspanyol kolonilerinde ve bunların yan kollarında, bu koloniler terkedilene kadar İspanyol kontrolü altındaki tüm şehirlerde bir emsal teşkil eder (Tyler, 1980: 105).¹¹

Şekil 2.1 Kolonyal planlama unsurlarının görüldüğü, *Leyes de las Indias*'a göre düzenlenmiş Filipinler'deki İspanya misyonunun Manila kenti planı, ortada plaza ve hemen sağında hakim bir konumda kilise ve gridal plan şeması (*Map of Old Manila in 1851*, <https://maps.lib.utexas.edu/maps>, Erişim Tarihi: 19.11.2021)

¹¹ Amerika Kıtası'ndaki İspanyol İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde kurulan çoğu yerleşim, bağımsız ülkeler haline gelmeden önce bu kanunlara göre planlanmıştır. Bunlar, şu anda Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan İspanyolca isimleri olan birçok yerleşim yerini içerir. Bu yerleşimlerde İberya'daki birçok eski kasabada dolambaçlı sokaklara yol açan gelişigüzel ve organik büyümeden farklı olarak bir merkezi kare ve ızgara planlı doğrusal sokak akları ortaya çıkar (Tyler, 1980: 121).

Kanunlar, şehirlerin birçok detayını belirtir. Belirlenen sınırlar içindeki bir *Plaza Mayor* (ana meydan) üzerinde ortalanmış bir plan yapılır ve on iki düz cadde doğrusal bir ızgarada inşa edilir. Sokakların yönleri, *Plaza Mayor*'u korumak için hakim rüzgarlara göre seçilir. Bu kanunlar, bulaşıcı olmayan vakalar için kilise yakınında bir hastane ve daha uzaktaki bulaşıcı hastalıklar için bir hastane önermektedir (Tyler, 1980: 121).¹²

Misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü sömürge bölgelerindeki yerli halklar arasında hayranlık uyandırmak için istenen etkiyi elde etmek ve askeri açıdan yönetilebilir bir planlama yaratabilmek için, ilk sömürgeciler mimariyi ve kent planlama yöntemlerini mevcut şehirlerde ve misyon bölgelerinde hayata geçirirler. Özellikle kilise ve kilise çevresinde örülen misyon istasyonları yapıları, çevredeki yerleşimlere veya kırsal bölgelere hakimiyeti ve emperyal egemenin empozisi açısından maksimum etkiyi hedefler ve bunun gerçekleştirilebilmesi için bir şehir meydanının (plaza) merkezinde veya daha yüksek bir noktada yerleşime hakim bir konumda inşa edilirler.

Sanayi Devrimi'nin devamında tüm dünyada cereyan eden akılcılık hareketleri ve Aydınlanma Çağı'yla beraber dünyanın geçirmiş olduğu değişim ve uyanış öncesinde, Batı toplumlarının çekirdek eğitim kurumları olarak tarif edilebilecek kiliselerin misyon istasyonlarının merkezinde yer alması ve dini etki alanı oluşturma yoluyla diğer topluluklara nüfuz etme çalışmalarının odağında olması anlaşılabilir bir durumdur.

Aydınlanma Çağı sonrasında ise kilisenin etkisinin zamanla kırıldığı ve akılcılık hareketlerinin etkisiyle yerel halklardan gelen talebe göre şekillenerek misyonerlik faaliyetlerinin bilimsel eğitim veren kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirildiği görülür. Artık misyon istasyonlarında kiliseden ziyade misyoner okulları, yani eğitim kurumları ön plandadır ve misyonerlik faaliyetlerini yürüten devletler bu alanlara yatırım yapacaktır.

Akılcılık hareketlerinin bayrağını taşıyan dini tabandaki Hristiyan anlayış olan Protestanlığın misyonerlik faaliyetleri denilince ilk akla gelen ABD ise misyonerlik faaliyetlerine diğer sömürge imparatorluklarından daha geç bir dönemde katılır ve bu akımlarının etkileriyle kabuk değiştirmeye başlayan misyonerlik faaliyetlerinde

¹² Dikkat çeken bir nokta olarak; her dönem misyon istasyonlarında eğitim ve sağlık faaliyetleri iç içe olmuştur ve bunun sonucunda kilise-hastane ve okul-hastane, dispanser yapılarının misyon bölgelerinde faaliyete geçen ilk yapılar olduğu görülmektedir.

toplumlardan hızlıca reaksiyon alabileceği başta eğitim ve sonra sağlık gibi alanlarda aktif rol alır.

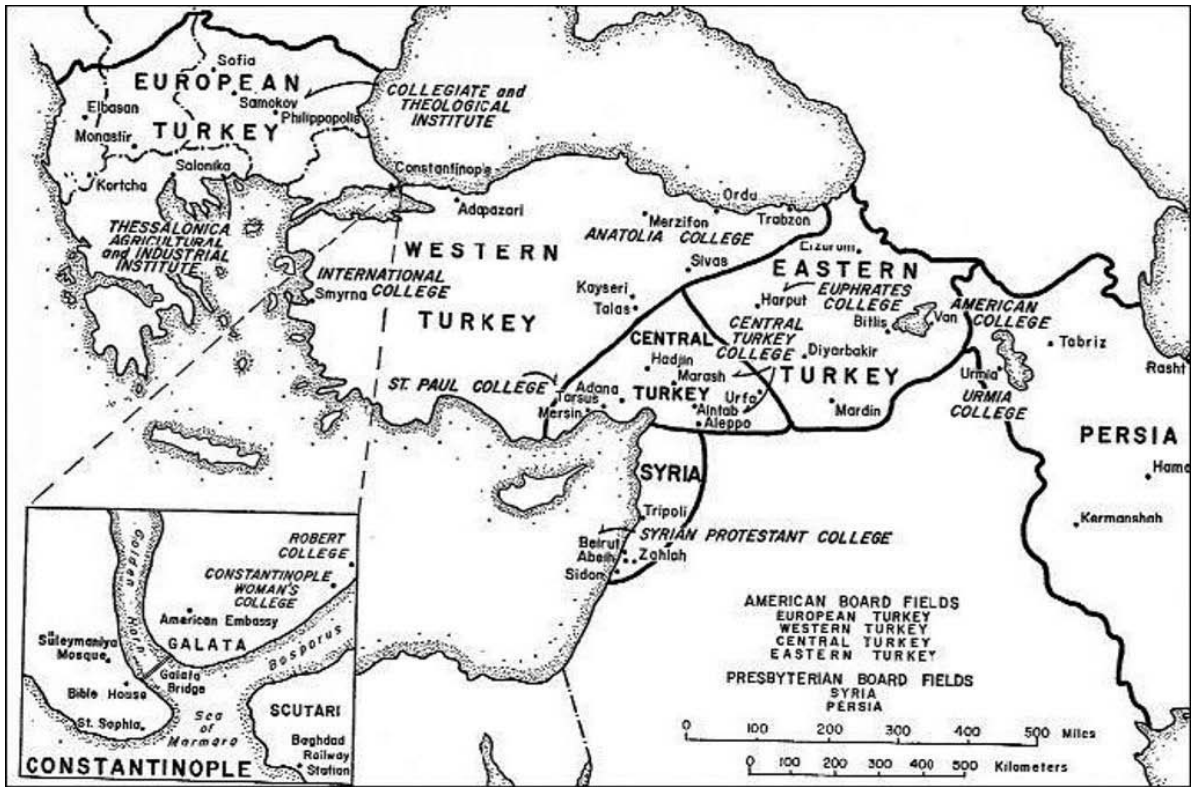
ABD, dış politikada izlediği Monroe Doktrini'ne bağlı kalarak sömürgecilik faaliyetlerine devam edebilmek için misyonerlik faaliyetlerini araç olarak kullanır (Akgün, 1988: 5). ABD'nin Protestan misyonerlik etkinliklerinin, geçmişte misyonerlik Hristiyanlığı yayma amacıyla başlamış olsa da, 19. yüzyıl başından itibaren kapitalistleşme süreciyle bağlantılı olarak emperyalist amaçlar ve yayılmacı hedefler doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın konusu olan Anadolu'daki Protestan yerleşkelerin kurucusu ve uzun bir dönem yöneticisi olan kısa adı ABCFM, American Board of Commissioners for Foreign Missions örgütü, XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılda İngiltere ve Amerika'nın doğusunda filizlenen Puritan akımının üç ana temsilcisinden birisi olan, Calvinist geleneği takip eden, Congregationalist'lerce kurulmuştur (Anderson, 2019: 304). 1808'de, Samuel J. Mills liderliğindeki bir grup üniversite öğrencisi, Williamstown'daki "Brethren" (Kardeşler) adlı bir dernek kurarlar. Amaçları Asya'da ahlaki ve ruhani karanlığa karşı mücadele etmek, dinsizlere karşı bir misyoner hareketi başlatmak ve İncil'i uzak yerlere taşımaktır. Bu dernek misyonerler için önce Williams Koleji'nde ve ardından Andover İlahiyat Okulu'nda güçlenerek iyice şekillenir. Andover Teoloji Okulu'nun yönetim kurulu başkanlığında, hareketini başlatan American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810 yılında Boston'da kurulur (Strong, 1910: 6).¹³ ABCFM 1868 yılına gelindiğinde ABD'deki 16 Protestan misyoner örgütünden yalnızca birisiydi. ABCFM, bu 16 örgütün yaptığı toplam harcamaların %30'unu tek başına yapması ve çalıştırılan misyonerlerin tek başına %30'unu barındırması sebebiyle ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin¹⁴ en kıdemlisi ve en büyüklerinden birisi olur (Anderson, 2019: 304).

¹³ Bu noktada; Protestan eğitim anlayışını ve yerleşke modelini Anadolu'ya taşıyan Board'un ilk kurucularının dahi bu modeldeki *College* lerin mezunları olduklarını hatırlatmakta yarar vardır.

¹⁴ 1886 yılında 32'si ABD'de, 24'ü İngiltere'de, 25'i Kıta Avrupası'nda olmak üzere 80'den fazla Protestan misyoner örgütü ve bu örgütlerin bünyesinde çalışan 3226 misyoner bulunur. Bu örgütlerin harcamış olduğu para yılda 10 milyon Dolar'a yakındır. 1896 yılına gelindiğinde ise dünyadaki tüm Protestan örgütlerinin sayısı 150'yi, çalışan misyoner sayısı 11574'ü ve harcanan para ise 15 milyon Dolar'ı bulmaktadır. Tüm Protestan misyoner örgütleri içerisinde ABD'nin payı %30-35'ken Amerikan Protestan örgütleri içerisinde de ilk üçte olmak üzere ABCFM her zaman en fazla paya sahip olur (ABCFM, Almanac, 1896: 22).

Osmanlı İmparatorluğu'na ise ilk ayak basan Protestan misyoner, 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society'e bağlı bir papazdır (Arpee, 2010: 93). Misyonerlerin Anadolu'ya gönderilmesi öncesinde Amerikan Board Teşkilatı, 1819 yılında yaptığı toplantıda Osmanlı Devleti'nde misyon istasyonlarının kurulmasına karar verir ve sonrasında çalışmalarına başlar (Öksüz, 2010: 150). 1820 yılının Ocak ayında ABCFM'e bağlı iki misyoner olan Pliny Fisk ve Levi Parsons İzmir'e ayak basarak (Anderson, 2019: 304) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Protestan misyonerlik faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin meyvesi, çalışmanın da konusu olan, eğitim kurumlarının ve yerleşkelerin kurulması sürecinin ilk adımını da İzmir rıhtımında atarlar.

Şekil 2.2 American Board'un Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki örgütlenmesi (Grabill, 1971: 17)

İlk etapta misyonerler, saha çalışmalarına ağırlık verir ve bu araştırmalar sonucunda hazırlanan raporların Board merkezine iletilmesiyle teşkilat yapısı şekillenir. Bu bağlamda 1835 yılında ABCFM tarafından Osmanlı toprakları; Suriye-Filistin Misyonu, İstanbul Misyonu ve Küçük Asya Misyonu olmak üzere üç bölgeye ayrılır. 1839 yılında ise

İstanbul Misyonu ve Küçük Asya Misyonu birleştirilerek Türkiye Misyonu¹⁵ olarak adlandırılır (Demir, 2014: 14).

ABCFM'in 1860 yılında Harput'ta yaptığı yıllık toplantı sonucunda son şeklini alan Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki teşkilatlanmaya göre imparatorluk toprakları üç misyona ayrılır; Trabzon-Mersin arasındaki hattın batısında kalan bölgede istasyon olarak; İstanbul başkent olmak üzere İzmir, Bursa, İzmit, Merzifon, Kayseri, Sivas ve Trabzon şehirlerini içeren Batı Türkiye Misyonu, Sivas'ın güneyinden Halep ve Mersin'e çekilen hattın güneyinde kalan bölgede istasyon olarak; Antep başkent olmak üzere Maraş, Haçin ve Adana şehirlerini içeren Merkezi Türkiye Misyonu kurulur. Bu iki misyonun doğusunda kalan bölge ise Doğu Türkiye Misyonu olarak adlandırılır. 1871 yılında da İstanbul'un batısında kalan topraklar Avrupa Türkiyesi Misyonu adı altında teşkilatlanır (Alan, 2008: 25).

Takip eden bölümde aydınlanma hareketlerinin yoğun olduğu dönemde misyonerlik faaliyetlerinin çekirdeğini oluşturan bilimsel eğitim kurumları olan kolejlerin tarihsel gelişimleri ve Amerikan sömürgecilik hareketlerinde başat konumda olan Protestan anlayışının kolej geleneği tartışılır.

2.3 Kolej Kavramının Gelişimi ve Protestan Kolej Geleneği

Benzer düşünsel temelden kaynaklanacak şekilde manastır yaşamının içe dönük ve izole anlayışıyla biçimlenen ve ilk başta küçük örgütler olarak kurulan kolejler zamanla sarsılmaz bir anlayışla bilimsel eğitimin fiziksel mekanı olurlar. Manastır tipolojisinden doğan ve özellikle Anglo-Sakson dünyada gelişerek form bulan kolej kavramı İngiliz yayılcılığıyla Amerika Kıtasına taşınır ve akılcılık hareketlerinin etkisiyle Protestan dünyada kendine özgü biçimini kazanır. Genellikle kent dışında geniş ve yeşil alanlar içerisinde olacak şekilde planlama özellikleri gösteren Protestan Kolej anlayışının bu baskın karakterinin arka planında hem özgün formunu bulduğu kendi öz toprakları olan Amerika Kıtasında devrim sonrası yayılmayı sağlama amacıyla hem de sömürgecilik

¹⁵ Teşkilatın Ermeniler arasında misyonerlik faaliyetlerine ağırlık vermesinin ardından 1849 yılında misyonun ismi Ermeni Misyonu olarak değiştirilir (Demir, 2014: 14). 1857 yılında ise bu misyon Kuzey Ermeni Misyonu ve Güney Ermeni Misyonu olmak üzere ikiye ayrılır (Strong, 1910: 200).

yarışında diğer ülkelerde bir avantaj sağlaması noktasında misyonerlik faaliyetlerinin ve Protestan anlayışında yer alan doğayı kutsal sayma düşüncesinin olduğu söylenebilir.

2.3.1 Bilimsel Eğitim Kurumları Olarak Kolejler ve Gelişimleri

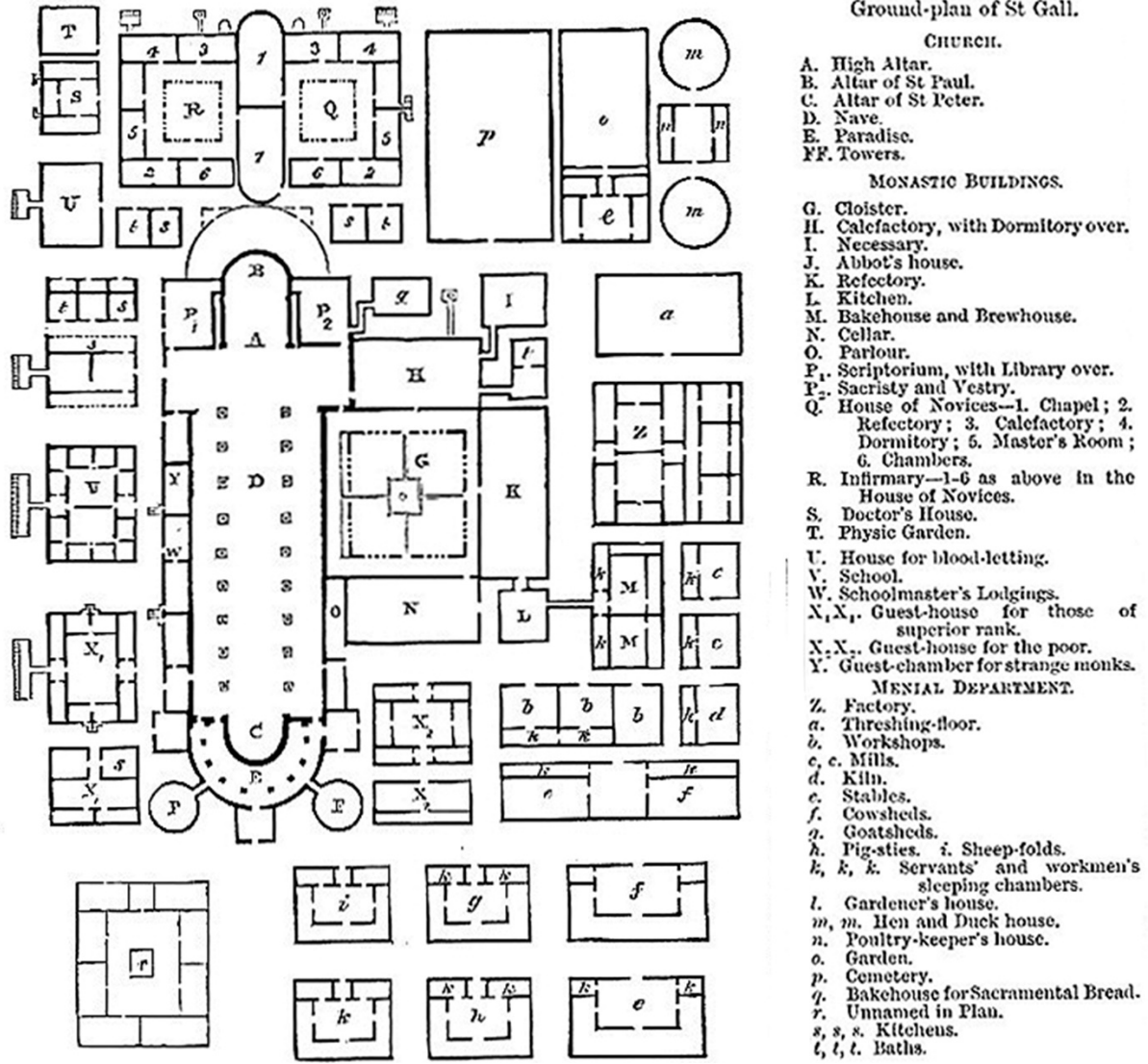
Ortaçağ Avrupası'ndaki bilimsel eğitim kurumları, yani üniversiteler, feodal yapı içinde bir kent örgütü olarak kurulurlar. Bunlar öğretmen ve öğrenci loncaları halinde örgütlenirler. Bu örgütlenme biçimi üniversitelere kilise veya feodal devletin baskısına karşın belirli bir yönetsel serbestlik sağlar (Aytaç, 1992: 92).

Üniversitelerin örgütlü birer kurum olmalarından önceki dönemin kaynağını manastırlardaki ve katedrallerdeki okullar oluşturur. Uzun bir zamana yayılan bu dönemde etraftan izole haldeki manastır kompleksleri dışarıya kapalı ve kendi kendilerine yetebilen küçük boyutlardak birer kent görünümündedirler (Campos, 2002: 5).

Her ne kadar seküler dünya görüşüne sahip bir ajandayla ve bunun fiziksel mekana yansmasıyla biçimlenmiş olsalar da manastır hayatının izole olma düşüncesinin nüvelerini Anadolu'daki Protestan yerleşkelerinde de izlemek mümkündür ve bu durum ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

Kurumsal yerleşkeler öncesindeki bu dinsel topluluklar *eğitim kentleri* olarak birimlerden oluşan izole bölgeler oluşturmaktaydılar. Üniversiteler ise ilk başlarda kent içinde kurulmuş olmalarına rağmen dönemlerinin manastır mimarisinden büyük ölçülerde etkilenirler ve bu içe dönük mimari yapılanmanın ortaya çıkmasında kullanıcılarının kendilerini dışarıdan gelebilecek saldırgan güçlere karşı koruma düşüncesi etkilidir (Campos, 2002: 6).

Ortaçağ manastırlarının mirasçıları olan 13. yüzyıl başında kurulan Oxford ve Cambridge kentlerindeki kolejler Avrupa'nın ilk üniversitelerinin özünü oluşturur ve bu kurumlar manastır mimarisinden türeyen *quadrangle* olarak adlandırılan orta avlulu plan şeması takip edilerek belirli bir tipolojiye göre düzenlenirler (Lengard ve Vince, 1992: 6). 1379 yılında kurulan New College için kurucu William of Wykhem tarafından kapalı dikdörtgen bir avlu oluşturacak şekilde oluşturulan fiziki planlama sonraki dönemde birçok kolejin uygulanacağı bir plan tipolojisinin ilk modeli olur ve uygulanır (Turner, 1990: 9).

Şekil 2.3 Ortaçağ'dan günümüze ulaşan en eski manastır olan ve 820-830 yıllarına tarihlenen St. Gall Manastırı'nın gelişmiş organizasyon şeması ve planı (<https://www.1902encyclopedia.com/A/ABB/abbey-05.html>, Erişim tarihi; 16.10.2021)

Manastırlar ve kolejler, bekar erkeklerin yeme, yatma, eğitim ve dini ihtiyaçlarının karşılanmasını gerektiren mekanlar içeren planlama kararları bakımından birbirlerine oldukça benzerler ve bu nedenle orta avlulu plan şeması dış dünyaya kapalı manastır geleneği olarak 14. ve 15. yüzyıllarda çok tercih edilir (Turner, 1990: 10).

15. yüzyıldan itibaren, o zamana kadar yalnızca eğitim amaçlı olarak yapılan küçük ölçekli yapıların yerine, derslik, kütüphane, şapel, oditoryum ve diğer mekanlar grubunu içeren tam donanımlı kompakt binalar inşa edilmeye başlanır (Campos, 2002: 8).

Şekil 2.4 Collegium Novum New College, 1379 ve *quadrangle* plan şemasını gösteren çizim, David Loggan (<https://heatons-of-tisbury.co.uk/loggan.htm>, Erişim tarihi: 17.10.2021)

16. ve 17. Yüzyılların toplumsal değişimi içinde, özellikle öğrenci sayılarının ve sınıfsal kompozisyonlarının farklılaşmasıyla üniversitelerin yapısı da değişmeye başlar. Avrupa'nın kuzeyindeki Protestan ve güneyindeki Katolik üniversitelerin sayıları öğrenci nüfusuna paralel olarak 17. yüzyılın ortalarına kadar hızlı bir artış gösterir. 17. Yüzyılın ortalarından itibaren ulusal bilinçlerin hızla oluşmakta olduğu bir döneme girilirken, üniversite nüfusu ile öğrenci ve öğretim üyeleri dolaşımı da durgunluk içine girer. 18. Yüzyılın Aydınlanma Çağı'na girilirken Batı üniversiteleri de ulusallaşma sürecine girerler (Timur, 2000: 14).

Aydınlanma Çağı'nın eğitim reformu anlayışı, insanın bir meslek ya da bir zümre mensubu ve bir vatandaş olarak yetiştirilmesini değil, onu içselleştirerek öncelikle bir insan olarak içten şekillendirilmesini hedefler (Aytaç, 1992: 92).

Dünyada cereyan eden akılcılık ve Batılılaşma akımlarının etkilerinin sonucunda ruhani dünyaya ait olmaktan çok dünyevi olarak değerlendirilen eğitim, laikleşmektedir. 19. Yüzyıla damgasını vuran bu düşünsel değişimlerin direkt olarak yapıları çevreye etki ettiğinin göstergelerinden birisi, eğitim yapılarının fiziksel olarak kilise yapılarından giderek ayrışmasıdır. Önceki dönemlerde kilise kompleksinin içerisinde bulunan küçük mekanlarda verilen eğitimin, 19. Yüzyılda ortaya çıkan ilerici ve aydınlanma ortamında, doğrudan eğitim fonksiyonuna yönelik yapılarda verilmeye başlandığı görülür.

Burada laikleşmeden ve kiliseden kopmadan bahisle kasıt henüz tam bir ayrışma olmasa da, özellikle yabancı okullarda eğitimin dini misyonerlik anlayışıyla idare ediliyor olmasından dolayı, okul yapıları bir süre daha kiliselerin yanında veya çevresinde örgütlenir ve ilk başta dinsel etki ortadan tam anlamıyla kalkmaz.

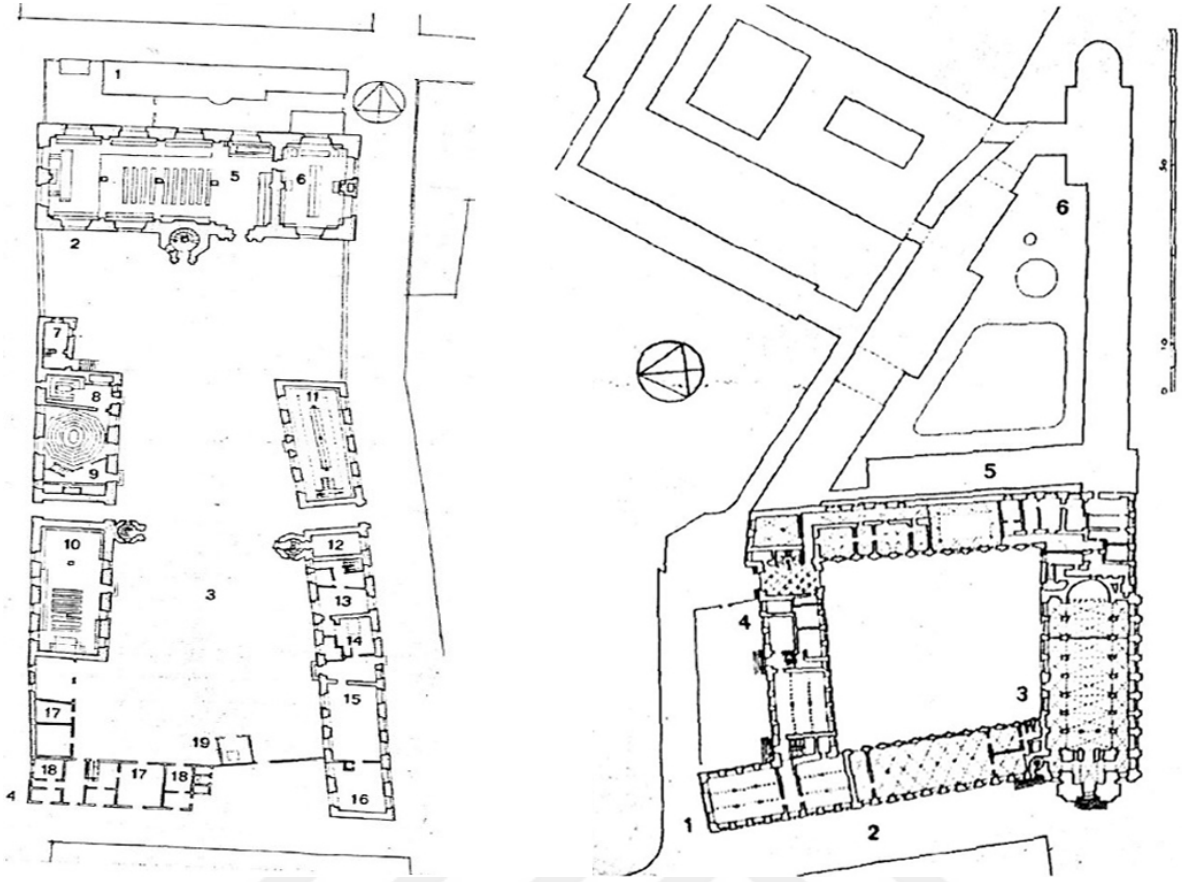
2.3.2 Protestan Kurumları ve Yerleşke Kültürü

Üniversite yerleşkelerinin bütüncül bir biçim arz etmesi ideolojisi ilk kolejlerin fiziksel kurgularına temellenen ancak Avrupa'nın sıkışık kent mekanında şekillenmesi zamana yayılan bir olgudur. Bu durum önce 16. yüzyılda kent içerisinde açılan üniversite binalarıyla bir ileri aşamaya taşınmış ve aynı yüzyılda kolej tipolojisinin dışa açılması ve kent içerisindeki yapı adalarında kümeleşmesiyle ileri bir boyuta geçer. Özellikle Protestan üniversitelerinde gerçekleşen bu bütünsel durum, kolejlerin *enstitü* kimliğine bürünmesiyle vücut bulur (Rückbrod, 2015: 361).¹⁶

Sanayi Devrimi sonrası teknolojik ihtiyaçların artışının ivmelenmesiyle beraber bunların bilimsel alt yapısını kurmak ve üretimin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücünü sağlamak gerekmektedir. Üniversiteler ile bilim ve teknolojik gelişmeler arasındaki bağı gerçekleştiren bu ihtiyaçla beraber 19. yüzyılın sonlarına kadar bu anlayıştaki kurumlar çoğalır. Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği ülke olan İngiltere'de üniversite, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürge ülkelerine de yayılmaya başlar (Gürüz, 1992: 64).¹⁷

¹⁶ Altdorf, Helmstedt, Marburg, Nürnberg, Wittenberg, ve karşı reform hareketinin merkezi konumundaki Würzburg Üniversiteleri bu tip yapılanmaların önemli örnekleridir (Rückbrod, 2015: 361).

¹⁷ 1857'den itibaren Hindistan'Da, Kalküta, Bombay ve Madras Üniversiteleri Londra modeline uygun olarak kurulmuşlardır. 1850'de kurulan Sydney ve Melbourne, 1869'da kurulan yeni Zellanda'Daki Otago Üniversiteleri Birleşik Krallık topraklarında kurulan diğer örneklerdir (Gürüz, 1992: 64).

Şekil 2.5 Karşı reform hareketinin merkezi durumundaki Protestan eğitim kurumlarından çok fonksiyonlu şemalarıyla, solda; Helmsted Üniversitesi, 1728 planı: 1 ve 2. Juleum, 3. Kolej avlusu, 4. Burslu öğrenci evi, 5. Teoloji dersliği, 6. Eski kütüphane, 7. Karantina, 8. Ameliyathane, 9. Anatomi odası, 10. Felsefe dersliği, 11. Yeni Kütüphane, 12. Arşiv, 13. Çalışma odaları, 14. Mutfak, 15. Yemek salonu, 16. Odunluk, 17. Kitaplık, sağda kilise etrafında örgütlenerek büyüyen; Würzburg Üniversitesi, St. Kilianskolleg, 1582-91 planı: 1. Aula, 2. Kütüphane, 3. Kilise, 4. Derslik binası, 5. Burslu öğrenci evi ve çalışma odaları, 6. Cizvit koleji (Linde, 1969: 32)

Bu noktada karşımıza bazı önemli kavramlar çıkar ki bunlar; campus-kampüs, yerleşke kavramlarıdır. Bu dönemde eğitim yapıları ve bu yapıların bulunduğu yerleşkeler, değişen dünya görüşü ve aydınlanma düşüncelerinin kültürel etkileşimlerle yoğunlaşmasıyla, gelişerek, genişleyerek ve kurumsallaşarak kentsel biçimlenme bağlamında bulundukları kentlere önemli etkilerde bulunmuşlardır.¹⁸

¹⁸ Protestan misyonerlerin Anadolu'da kurmuş oldukları yerleşkeler hem o günün şartlarında pratik çözümler sağlamaktaydı, hem de değişen eğitim anlayışıyla gelen müfredat ve programlar için fonksiyonel sonuçlar sunmaktaydı. Bu noktada, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacağı üzere, yaklaşık 150 yıl öncesine göz atıldığında, "Bahsedilen bu modelin çok daha erken tarihlerde deneme sahası Protestan misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu taşrasında kurmuş oldukları yerleşkeler midir?" sorusu önemli olmaktadır.

Aydınlanma düşüncesinin etkilediği Kolonyal dönemin Püriten kilise okullarına temellenen dinsel yapıya sahip ilk Protestan Amerikan okulları; öğrencinin pratik hayata hazırlanması ve sivil toplumun biçimlenmesi amacıyla 'birlikte yaşama ve öğrenme' modelini benimserler. Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle 'laiklik' ve 'liberalleşme' kavramları Amerikan eğitim kurumlarına girer (Sönmezler, 2003: 26).¹⁹

İngiliz Koleji'nden Amerikan Kampüsü'ne geçiş sürecinde, kolonileşme döneminde Amerika kıtasına taşınan İngiliz üniversitesi, kıtada Sakson kolej geleneğinden farklılaşarak yeni bir planlama boyutu kazanır (Turner, 1990: 22).

Bu kolejlerin en önemlilerinden birisi olan Harvard College'in ilk binaları İngiliz kolejlerinden farklı şekilde ahşaptan ve yangına karşı üç taraflı bir kapanma oluşturacak şekilde ama ayrıklı düzenli inşa edilmişlerdir. Daha sonra Cambridge adını alacak olan koloni yerleşim bölgesinde açılan ve Kuzey Amerika'daki en eski yükseköğretim kurumu olan Harvard College'in fiziksel gelişimi, yerleşimin büyümesiyle beraber biçimlenir (Turner, 1990:23).

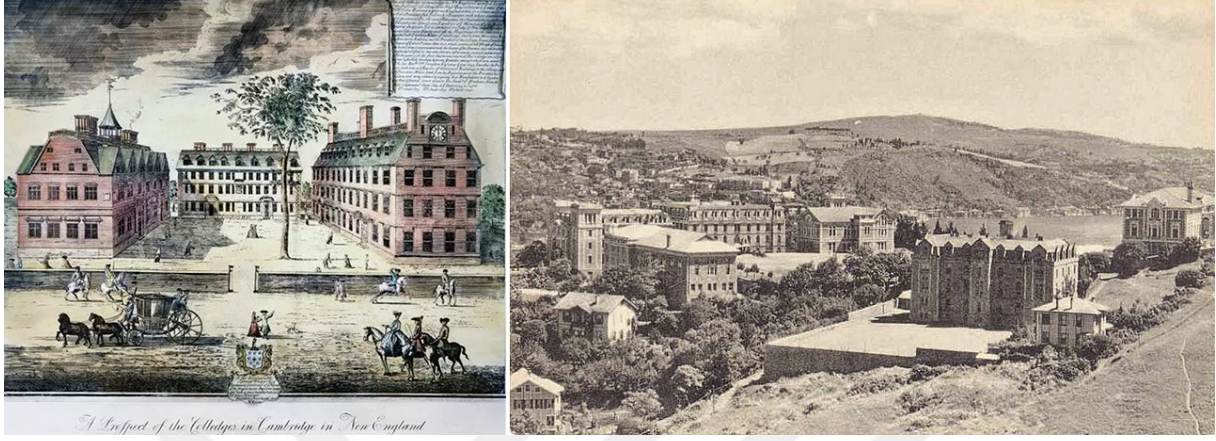
Uzun vadeli gelişim süreçlerin öngörüsünün şekillendirdiği planlamada kolejlerin binaları kamuya açık parklarda doğayla iç içe olacak şekilde ancak kolej ideolojisinin devamlılığını sağlamak için bir arada inşa edilir (Turner, 1990:23).

Yeni Dünya'da Harvard'dan sonra kurulan üniversitelerde zaman içerisinde geniş yeşil alanlar bırakma eğilimi artar. Bu durumu 1747 yılında kurulan Princeton Üniversitesi'nin mimari kurgusunda belirgin olarak görmek mümkündür. Kampüs terimi ilk olarak, kent dışında, geniş bir peyzaj içerisinde kurulmuş olan önemli bir Protestan kurumu olan *Princeton* için kullanılır. Kampüs terimi Roma'nın Campus Martius kavramını çağrıştıran Latince bir terim olsa da Amerika'ya özgü yeni bir eğitimsel kavramı karşılayan bir anlam

¹⁹ ABD'de gittikçe artan teknik eğitimin ihtiyacının karşılanması amacıyla 1862 yılında çıkarılan 'The Morrill Land-Grant Act' adlı federal kanunla, özellikle tarım ve makine alanlarında faaliyet göstermek üzere her eyalette en az bir devlet üniversitesi kurulması için arazi tahsis edilmiş ve üniversite eğitiminin ülke geneline yayılması sağlanır (Sönmezler, 2003: 26).

Sömürge ülkelerinde yayılmaya başlayıp kolonizasyon döneminde Amerika Kıtası'na taşınan Anglosakson modelin Amerikan Protestan Misyonerleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'na ve Anadolu topraklarına taşındığı düşünülürse; imparatorluk sonrası ortaya çıkan Ankara yönetimi için kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla oluşturulan Köy Enstitüleri'ne, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca tartışılacağı üzere, bir model olduğu açıktır. İzmir Ulusal Kolej'in kapanmasından sonra İzmir Köy Enstitüsü olarak kullanılması ve yerleşkede tarımsal etkinliklerin devam etmesi bu görüşü doğrular.

yüklenir (Turner, 1990: 47). Kentsel karmaşadan yeterince uzak bir konumda bulunan bu prototipin *ideal bir kent* yaratma hedefi vardır ve izolasyon ütopyası hedefinde olan kampüs ve manastır bu bağlamda fark göstermezler ancak tamamen birbirinden farklı mimari şemalarla ortaya çıkarlar (Campos, 2002: 8).²⁰

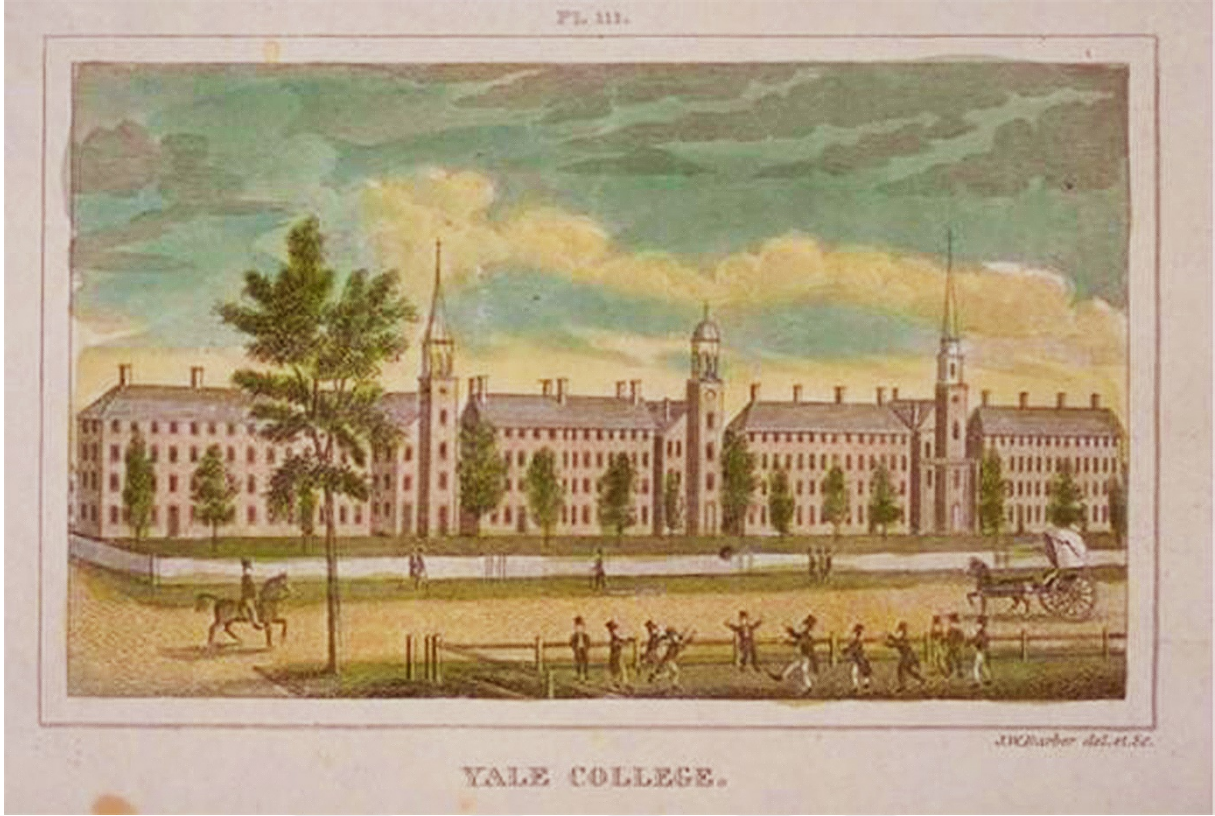
Şekil 2.6 Benzer planlama kararlarına sahip *Hall* kompleksleriyle iki Protestan Koleji; solda William Burgis'e ait 1726 tarihli çizimde Harvard College

(<https://www.colonialsociety.org/index.php/node/586>, Erişim tarihi: 17.09.2021), sağda 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli misyoner okullarından Robert College (<http://levantineheritage.com/robert-college.htm>, Erişim tarihi: 17.09.2021)

Kuzey Amerika orijinli bu modelin hedeflerinden birisi de ideal ve kendisine yetebilen bir topluluk oluşturmaktır. Bu modelde kampüsler Avrupa'daki emsalleri kolejlerden ayrı olarak büyük yeşil alanların ortasında ve dışa açık ada görünümündedirler (Sönmezler, 2003: 89).

Kolonileşme dönemi süresince ve Amerikan Devrimi sonrasında yerleşkelerin planlanmasında bu kent dışı kampüs modeli tercih edilmiştir. Bu tutumda iki neden etkili olur. Bunlardan birincisi; ülkenin Batı'ya yayılma düşüncesi ve kolejlerin özellikle sınır bölgelerine kurularak *misyonerlik faaliyetlerini* yürütmesi, ikincisi ise; ülkenin sahip olduğu geniş topraklarda eğitimi desantralize etme ve yayma gayretidir (Turner, 1990: 19).

²⁰ Bir Amerikan kentinde bulunan binaların plan şemaları tek düzeligi ve mekânsal özellikleri açısından Avrupa'daki örneklerden oldukça farklıdır. Erken döneme ait Amerikan kolejleri ve kampüsleri dik açılarla düzenlenmiş bloklardan oluşmaktaydı. Bu duruma en yakın Avrupa'daki örnekler kent çeperlerinde kurulan orduya ait kışlalardır (Muthesius, 2000: 25).

Şekil 2.7 John Warner Barber'a ait 1825 tarihli çizimde Yale College, *Yale University from Colonial Times to the Present* (<https://connecticuthistory.org/>, Erişim tarihi: 18.09.2021)

Protestan yerleşke anlayışının özünde, doğmuş olduğu topraklarda dahi misyonerlik temelli bir ideolojinin yattığı ve bu idenin ilk olarak kaynağında tatbik edildiği açıkça görülür. İzole *manastır* özeğiyle şekil alan kolej nosyonu kendi ortamına ve potansiyeline sahip yerleşkelerle ifa edildiğinde bir andaç dahilinde ideolojik tabandaki misyoner eylemleri oldukça etkili olur.

Ek olarak, kolej binalarının kentlerin dışındaki kampüsler şeklinde, doğayla iç içe ve çevreden izole şekilde tasarlanması Amerikan Püritanizm'indeki doğa kavrayışına atfın bir sonucu şeklinde de görülebilir (Lengart ve Vince, 1992: 7).

Planlamadaki esnekliği, çeşitlenmeyi ve çok formasyonlu yapısal kurgulanmayı Protestan misyonerlerin açmış oldukları eğitim kurumlarında ve yerleşkelerde izlemek olanaklıdır. Bu durum sadece Amerika Kıtasındaki Protestan yerleşkeleri için değil aynı zamanda, sonraki bölümlerde inceleneceği üzere, Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki kurumlar için de geçerlidir. Değişen dünyayla beraber mesleki eğitimin önemli hale gelmesi ve toplumu değiştirme ve dönüştürme yolunda eğitim anlayışının çağdaşlaşması, fiziksel

mekana ve yapılı çevreye yansımış, misyon okulları da bu ihtiyaçlara cevap verecek çok fonksiyonlu²¹, yoğun işlev şemasına sahip yerleşkeleri hayata geçirirler.

²¹ Kolejin eğitim dışında olan mekanlarının arasında en önemli olarak yurtlar gelir. İlk Amerikan kolejleri, model aldıkları Sakson örneklerindeki gibi, çok amaçlı binalarda konaklama konusunu çözmüşlerdir. 19. Yüzyılın başında ise konaklamanın işlevinin ayrı binalara taşındığı görülür (Muthesius, 2000: 20). ABCFM kolejlerinde de, bu ilerlemeye paralel olarak, yerleşkelerde veya yerleşkeye yakın bölgelerde öğrenci yurtları inşa edilmiş ve konaklama konusu çözüme ulaşır.

2.4 Bölüm Sonucu

İdeolojik altyapısını ve hareket dinamiğini kutsal metnine ve elçisine dayandıracak şekilde inananlarını, haberdar olmayanların yaşadığı bölgelere göndermek ve onları haberdar etmek düşüncesinden alan misyonerliğin ilk gönüllüleri İsa peygamberin Havarileri olarak düşünülür.

İsa'nın ölümünden sonra 33-100 yılları arasında başladığı kabul edilen misyonerlik faaliyetleri Batı dünyasının yayılmacı amaçları doğrultusunda ilk kez Haçlı Seferleriyle şekillenmeye başlar. Misyonerler Ortaçağ'da ve daha sonrasında Aydınlanma Dönemi'nde ise emperyal güçlerin güdümünde hareket ederler.

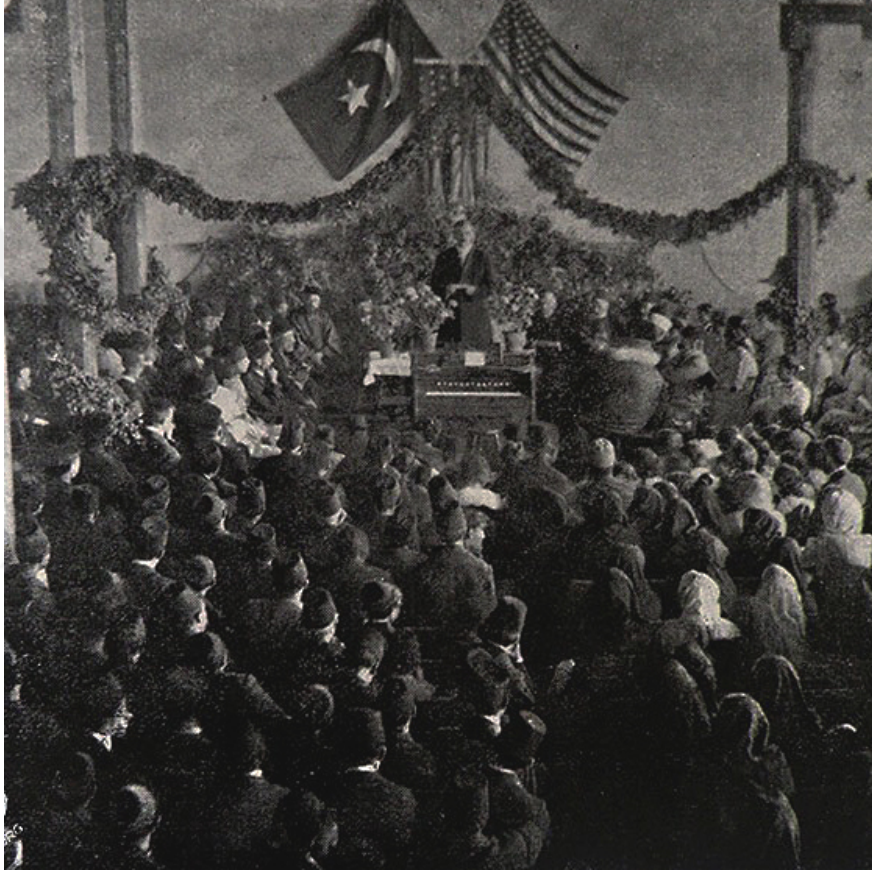
Güçlü imparatorlukların özellikle Amerika Kıtası'nda oluşturdıkları koloni bölgelerinde hizmet gösteren misyonerlerin faaliyetleri kilise odağında gerçekleşir. Bu dönemde koloni, kolonizasyon, misyon ve misyonerlik gibi kavramlar giriftleşir ve yerli yerleşimlerine yakın bölgelerde kilise yapısı etrafında oluşturulan farklı işlevlere yönelik ek yapılarla parçalı dokudaki misyon istasyonlarıyla bölgelerde tutunulmaya çalışılır.

Reformist-Kalvinist geleneğe temellenen Protestanlık anlayışının ortaya çıkışını aydınlanma hareketleri ve Sanayi Devrimi takip eder. Tüm dünyayı etkileyen akılcılık akımlarının sonucunda dünyevi olarak değerlendirilen eğitim, laikleşir.

Nüvesini Avrupa'da oluşturan Protestan Kolej modeli, Amerika kıtasına taşınır ve özgün son formunu bulur. Bu yenilikçi, seküler ve bilimsel eğitim veren kurumlar, gözüpek, maceracı ve seküler eğitim almış misyonerler artık bu modelin emperyal devletlerin hedef gösterdiği dünyanın en ücra köşelerine nakledilmesinde yoğun olarak uğraşacaklardır.

Bu dönemde artık misyonerlerin mimari ürünleri geniş bir yelpazeyi kapsar; küçülen kilise yapılarının yanında artık matbaa, okul, dispenser, hastane gibi yapılar misyonerlerin ortaya koydukları mimari ürünler arasına girer.

Bu tezin, bir sonraki başlıkta, tartışma konusu Anadolu coğrafyasında Protestan yerleşkelerinin geçmişten günümüze kadar olan durumlarını, mimari biçimlenişleri, çevrelerini ve kenti biçimleyişleri bağlamında dönüşümlerini irdelemek olacaktır.

Şekil 2.8 Harput, Fırat Koleji, Wheeler Hall'da yıl sonu töreninden bir kare
(<https://www.houshamadyan.org/>, Erişim Tarihi: 22.03.2021)

ANADOLU COĞRAFYASINDA PROTESTAN YERLEŞKELERİNİN GELİŞİMİ

“...okullarınız, Türk milletine büyük çalışmalarda bulunmuştur. Biz, hepimiz bu okulların kültür kaynağından içtik... Fakat ara sıra yabancı okullarının görev sınırlarını aştığını, görevlerinden çıktıklarını, kanunî olmayan propaganda amaçları izlediklerini gördük... Ancak, istiyoruz ki okullarınız kalsın... Ülkemizi modernleştirmek istiyoruz. Medeniyete girmeyi isteyip de batıya yönelmemiş millet hangisidir? ...”

Mustafa Kemal Atatürk, 1924 ²²

3.1 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim-Öğretim

Osmanlı İmparatorluğu’nun çok milletli yapıda olması eğitim sistemi açısından birbirinden farklı gelişim sürecine sahip olan kurumları ve eğitim yapıları ortaya çıkarır. İmparatorluğun her noktasında her dil, din ve ırktan yerleşiklerin, aydınlanma çağına kadar genellikle dini temelde süregiden eğitim meselesi noktasında, kendi inançlarına yönelik eğitim kurumlarını ve yapılarını ortaya koymaları izlenir.

Aydınlanma çağı öncesi Müslüman halkın eğitim konusu açısından bakıldığında, köklerini İslami temellerden alan ve Selçuklu İmparatorluğu’ndan devralınmış görünen Osmanlı İmparatorluğu’nun eğitim sisteminde günümüz ilk ve orta eğitim kurumları yerini sıbyan okulları ve mahalle mektepleri, yüksekokulların yerini ise medrese kurumları tutar.

Genellikle İstanbul’da yoğunlaşmış olan gayrimüslim halkların eğitimi ise kendi dini cemaatleri çevresinde örgütlenmiş mahalle ve yerleşim yerlerinde dini mimarinin o günün dünyasında toplumsal hayatta önemli bir yer tutması bağlamında kilise ve sinagog gibi yapılarda ve bunların etrafında örgütlenir.

²² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kultur-hakkinda>, Erişim Tarihi: 13.03.2021

Ortaçağ sonrası Avrupa'daki ve dünyadaki kentler, önceki çağların mutlak olan dinsel mekanının yerine laikleştirilmiş bir mekanı geçirir ve henüz dağınık birimlerden oluşsa da birlikçi nitelikte olan bu siyasal mekan üzerinde kraliyet iktidarının, oluşum halinde olan ulus devletlerin mekanı yükselir (Lefebvre, 2014: 378).

Sanayi Devrimi sonrasında Aydınlanma dönemiyle beraber dünyada esen bilimsel ve seküler dünya görüşü rüzgarları mimari kurguyu, mekanı ve öncel olarak, toplumu biçimlendiren eğitimi ve eğitim yapılarını aşlamıştır.

Sonuçta, toplumların eğitilmesi ve dönüştürülmesi gerçeği karşısında çok milletli yapıya sahip olan imparatorluk çeşitli reform hareketleriyle kurumlarını ve yönetim ve eğitim sistemini güncelleme yoluna gitmiştir. Devlet eğitimi kapsamında, imparatorluğun etkileşimde olduğu Batılı devletlerden aktarılan bir eğitim pratiği ve bunun mimari programıyla anıtsallaşan yapılar ortaya çıkarken, azınlıklar ve dini cemaatler genellikle hami-mahmi ilişkisiyle Avrupa ve Amerika'dan müfredat, kurum kültürü, düzen ve yöntem bütünü, bir ifadeyle, dışalımlamışlar ve çağı yakalamaya çalışmışlardır.

3.1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim Kurumları

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sistemi Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğindedir ve bu sistem, İslam medeniyet temellerine bağlı olarak kendi içerisinde bir bütünlük sağlar. Eğitim öğretim, dini bir görev olarak kabul edildiğinden sadece hayırseverlerin kurdukları vakıflar yoluyla yürütülür ve devletin görev alanının dışında kalır. Geleneksel eğitim kurumları arasında sadece askeri eğitim ve yöneticilerin eğitimi devlet eliyle yürütülür (Arı, 2002: 182).

Osmanlı Devleti klasik çağında eğitim dinsel esaslı olup ulemanın elindedir ve modernite öncesinde Müslüman kurumsal eğitimi genel anlamda bütün imparatorluğu kapsayacak bir düzeyde değildir. Her Müslüman çocuk, sıbyan ya da mahalle mekteplerinde din ağırlıklı bir eğitim almaktadır ve buradan mezun olan öğrenciler medreselerde eğitimlerine devam edebilirlerdi. Medreselerden mezun olanlar kadı, müderris veya müftü olarak ulema hiyerarşisine dahil olurlardı. Medreseler de mahalle mekteplerine benzer olarak vakıf müesseseleri olup devlet kontrolünden özerktir (Somel, 2012: 688).

Eğitim reformlarını da içeren Tanzimat'la başlayan batılılaşma hareketleri ve Osmanlı modernleşmesi öncesinde Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları arasında üst seviyede eğitim kurumları olarak medreselerin yer aldığını söylemek mümkündür.

İslam dünyasının en üst seviyesindeki eğitim kurumları olarak İslam ülkelerinde orta ve yüksek öğretimi örgütleyen kurumlar medreselerdir (Ahunbay, 1994: 320) ve medrese tipolojisini devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu'nda da (Uzunçarşılı, 1988: 1) kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar eğitim öğretim kurumlarının temelini medreseler teşkil eder (Ürekli, 2002: 385). Öğrenci kaynağını sıbyan mekteplerinin oluşturduğu medreseler, Osmanlı İmparatorluğu'nda da dönemin orta ve yükseköğretim kurumları olarak kabul edilir (Baltacı, 1976: 21).

İmparatorluğun yükseliş ve zirve dönemlerinde yeterli olurken, çağa ayak uyduramadığı söylenebilecek olan bu eğitim kurumları, Batı dünyasının büyük bir devinim içerisinde olduğu 19. yüzyılda çağdaşlaşma çalışmalarına sahne olur.

İmparatorluktaki modernleşme sorunu, yalnızca askeri kurumların güncellenmesiyle veya ekonomik sıkıntıların göğüslenmesiyle çözülemeyeceğinden değer yaratacak ve geliştirecek ve bütün bunlardan çağdaş bir toplum ortaya koyacak siyasi bir yenilenme kaçınılmazdır. 19. yüzyıl süresince bunların tabanını oluşturan, topluma yön veren, çağın gereksinimlerine yönelik bir insan modeli oluşturan asri pratiklerle yapılan eğitimidir (Tekeli, 1985: 457).

İmparatorluğun modernizasyonunun en önemli vesikası Tanzimat Fermanı'nda, vergi reformları, can, namus ve mülkiyetin önemi, iltizamın son bulması, zorunlu askerlik konusuyla ilgili çözümler, yargıda adalet gibi konular olsa da eğitimle ilgili yenilikler yoktur (Somel, 2012: 687). Tanzimatçıların, tarihi disiplini lüzumlu görmeleri (Türk, 2006: 35) ve eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak sıbyan mektepleri seviyesinde ibtidai adıyla ilköğretime yönelik modern okulların açılması fikri 1863'te gündeme gelir, 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle de iptidailerin açılması yasaklanır (Kodaman, 1999: 86).

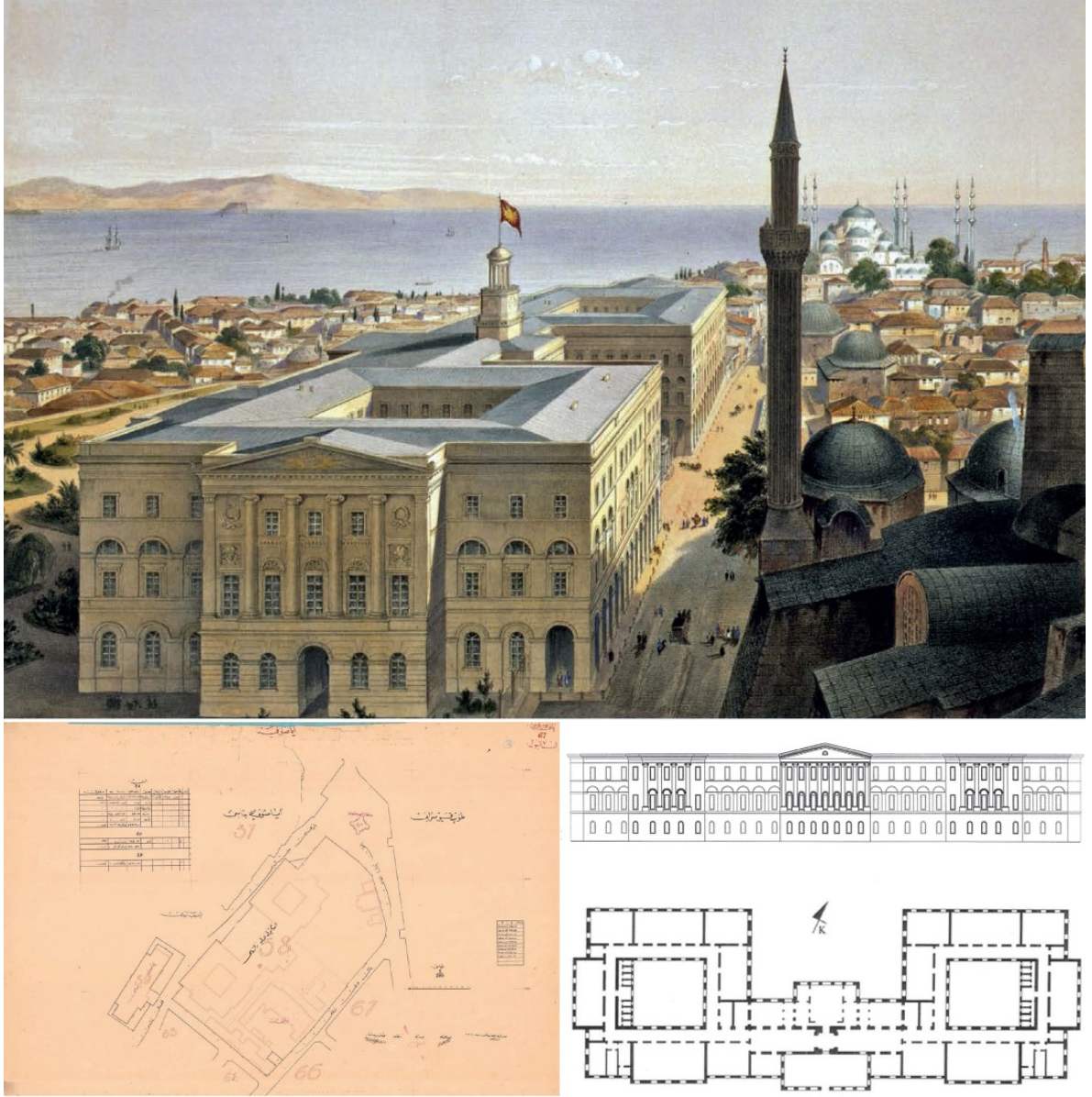
1838 yılında ilk ve orta öğretim sorunu çözmek için açılması planlanan ancak fazla bir ilerleme kaydedilememiş olan (Lewis, 1988: 85) Rüşdiyeler sonrasında, sivil bürokrasinin alt kademe memurlarının yetişmesine yarayan ortaöğretim kurumlarının

gelişmesi son derece yavaş olur. İlköğretimde yalnızca dini eğitimin devam etmesi, yüksekokullarda gereksinimi duyulan nitelikli öğrenci kıtlığı gibi bir sorunu ortaya çıkarır. Bu durumun nedenleri arasında dönemin muhafazakarlarının tutumları ve siyasi olayların yoğunluk kazanması da gösterilebilir (Berkes, 1978: 179). Tanzimat döneminde hemen her platformda kendini gösteren batı-doğu, eski-yeni, dini-laik, medrese-mektep, ulema-aydın, gibi kutuplaşmalar eğitim alanında da görülür ve Cumhuriyet dönemine kadar devam eder (Kodaman, 1999: 7).

Yükseköğrenim noktasında, 1845 yılında toplanan geçici Maarif Meclisi tarafından her tür bilimi vermesi için kurulması kararlaştırılan, II. Mahmud devriyle sembolleşen 'Osmanlı'nın Batılılaşma hareketi' bünyesinde devletin bütün kurumlarıyla yapılandırılması süreci içerisinde değerlendirilen (Turan, 2000: 82) İstanbul Darülfünunu, eğitim ve bilim tarihimiz açısından ilk Türk Üniversitesi olarak kabul edilir (Engin, 1940: 453). Her ne kadar, Osmanlı yükseköğreniminde yenilik arayışlarının başlangıcını 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürmek olanaklı olsa da, kurulan okulların çoğu askeri amaçlı eğitim veren okullardır (Gürüz, 1994: 151). Tanzimat sonrasında medrese eğitiminde bir yenilik olmaz ve medreseler kendi kapalı düzenlerini sürdürmeye devam ederler (Ahunbay, 1994: 324). Avrupa ile artan ilişkiler sonucunda donanımlı insan gereksinimi ve bu gereksinimi karşılamaya yönelik bilgileri verebilecek eğitim kurumlarına olan yoğun ihtiyacın acilen karşılanması gerçeğini de gün yüzüne çıkarır (Sönmezler, 2003: 39).

Avrupa'ya öğrenciler gönderilmeye başlandıktan kısa süre sonra 1835 yılından itibaren geleneksel mekteplerde ve medreselerde olmayan bilgileri verebilecek yeni okulların kurulmasına başlanır ve Darülfünun²³, bu tabanda yükselen bir kurum olarak düşünülür (Timur, 2000: 82)

²³ Bab-ı Hümayun civarındaki eski cephane binası ve saray arazisi üzerine inşa edilmek üzere İtalyan mimar Gaspar Fossati'ye ısmarlanan üç katlı 125 odalı Darülfünun binası tamamlanamayınca 1863 yılında bu binanın bazı sınıfları kullanılarak 'ders-i am' adı verilen konferanslar ile eğitim başlar. 'Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve Ulum-ı Tıbbiye' adlarıyla üç şubeden oluşacak şekilde 1870 yılında yeniden kurulan Darülfünun-i Osmani, iki yıl sonra kapatılır. 'Hukuk, edebiyat ile yol ve köprü mühendisliği okulu' şubelerinden oluşacak şekilde Fransızca ve Türkçe eğitimle 1874 yılında Darülfünun-i Sultani adıyla üçüncü defa kurulur (Tekeli, 1985: 71).

Şekil 3.1 Mimar Fossati'nin inşa ettiği "Fenler Sarayı" anlamına gelen ilk Darülfünun binası, sol altta Tapu Kadastro kayıtlarında Darülfünun'un yeri, sağda deniz cephesi ve planı (*Geçmişten Günümüze Sayıştay Binaları*, <https://www.sayistay.gov.tr/>, Erişim tarihi: 11.12.2020)

Üniversite ve yüksekokulların etkilerinin göz ardı edilemeyeceği ulus devletlerin oluşmasına paralel olarak dil ve din bütünlüğü olmayan Osmanlı İmparatorluğu, devlet merkezli eğitim sistemlerinde İmparatorluk Fransası'ndan esinlenir. 1868 yılında kurulan ve Fransızca eğitim veren Galatasaray Lisesi de bu etkileişimin bir ürünü olarak kurgulanır (Timur, 2000: 103).

DİNİ CEMAATLER

Yerel Cemaat İbadethaneleri
Canik St. Nicholas Ermeni Kilisesi

Yerel Cemaat İbadethaneleri
Adana Bebekli Kilise İtalyan Katolik Kilisesi

Yerel Cemaat İbadethaneleri
Aya Trida Samsun Rum Ortodoks Kilisesi

Yerel Cemaat İbadethaneleri
Edirne Büyük Sinagogu

DEVLET BÜNYESİNDEKİ EĞİTİM KURUMLARI

Mahalle Mektepleri

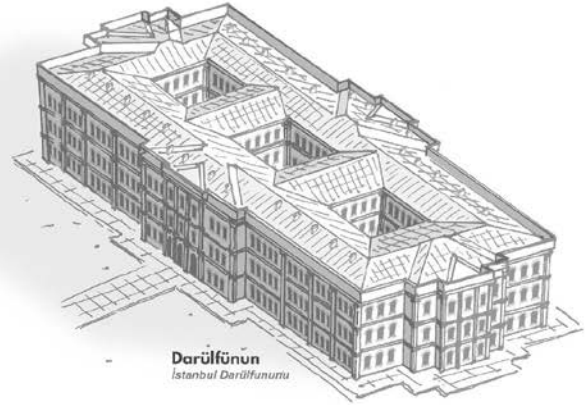
Rüştiyeler
Uskudar Rüştiyesi

İdadiler
Kudus Mekteb-i İdadisi

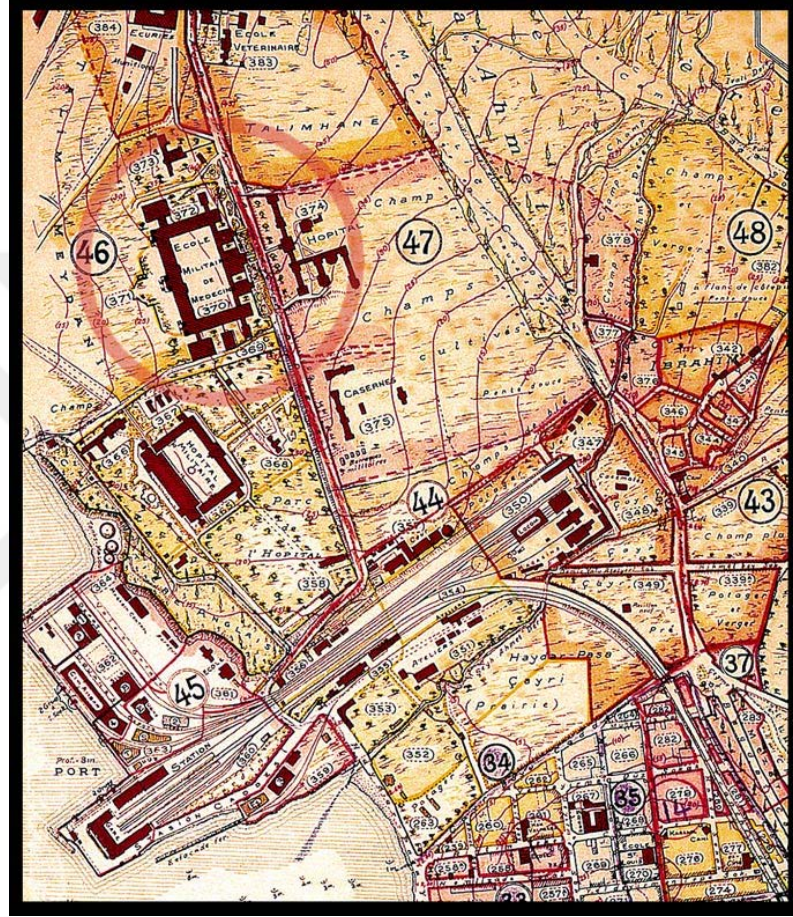
Sultaniler
Galatasaray Mekteb-i Sultanisi

Darülfünun
İstanbul Darülfünunu

Şekil 3.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim Kurumları (Ömer Faruk Bayram)

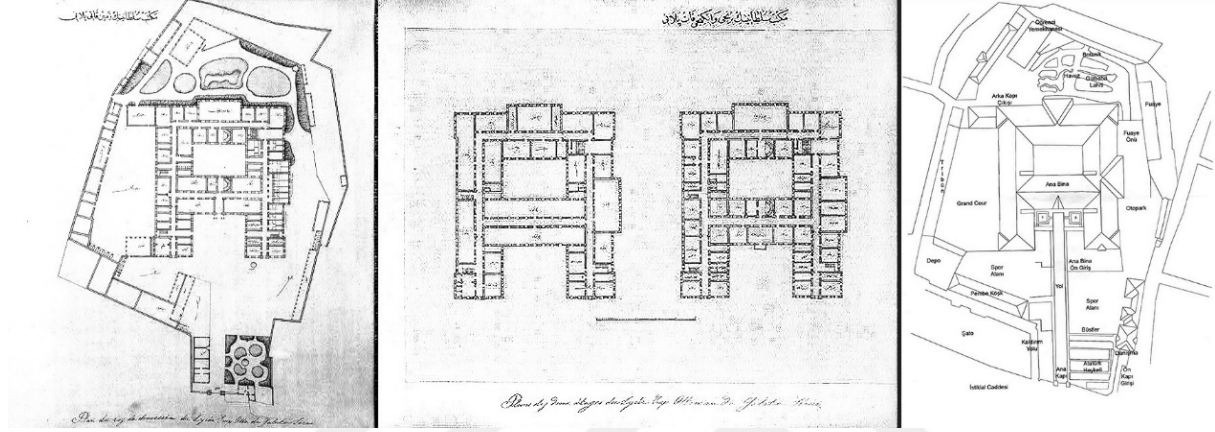
Özellikle, İmparatorluğu bünyesinde yükseköğretimin yüksek mektepler halinde örgütlenmesinde Fransız etkileri açıkça izlenir. Napoleon döneminde, Emperyal Üniversite başlığı altında toplanarak merkeziyetçi bir özellik kazanan Fransız üniversitelerinin yüksekokullar şeklinde örgütlenmesi yolunu, eğitim sisteminin oluşturulmasında bu yapılanmadan esinlenen Osmanlı İmparatorluğu'nun da takip ettiğini söylemek mümkündür (Timur, 2000: 234).

Şekil 3.3 Askeri formasyonun hakim olduğu *Ecole Militaire de Medecine* ibaresiyle vaziyet ve kent ölçeğinde anıtsal Mekteb-i Tıbbiye (J. Pervititch Haritası, 1930)

Bu noktada önemli olan, Napoleon'un yükseköğretime bakış açısıyla Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin bakış açısının paralel olmasıdır. İki imparatorluk da yükseköğretime, devlet kademelerinde gereksinim duyulan görevleri yapabilecek insanları yetiştirme amacını atfeder ve sonuçta da 1870'lerde açılan Darülfünun, kadroların oluşumu, kütüphane ve laboratuvar donanımları bakımından yüksek okullardan pek farklı olmaz (Tekeli ve İlkin, 1993: 125).

Kozmopolit Osmanlı bürokrasisinin yetiştirdiği kurumlar halini alan Mekteb-i Sultani, Tıbbiye, Mülkiye (Mülayim, 1994: 503) gibi kurumlar arasından Mekteb-i Sultani, hem dış ilişkiler hem de *Osmanlılık* ideolojisini simgelemek bakımından önem taşır. Bu okul, diğer Türk okullarından farklı olarak, Batı devletlerinin reform projeleri kapsamında sunduğu teklifler arasından seçilir. 1867 yılında padişahın desteğiyle, öğretim programı ve yöntemleri Fransa'daki eğitim ilkeleriyle paralel olarak hazırlanır ve 25 Mart 1868'de Paris'te okul için bir anlaşma imzalanır (Sakaoğlu, 1994: 369).

Şekil 3.4 Mekteb-i Sultani vaziyet ve kat planları (*Library of Congress*, <https://www.loc.gov/>, Erişim tarihi: 27.10.2020), sağda günümüzde Galatasaray Lisesi (<http://www.gsl.gsu.edu.tr/>, Erişim tarihi: 27.10.2020)

Tanzimat dönemine kadar süregelen ve işler görünen geleneksel bir eğitim sistemi, değişen dünyayla beraber bütüncül bir yenilemeye ihtiyaç duyar. İmparatorluk yöneticilerinin çağa ayak uydurmaya ve gerekli reformları yaparak siyasi olarak yakınlık kurulan Batılı devletlerin etkisiyle çağdaş eğitim kurumlarını açmaya çaba gösterdikleri görülmektedir. Bu kurumlar ve okullar, büyüyen ve tüm dünyada eğitim alanında yaşanan değişimleri yerleşim ve yapı kitlesi ölçeğinde de vurgulamak etmesi amacıyla anıtsallaşan, tek bir kütle altında çeşitli fonksiyonlara hizmet vermeye yönelik plan şemalarıyla sivrilmektedirler. Kuşku yok ki, bu kurumların kurulmasıyla beraber hızlı şekilde bilime katkı yapmalarını ve bilgi üretebilir hale gelmelerini beklemek isabetli olmayacaktır. 19. Yüzyılda imparatorluk bünyesinde yaşanan toplumsal değişim ve eğitimde laikleşme ve bilimselleşmeyle beraber gayrimüslimler ve Müslüman halk arasında çağdaş eğitime olan talebin artması, imparatorlukta yaşayan her kesimi için bir uyanışın başladığını gösterir. Yapılan reformlara rağmen eğitim ve öğretim alanında talebi karşılamakta, özellikle taşrada, yetersiz kaldığı ve böylelikle modern eğitim

sistemlerini yakalamış olan, nitelikli seküler eğitim vererek bu alandaki toplumsal ihtiyaca cevap verebilen yabancı okullara alan açıldığı görülmektedir.

3.1.2 Cemaat Okulları

Klasik dönemde Osmanlı topraklarında ve özellikle de payitahtta anıtsal binalar sınırlı işlevlere sahipti ve ancak padişah ve/veya devlet adamları tarafından inşa ettirilebilirlerdi (Akın, 2002: 20). 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan Batılılaşma hareketleri neticesinde değişen ve dönüşen eğitim ve kurumlar, okul yapılarının da değişimini getirir ve bu yapılar Batı dünyasından etkilenecek, anıtsal ölçekli hale gelirler. Bu noktada, 19. Yüzyılın hızla sanayileşen, kapitalistleşen ve bunun yaşamın her alanına etki etmeye başlayan yeni dünyası içinde, gayrimüslim ve yabancıların ortaya koyduğu mimari yapılanma içerisinde, eğitim kurumları ve okullar, kamusal yapı alanında dini yapılarla beraber en önemli yapılar olur.

İstanbul alındıktan sonra Müslüman olmayan gruplara din ve vicdan özgürlüğü tanınır. Latinler, kiliselerine din adamı yetiştirmek üzere, okul benzeri eğitim kurumları inşa ederler ve geliştirirler. Bu gelişimi diğer azınlık gruplarının okulları da takip eder.

Dini azınlıklara tanınan din ve vicdan serbestisi fermanlarla belgelenirken bu fermanlarda okulların açılmasıyla ilgili net kayıtlar yoktur. Bu dini gruplara verilen ayinlerini ve adetlerini yerine getirebilme özgürlüğü, eğitim kurumlarının oluşturulmasına dayanak olur. Osmanlı hükümetleri, azınlık okulların idare ve eğitim programlarına karışmamış, okullar hayırsever zenginler tarafından veya kiliselerin katkılarıyla yapıp yönetilmişlerdir (Haydaroglu, 1990: 6).

İmparatorluk topraklarında yaşayan diğer Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerine de tanınan aynı özgürlük çerçevesinde okullar genellikle kiliselerin bir bölümü olarak veya hemen kiliselerin yanına açılan mekanlarda papazların çocukların eğitimlerini üstlenmesiyle eğitim faaliyetlerine devam ederler. Ancak Tanzimat dönemine kadar bu okullarda dikkate değer bir ilerleme olmaz (Ergin, 1940: 602).

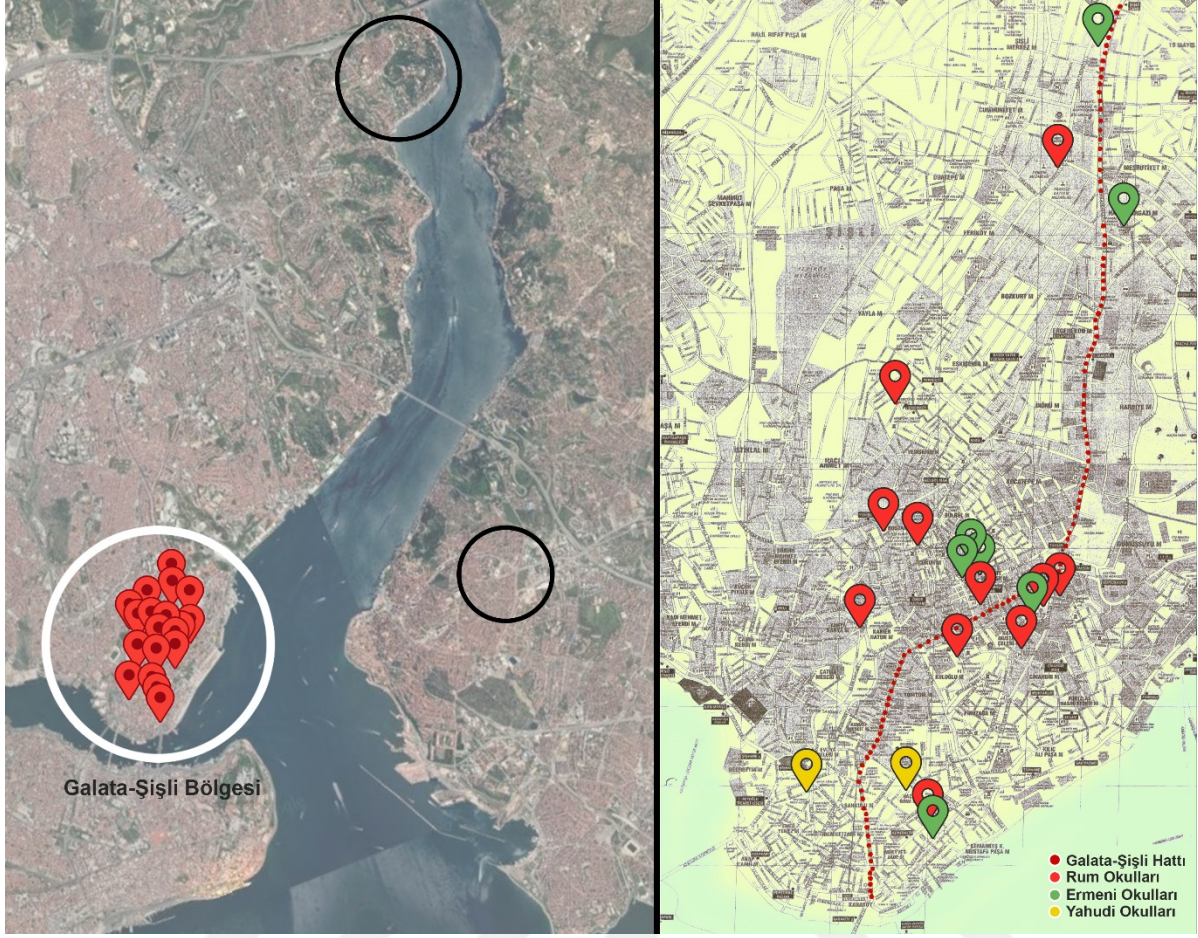
Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla ve sonrasında güçlü biçimde vurgulanan *Osmanlılık* ideolojisi kapsamındaki eşitlik ilkesi gereğince devletin açacağı okulların tüm tebaaya yönelik olması düşüncesi önem kazanır. Tanzimat fermanı eğitimle ilgili hükümler içermemesine rağmen Islahat Fermanı'nda bu konu vurgulanır ve Osmanlı toplumundaki

bütün milletlerin okul açma hakkı tanınır (Karal, 1961: 261). Fermanda bahsedilen okullar 1839'dan beri Müslümanlar için halihazırda açılmakta olduğundan Islahat Fermanı'nın bu yönüyle daha çok gayrimüslimler için kültürel bağımsızlık, okul açma hakkı ve Türk okullarına girme serbestliği tanıdığı ortadadır (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 8).

Bu tarihlere kadar gayrimüslimler okullar açabiliyor olsalar da bu okullar, sistematik ve organize kanuni düzenlemeler ve altyapı olmadığından, iptidai çözümlerle eğitim faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmaktaydılar. Yasal dayanaktan yoksun oldukları için de bu okulların neredeyse tamamı ruhsatsız çalışıyor veya ruhsatını çok geç alıyordu. Islahat Fermanı ve sonrasında gelen yasal düzenlemelerle cemaatler de eğitim faaliyetlerini genişletmeye başlarlar. Bunun sonucunda Osmanlı hükümetleri de merkezi bir maarif teşkilatı kurma²⁴, yeni nizamnamelerle uygulamaları hızlandırma gibi çabalarla modernleşme çalışmalarını hızlandırma yoluna gider (Ayas, 1948: 496).

Ülke çapında reformların amaçlandığı merkezi yeni yönetim biçiminin, toplumsal düzen arayışlarının ve Batılı fikirlerin biçimlendirdiği eğitimin toplumsal bir dönüşüm mekanizması olarak çalışmasıyla diğer cemaatlerin milli kimliklerinin oluşum süreci hızlanır ve dünyanın yeni kapitalist sistemine katılmalarını sağlar. 19. yüzyıldaki yasal düzenlemeler sonucunda kentlerde her millete eşit mülk edinme hakkının tanınması, sermayenin el değiştirmesiyle burjuvallaşan gayrimüslimlerin tercih ettikleri bölge başkent İstanbul olur ve gayrimüslimler ekonomik ilişkilerini buradan yürütürler, cemaatlerini burada oluştururlar ve kiliselerinden sonra en önemli kurumları olan okullarını burada açarlar. Başkentte giderek yoğunlaşan yapı stoğu içinde okul binaları, geçmişte anıtsal simge özelliği taşıyan dini yapıların parçasıyken, artık kendi başlarına birer kurumsal yapı olarak, ölçek olarak da büyüyerek kent mekanı içinde yerlerini alırlar (Erkan, 2009: 27).

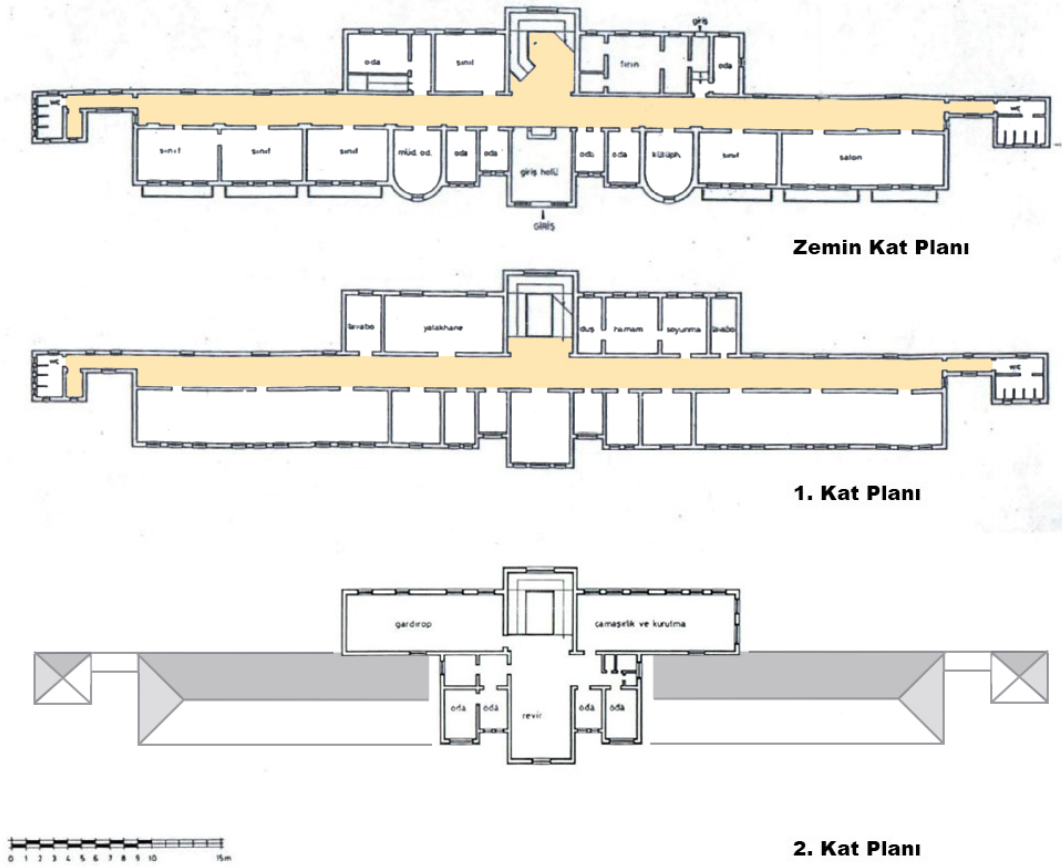
²⁴ Eğitimin merkezi denetim altına alınması isteği daha 1857 yılında kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti'yle belirginlik kazanmaya başlar. 1861 tarihli Maarif Nezareti tarafından gönderilen belgede rüstiyele ve tüm üstü okullarda Müslim ve gayrimüslim tebaanın karma olarak eğitim alacağı ve eğitim dilinin de "lisan-ı Osmanî" (o zamanki Türkçe) olacağı üzerinde durulmuştur. Böyle Osmanlı hükümeti tarafından eğitimin millileştirilmesi fikrinin iyice benimsendiği görülmektedir (Akyüz, 1982: 119).

Şekil 3.5 Solda; Google Earth imajı üzerinde Galata – Şişli Bölgesi ve R.C. ve U.A.A.’nın lokasyonu (Ömer Faruk Bayram), sağda Galata – Şişli hattında Rum, Ermeni ve Yahudi Okulları (Erkan, 2009: 263 üzerinden düzenleyen Ömer Faruk Bayram)

Okulların hemen hepsi özenli cephe düzenlemelerine sahiptir ve plan tipolojileri arsa sınırlamalarına göre gelişir. Arsa parselasyonu bazında²⁵ ölçek büyüdükçe okul binaları anıtsallaşır ve günümüzde klasikleşmiş fakat o dönem için yenilikçi olan bir koridora bağlanan sınıflar dizisinden oluşan *linear plan tipi* ve bunun çeşitlemeleri kullanılır. Dar parselasyonlu arsa üzerinde konumlanan okulların planlarında ise hol tipi şema ön plandayken cemaatler için sembolik önem gösteren süsleme ve bezeme unsurları binaların cephelerinde kullanılır (Erkan, 2009: 46).

²⁵ İmparatorluğun bütün halklarını alakadar eden Ebniye nizamnamelerinin 1882 yılına gelen sonuncusunda, yangın yerlerinin yeniden düzenlenmesinde bir karakol ve mektep için birer parsel ayrılması zorunluluğu, özellikle İstanbul’da ve imparatorlukta büyük kentlerde, yeni oluşan mahallelerin çekirdeğini karakol ve okulların oluşturacağını göstermesi bakımından bir yeniliktir (Erkan, 2009: 221).

Şekil 3.6 Şişli’de bulunan Katolik Karagözyan Ermeni okulu kat planları (Şaman, 1988: 144 üzerinden düzenleyen Ömer Faruk Bayram)

Okul binalarında kullanılan mimari üslup, malzeme, toplu eğitim vermeye yönelik yenilikçi plan tipolojikeri ve mekan kurgusu gibi kriterler incelendiğinde hemen hemen tamamında bir tasarım kurgusunun olduğu, ve dahi yarışma projelerinin yapıldığı görülür. Ancak birçok yapının mimarı kayıtlarda geçmez (Erkan, 2009: 221).

Cemaatlerin, padişah tarafından seçilecek üyelerden oluşan bir maarif meclisinin denetiminde öğrenim programları ve öğretmenleri belirlenirken, kendi inançları ve kültürleri doğrultusunda okullar açmalarının sağlanmasına ve gerekli sınavları geçebildikleri takdirde devlet tarafından açılan okullara kabul edilmelerine imkan verilmesine rağmen, dönemin siyasal ve toplumsal şartları imparatorluğun tüm uyruklarını birleştirecek bir Osmanlı maarif sisteminin oluşmasına olanak vermez ve bir Türk eğitiminin yanı sıra paralel olarak farklı ulusların eğitim koşullarını yaratır. Bu çerçevede, gayrimüslimler, kendi eğitimlerini geliştirebilecekleri hakları elde etmişlerdir ve dilde, kültürde, tarihte ve başka alanlarda ulusal bilinç noktasında belirgin bir gelişme göstermişlerdir (Eren, 1979: 418).

Şekil 3.7 Galata Musevi okulu kat planları (Şaman, 1988: 167 üzerinden düzenleyen Ömer Faruk Bayram)

3.1.3 Protestan Okulları

1820 yıllarında Amerikan Board misyonerleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelinceye kadar imparatorluk içerisinde Protestanlık ve Protestan cemaati yoktur ve Osmanlı İmparatorluğu Protestanlıkla Amerika'dan gelen Protestan misyonerlerle beraber tanışır (Alan, 2016: 82).²⁶

Bu açıdan Protestan misyonerlerinin Amerika kıtasından nakletmiş olduğu eğitim kurumları ve eğitim yöntemleri ve bu yöntemleri hayata geçirmiş oldukları yapılı çevre, imparatorluk bünyesinde daha önce hiç karşılaşılmayan bir modeldir.

²⁶ Aslında Katoliklik'te çok farklı değildir. 1830 yılında tanınan Katoliklik nüfusu, 1587 yılında Cizvit misyonerleriyle başlayan kırımlarla yine Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan olan Gregoryen veya Ortodoks olarak tanımlanan cemaatlerinin Katolikleştirilmesiyle oluşmuştur (Alan, 2016: 82).

Topludurum bağlamında şekillenen fiziki çevrenin, mekanların, mimari anlayışın ve yerleşim kararlarının, evrilen dünyayla birlikte değişmesinin de kaçınılmaz olduğu açıktır. Bütün dünyanın büyük bir hızla sosyo-ekonomik ve sosyo-politik değişimlerle yüz yüze olduğu 19. yüzyıl gibi bir dönemde bu durum, elbette bütün toplumları etkiler. Aydınlanma çağıyla beraber bu değişimin en fazla etkilediği mimarlık ortamının başında eğitim yapılarının geldiğini söylemek olanaklıdır.

İngiltere'den ABD'ye taşınan ve burada gelişerek özelleşen ve kimlik bulan bir kurum kültürünün ve eğitim geleneğinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına Protestan akımın maceracı misyonerleriyle tanıtılmış olması önemli bir tarihsel röper noktası olur. İmparatorluk coğrafyasında hızlıca yayılan bu eğitim kurumlarını hayata geçiren Protestan misyonerlerin anavatanı olan bağımsızlığını henüz kazanmış genç Amerikan devletinin büyümesinin ve yayılmasının öncelikli şartlarının başında ticaret gelmektedir.

19. yüzyılda ABD siyaset arenasında büyük güçler arasında olarak bilinmemesine rağmen daha 1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile ticareti²⁷, hacim bakımından, Büyük Britanya, Almanya ve Fransa'nın ardından dördüncü sırada yer alır. Ticari faaliyetlerin dışında, diğer büyük devletlerin aksine, imparatorluğun iç ve dış sorunlarına karşı tarafsız kalan Amerikan diplomasisi, bu durumun aksine olarak ABD vatandaşlarının misyonerlik faaliyetleri konusunda son derece dinamik bir politika izler (Ortaylı, 1982: 87).²⁸

²⁷ İngiliz bandırası taşıyan Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı İmparatorluğu limanlarına ilk gelişleri XVII. yüzyıldır. Osmanlı İmparatorluğu rıhtımına yanaşan ilk Amerikan bandıralı gemi 1782'de denize indirilen 1790'lı yıllarda halı, reçine, kuru üzüm, incir, deri ve afyon gibi malları New England limanlarına taşıyan Grand Turk adındaki gemidir (Grabill, 1971: 36). 1786 yılında İstanbul'a, 1797 yılında İzmir'e ve 1800 yılında İskenderiye'ye gelen Amerikan ticaret gemileri için ilk kez 1803 yılında Amerikan Maliye Bakanlığı ithalat-ihracat istatistiklerinde Türkiye için ayrı bir sütun açmıştır (James, 1969: 113).

²⁸ American Board Genel Sekreteri James Barton 1908'de imparatorluktaki Board okullarının etkilerini şöyle anlatır: misyonun "...eğitim kurumları ülke insanların gelenekleri, düşünceleri, yaşamlarının biçimlenişleri noktasında güçlü etkilere sahiptir. Board okullarında eğitilmiş kadın ve erkekler mesleklerinde olduğu gibi ticaret ve iş hayatında da önder durumdadırlar. Eski öğrencilerin büyük çoğunluğu bugün Avrupa ve Amerika'nın hatırı sayılır iş adamları. Modern düşünceye sahip bu insanlar sayesinde fabrikalarımızda üretilen ürünler ve Avrupa makinaları giderek daha çok Doğu'nun içlerine girebiliyor ve Türkiye'nin malları da bize ulaşabiliyor. Sıklıkla dile getirilen şu nokta doğrudur; Türkiye'de Amerikan Kolejlerini kurmak ve sürdürmek için yatırılan para bu ülkeyle artan ticaret şeklinde fazlasıyla geri dönmektedir" (Barton, 1908: 193).

Protestanlığı yayma düşüncesinde olan Amerikan Protestan misyonerlerin, Müslümanlar ve Ortodokslar Rumlar arasında şanslarının olmadığını anlamaları çok uzun sürmez (Ortaylı, 1982: 88).²⁹ ABCFM'in hedefinde olan ve ağırlıklı çalışma yürüttüğü gruplar³⁰ da, 1850'lere doğru imparatorluk tarafından millet olarak tanınan Protestanlığa geçmeleri yönünde, Gregoryen ve Ortodokslar ve ağırlıklı olarak bu gruplar içerisindeki Ermenilerdir (Alan, 2016: 81). Bunun sonucunda Ermeni kilisesi yeni bir parçalanmaya uğrar ve Katolik ve Gregoryen Ermenilerin itirazlarına ve engel olma çabalarına rağmen Ermeni Protestan kilisesi giderek güçlenir (Ortaylı, 1982: 88).

Bu dönemde İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi büyükelçilik düzeyinin aksine konsoloslukla temsil edilen ABD (ABCFM Arşivi, Reel 624, No: 210) misyonlarına bağlı din adamı veya *laik* vatandaşlarının okul, hastane, yetimhane gibi kurumların kurulup çalıştırılmalarını Amerikan diplomatları desteklemişlerdir (Ortaylı, 1982: 87). Özellikle 1865 Amerikan İç Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin statik enerjisini yavaş yavaş dışarıya yansıtmaya başlamasıyla Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki konsolosluk sayılarında adeta patlama yaşanır. 1880'li yılların sonlarında sadece İstanbul ve İskenderiye'de birer başkonsolosluk olmak üzere İzmir, Kandiye, Çanakkale, Bursa, Trabzon, Samsun, Adana, İskenderun, Antep, İstanköy, Beyrut, Kudüs, Sakız, Yafa, Rodos, Midilli, Sayda, Süveyş, Port Said, Lazkiye, Filibe, Selanik, Hanya, Şam ve Resmo'da birer ABD Konsolosluğu bulunmaktadır (ABCFM Arşivi, Reel 624, No: 210).

Anlaşıldığı gibi büyük bir alan üzerinde Anadolu'nun en uzak ve iç kısımlarına dahi bir Amerikan diplomatik temsilcisinin bulundurulmasına özenle dikkat edilmesine ek olarak bu konsüler ağ dikkat çekici bir biçimde ABCFM'in misyon bölgeleriyle birebir örtüşür.

²⁹ 1830 Mayıs'ından ertesi yıl Mayıs ayına kadar özellikle Ermenilerin yoğun olduğu bölgeleri ekonomik, sosyal, kültürel özellikler ve eğitim ve haberleşme durumları açısından inceleyen misyoner Eli Smith, Anadolu'daki Hristiyanların maddi ve manevi durumları için "feci" ifadesini kullanarak ahlak ve maneviyatın yok olduğundan bahsetmektedir. Ancak "reform" la düzeltilebilirler ve "reforma tabi tutulmaları mümkün" dır. Osmanlı İmparatorluğundaki yöneticiler de buna bir engel teşkil etmeyecektir. Eli Smith, Müslümanların Protestanlaştırılmasının olanaksız olduğundan bahsederek: "...ancak Hristiyanlar arasında çalışarak, düşman topraklarının kalbine kolayca girme olanağına kavuşmuş oluyoruz" demektedir (Smith, 1833: 330).

³⁰ ABCFM Arşivlerine göre başlangıçtan 1895 yılına kadar imparatorluk sınırları içerisindeki alanlarda faaliyet gösteren Board misyonerlerinin sayısı 427'si Anadolu'da olmak üzere 540'tır. Bunların tam sayısı şu şekildedir; Yunanistan için: 6, Kıbrıs için: 3, Museviler için: 4, Batı Türkiye Misyonu için: 227, Merkezi Türkiye Misyonu için: 98, Doğu Türkiye Misyonu için: 102, Suriye için: 59, Avrupa Türkiye'si için: 41 (ABCFM Arşivi, Seri ABC, 16:5, Vol 5, No: 1).

Bursa, İzmir, Trabzon, Sivas, Erzurum, Harput, Adana ve Antep gibi konsolos bulunan şehirler aynı zamanda ABCFM'in önemli misyon şubeleri ve büyük yerleşkeleri olduğu istasyonlarıdır (Yücel, 2011: 52).

1869'a kadar imparatorluk bünyesinde çok sayıda rüştiye açılmış olsa da vilayetlerde rüştiyelerden daha yüksek okul bulunmadığı gibi İstanbul'da da 1868'de açılan Galatasaray Sultanisi'nden başka, rüştiyeden daha yüksek bir kurum yoktur. İdadilerle ilgili konuların karara bağlandığı 1869 Nizamnamesi'ne göre rüştiyelerden mezun olacak Müslim ve gayrimüslim çocuklar bir arada idadilerde eğitim alabilecektir. 1876 yılında taşrada yalnızca bir, İstanbul'da ise beş idadi bulunmaktadır. Bu okulların açılmamasına temel sebep olarak ekonomik yetersizlikler gösterilir (Said, 1928: 156).³¹

Bu durumda imparatorluk içinde ve özellikle Anadolu topraklarında Amerikan Protestan misyoner okulları³² için de boş alan bırakılmış oluyordu. Bu okullar, sadece başkente değil, imparatorluğun bütün coğrafyasına yayılma şansını elde etmişler ve Osmanlı imparatorluğu ve hükümetinin içinde bulunduğu hukuki, mali, idari ve yönetsel yenileşme çabalarının getirmiş olduğu denetimsiz ve kontrolsüz alan içerisinde, nitelikli eğitim programlarıyla doldurmuşlardır.³³ Uzun yıllar boyunca imparatorluk bünyesinde

³¹ Örnek olarak, Tarsus'ta yeni iptidai mekteplerin tesisi ve, mevcut okulların eksiklerinin giderilmesi ve artan öğretmen maaşları bütçeye bir hayli külfet getirmiştir. Bu nedenle yeni kaynaklar oluşturmak için çalışmalar yapılmıştır. 1904 yılında Tarsus şehrinde mevcut olan 7 adet iptidai mektebin masrafları 39 bin kuruşu bulmaktadır. Bu meblağ, bir önceki yıla kadar zebhiye vergisinden ve Toroslar'dan şehre kar getirip satanlardan alınan vergilerden karşılanırken, yeni yapılan buz fabrikası sebebiyle toplanan vergi miktarı bir hayli düşmüştür ve öğretmen maaşlarının karşılanması zorlaşmıştır. Mevcut okulların yetersizliğinden dolayı 2 adet erkek ve 1 adet kız mektebine ihtiyaç duyulan Tarsus'ta, maarif için gerekli olan bu bütçenin, Bac Köprüsü'nden geçecek olan yük taşıyan develere ve Pazar yerlerinde satılan hububat, koza, susam gibi mallara konulacak ek vergilerle toplanması çözüm olarak düşünülmüştür (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

³² Amerikan misyoner okulları ilkokuldan koleje kadar geniş bir skalayı kapsamaktadır. İlkokullar ana dilde okuma-yazma ve dört işlemin öğretildiği, yerli Hristiyan öğretmenlerin yönetiminde ve esas olarak Ermeni Protestan cemaatine bağlı okullardır. Bu okulların misyonerlerle alakaları, misyon bölgelerinde bulunmalarından, kuruluşları esnasında ABCFM'den parasal destek görmüş olmalarından, öğretmenlerin genellikle orta dereceli Amerikan misyoner okullarından gelmiş olmalarından, ders araç gereç ve kitapların sağlanması başta olmak üzere misyonerlerin gözetimi altında olmalarından kaynaklanmaktadır. Orta dereceli okulların ve yüksek okulların (College) ise yöneticileri hemen her durumda Amerikalıdır. Misyonerler bu okullarda öğretim faaliyetlerin doğrudan katılmışlar, ders vermişlerdir. Öğretim dili İngilizce'dir ve ders kitapları genellikle ABD'den gelmektedir (Kocabaşoğlu, 1991: 25)

³³ Bu okulların yarattığı etki o kadar güçlüydü ki, parlak gelecek için Batı dünyasının paradigmalarına hevesli olan Osmanlı gayrimüslimleri (Jusdanis, 1998: 46) bile bu ivmeden tedirgin olmuş ve ciddi bir yozlaşma kaygısına düşmüşlerdir. Daha 1830'larda patrikhane, kurduğu bir komiteyle Rum okullarında öğrencilere Katolik, Protestan veya ateist fikirler aşılayacak yaklaşımları engellemeye niyetlenmiştir (Vassiadis, 2007: 32). En önemli Protestan Amerikan kurumlarından Robert Kolej'in kurucusu Hamlin de, daha 1840'larda İstanbul'daki faaliyetlerin Ermeni patriği tarafından engellendiğini, patriğin defalarca

yaşayan diğer gayrimüslim cemaatler başkent çevresinde yoğunlaşırken Yeni Dünya'dan gelen Protestanlar, kurumlarını daha çok Anadolu kırsalına yaymışlardır.

Şekil 3.8 Payitaht Hinterlandı'ndan izolasyon, solda tarihi yarımada ve Galata dışında konumlanan Protestan ABCFM Okulları; R.C. ve U.A.A., sağda Anadolu'ya yayılım (Grafik Ömer Faruk Bayram)

Zaman geçtikçe Protestan okulların kurulması ve hızla yayılması mesele olmaya başlar. İlk dönemlerde hem hükümet hem de her din ve ırktan halk, bu okulların açılmasını destekleyenlere, Protestan misyonerlere arazi ve bina kiralayanlara ve satanlara iyi gözle bakmamaktaydı. Fakat Amerikan misyonerleri okulların yanında, dispanser ve hastaneler açarak sağlık hizmetlerini de beraber götürme yolunu seçerek yerel halka bazı hizmetlerle nüfuz etme ve tutunma çabalarına başvurlar (Hamlin, 1893: 474).³⁴

İmparatorluk topraklarındaki ilk Protestan Amerikan okulu bugün American University of Beirut olan 1824'te Beyrut'ta³⁵ yüksekokul seviyesinde açılan ve doğa bilimleri ve tıp alanında da eğitim veren *Syrian Protestant College*'dir. 1824'ten 1886'ya kadar İmparatorluktaki Amerikan Protestan eğitim kurumları sayısı 400'e yaklaşır. Bu

kendilerine memleketlerine geri dönmelerini ve Ermeni çocuklarının eğitimlerine karışamamalarını söylediğini iletmektedir (Hamlin, 1893: 221).

³⁴ Mesela Robert College arazisi A. Vefik Paşa'dan satın alındığında sadaret makamı dahil etraf paşanın bu hareketini hoş görmemiştir ve dedikodular çıkmıştır. Paşa ise; "Paris sefareti sırasında tahsisatının tam verilmediğini ve borçlandığını, bu nedenle ne halt etse müstehak olduklarını" söylemiştir (Ergin, 1940: 650).

³⁵ Suriye o dönem Osmanlı İmparatorluğu içinde yer almasına karşın 1870 yılında ABCFM, Suriye bölgesini 50 yıllık bir dönem sonrası kısaca BFMPC olan Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church adındaki başka bir Amerikan Protestan örgütüne devretmiştir (Tibawi, 1966: 133).

kurumlar ağırlıklı olarak 1830-1840 yılları arasında kurulur ve ruhsatsız olarak faaliyetlerini sürdürürler.³⁶

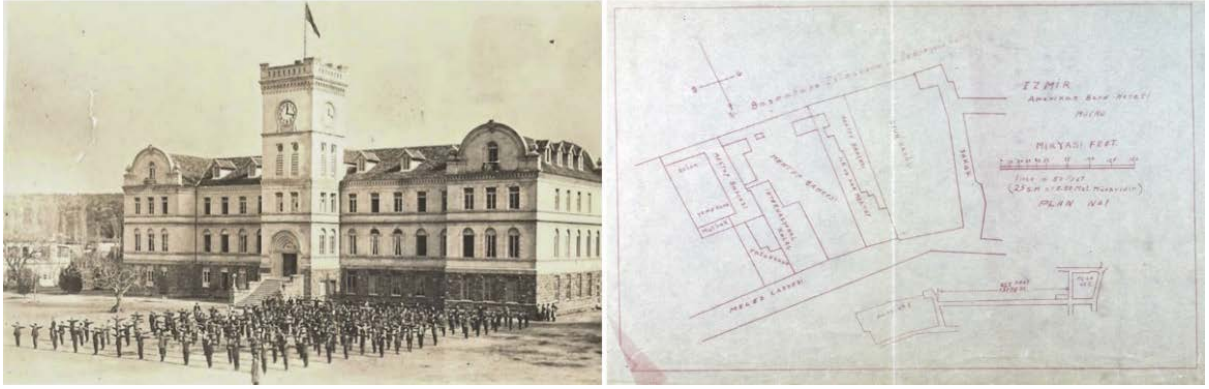

Şekil 3.9 Solda; 1851 Beyrut kenti planı, ilk Amerikan Protestan koleji olan Syrian Protestan Koleji'nin Anadolu'daki pratikle benzer şekilde kent dışındaki izole konumu (<https://en.huji.ac.il/en/page/1002>, Erişim Tarihi: 28.09.2020), sağda; Google Earth imajı üzerinde günümüzde yerleşkesi kent içerisinde kalan Amerikan University of Beirut'un konumu (Ömer Faruk Bayram)

³⁶ Osmanlı Maarif Salnameleri okulların ruhsatsız olmasına rağmen bu okulları maarif müesseseleri arasında saymaktan çekinmemişlerdir. Bu noktada bir danışıklı döğüş olduğu şüphe götürmemektedir (Ortaylı, 1982: 88). İstanbul ve Anadolu'da 1876'dan önce 284, 1876-1893 yılları arası 108 adet Protestan okullarından sadece 33'ü padişah fermanıyla, 7'si sadaret makamının emri, 11'i Maarif Nezareti'nin uygun bulmasıyla açılmıştır. Diğer 341 okul ise yerel hükümet memurlarının hoşgörüsüyle ruhsatsız olarak açılmıştır (Akyüz, 1982: 156).

19. yüzyılda millet kavramının temel belirleyicisi dindir. Misyonerlerin, insanları kendi görüşlerine çekmek için etkili bir yöntem olarak kaliteli eğitim vermeyi kullanırken açtıkları kurumlarda verdikleri eğitim, büyük olasılıkla kendilerinin de beklememiş olduğu bir şekilde, millete aidiyetin peşi sıra ulusal bilincin de yükselmesine yol açar.

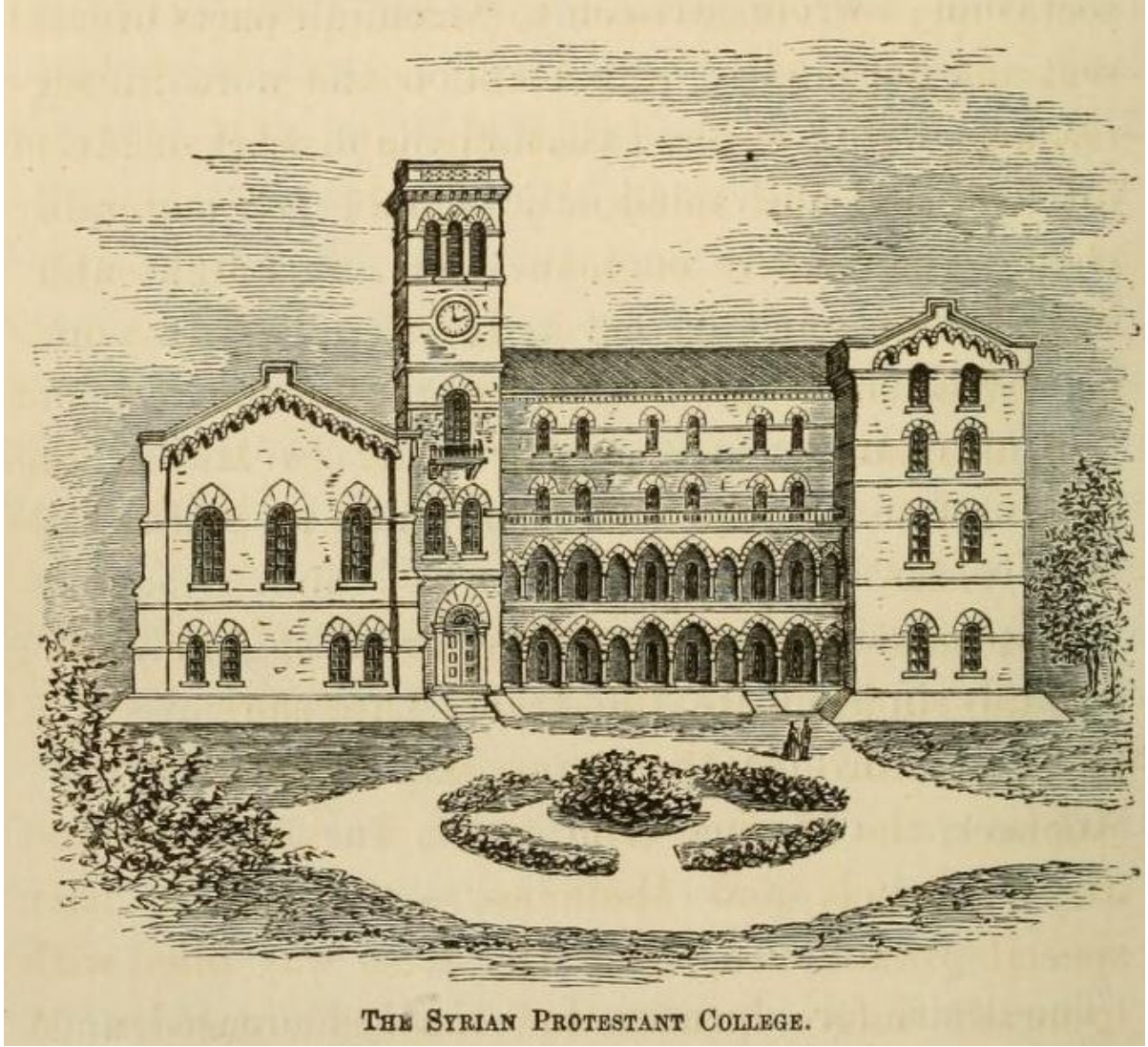
Gelen misyonerlerin, mezun oldukları okullar ve bu okullarda eğitim gördükleri yapıları çevre, fiziksel mekanların kurgusu ve bütünü göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ABCFM'e bağlı olarak kurulmuş olan yerleşkelerde uyguladıkları ve karşılaştıkları model, kendi eğitimlerini aldıkları Amerikan kurumlarındaki modelle örtüşmektedir. Ayrıca ABCFM yerleşkelerinin, biraz da gözlerden uzak olma amacı taşıyacak şekilde, kentlerin dışına doğru kurulmuş olması, aldıkları eğitimin formasyonu ve deneyimledikleri yapıları çevre gereği kendi kendine yetebilen kapalı bir yerleşke kültürüne aşina olan misyonerler için büyük bir rahatlık ve hareket olanağı sağladığı açıktır.

Şekil 3.10 Solda, giriş aksında saat kulesiyle İzmir International College, sağda Cumhuriyet döneminde yerleşkenin durumunu gösteren plan, “Amerikan Bord Heyeti Mülkü İnternasyonal Koleç” (International College and American Collegiate Institute, Smyrna (İzmir, Turkey), <https://archives.saltresearch.org/>, Erişim Tarihi: 19.10.2020)

İyi bir formel eğitim gören misyonerler (Jessup, 1910: 17) *New England* modelini³⁷ misyon istasyonlarıyla Anadolu kırsalına taşıyıp hayata geçirirler.

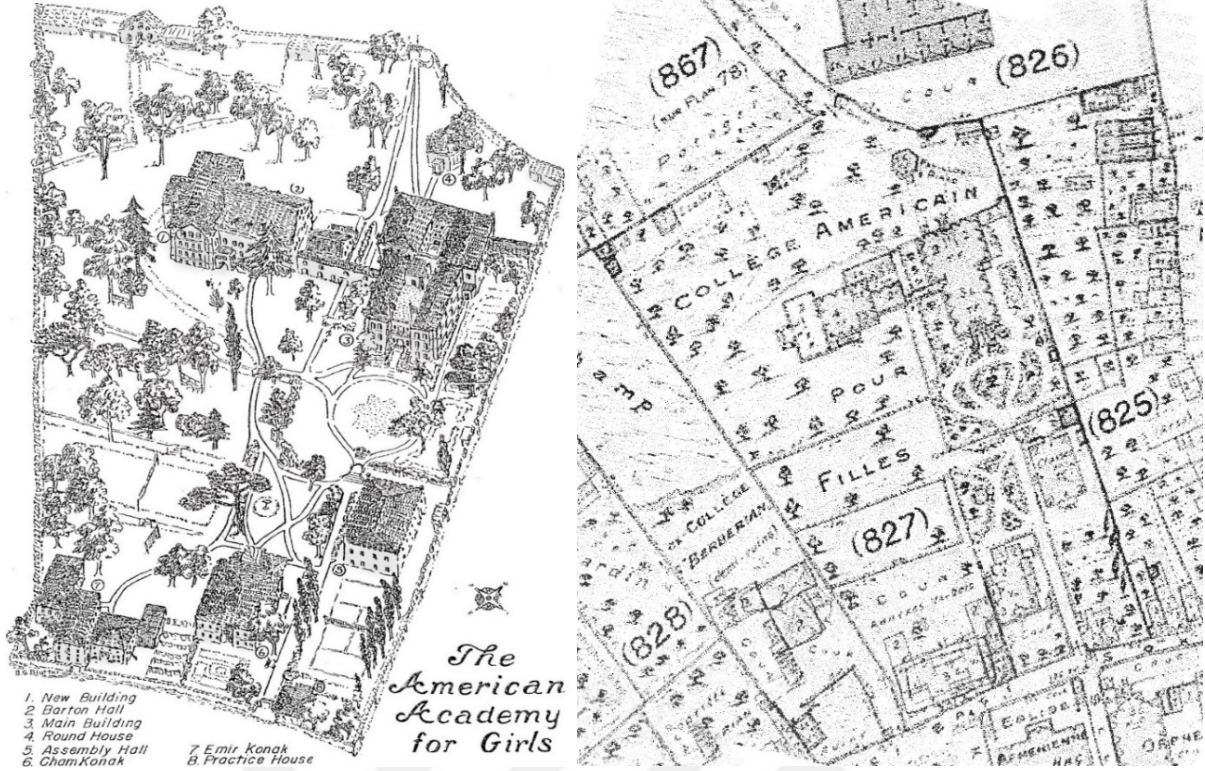
³⁷ Cambridge'deki Gonville and Caius College'in (1557) kolej şemasına getirdiği yenilik, kolej planlamasının rönesansıdır. Emmanuel College (1584) ile Sidney Sussex Kolejleri Püritanizm'in merkezi durumundaydılar ve Amerika'da New England ve Harvard Koleji ile yakın ilişki içerisindeydiler. Amerikan New England modeli, buradan çıkarak, Amerikan Kolej planlamasında önemli role sahip olmuştur. Kolonileşme sonrası Amerikan modeli olarak kurulan Harvard College (Massachusetts, 1636), College of William and Mary (Virginia, 1693), Yale College (Connecticut, 1701), College of New Jersey (Bugün Princeton, 1746), King's College (1754), College of Philadelphia (Bugün Pennsylvania Üniversitesi, 1755) bu kolejlerden bazılarıdır (Turner, 1990: 23).

Şekil 3.11 Sembolizm örneği³⁸, Amerikan Protestan Koleji yerleşke imgesi saat kulesiyle İmparatorluk topraklarındaki ilk Protestan Koleji, Syrian Protestant College (Anderson, 2019: 114)

Amerika Kıtasından binlerce kilometre uzaklıkta bir coğrafyada eğitim ve sağlık alanında faaliyetler ortaya koymak ve bu etkinlikler için fiziksel ortamı yaratmak için, 'kapalı yerleşke' anlayışı zorlama bir yapma biçimi olmaktan ziyade ABCFM misyonerleri için kolaylık sağlayan bir model olur.

³⁸ *Laik* ve *seküler* Protestan ideolojinin maddesel imgesi olarak saat kuleleri izolasyon idealindeki yerleşkelerde kullanıcılarının genelinin dünyevi zamanla görsel ilişki sağlayacağı ve buna göre yaşamını programlayacağı şekilde en erken dönem Protestan kurumlardaki örneklerden başlayarak (bknz. Şekil 2.6) yoğun şekilde kullanılmıştır.

Şekil 3.12 Üsküdar Amerikan Kız Lisesi, 1946 yılı yerleşkenin durumu (Linder, 2000: 75) ve kampüsün Pervititch Sigorta Haritası, 1930 (J. Pervititch Sigorta Haritası, 1930)

Protestan ABCFM misyonerleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ilk gelişlerinde, yeni bir ülkede ve yeni bir sosyal iklimde birçok zorlukla karşılaşır.³⁹ Bu durum misyoner yerleşkelerinin yaklaşık yüz yıllık gelişimleri kısaca incelendiğinde rahatlıkla görülebilmektedir. İzmir ve İstanbul gibi ilk etkinliklerin merkezi olan, dönemin kozmopolit anakentlerinde misyonerler, ideolojilerini hayata geçirebilmek için hızlıca yerleşip harekete geçebilecekleri mevcut binaları kiralama, onarma ve düzenleme yoluna gitmiştir. Bu gibi kentlerde ABCFM misyonerleri için gerek yerel halktan gelen tepkileri

³⁹ Bunların başında ekonomik zorluklar gelmektedir. Örnek olarak; 1843 yılından öncesine kadar misyonerlere herhangi bir ücret ödenmez, yalnızca tüm masrafları ABCFM karşılardı. Misyoner Goodell'in 1823-1843 yılları arasında Malta ve İzmir'deki yakın arkadaşı Daniel Temple'a yazdığı mektuplarda, sık sık para sıkıntısından şikayet ettiği görülür. Zira ABCFM'in 'misyonda ekonomi' sloganıyla ünlü dış ilişkiler sekreteri Rufus Anderson, binek hayvanı olarak atı bile lüks buluyor ve misyonerlerden esirgiyordu. Misyonerler bunun da kolayını bulmakta gecikmediler. 1844 yılında Orta Doğu'da yaptığı ikinci gezide Anderson'u Lübnan'ın yakıcı güneşi altında tam dokuz mil dışarda öylesine yürüttüler ki, dış ilişkiler sekreterinin Boston'a döndüğünde ilk işi, misyonerlerin isterlerse bir at satın alabilmeleri yolunda karar çıkartmak oldu. Ancak bir şart vardı; misyonerler atları kendi paralarıyla satın alacaklar, Board yalnızca atların yiyeceği arpanın bedelini ödeyecekti (Finnie, 1967: 121). Bunun yanında misyonerlerin dönemin Anadolu'sunun koşullarında yerel halktan çok daha yüksek hayat standartlarına sahip oldukları söylenebilir.

göğüslemek, gerek bahsedilen kentlerin kentsel örüntülerinden dolayı misyonerlerin amaçları doğrultusunda yapılara geniş ölçekte müdahale edememek, genişletme çalışmaları ve ek yapılar yapamamak oldukça zorlayıcı olmuş gibi görünmektedir. ABCFM raporlarından misyonerlere yerel halkın binaları kiralamada zorluklar çıkardıklarını, eğitim faaliyetleri için tepkiler gösterdikleri⁴⁰ takip edilebilmektedir.

Coğrafyanın düşüncenin biçimlenmesi ve yön bulması noktasında bakıldığında, misyonerler Anadolu'da ise başka bir durumla karşılaşır. Bakir denebilecek yerleşim alanları ve yasaların, kanun koyucuların etkisiyle ortaya çıkan kontrol mekanizmasının İstanbul ve İzmir kadar sıkı çalışmadığı Anadolu'nun durgun kentleri misyonerler için çok daha rahat hareket etme şansı ve alanı sağlamış gibi görünmektedir.

ABCFM'in Anadolu'da açtığı okulların genellikle kentlerin dışında yer alan bölgelerde konumlandıkları görülebilir (Demir, 2014: 179). Misyonerler bu duruma kendilerince, belki de *asıl amaçların üstünü örtmek* olarak ifade edilebilecek, bir açıklama getirir; onlara göre şehirlerin *günahlarla dolu* olması nedeniyle bu yerleşkeler şehir merkezlerinden çok uzaklara kurulmalıdır. Örneğin Bebek İlahiyat Okulu İstanbul'un dışında kalan Boğaziçi'ndedir. Ancak bu büyük şehrin, öğrencilerin ahlaki değerlerine sinsice zarar vermesine mani olmak gerekmektedir. Bunun için Bebek İlahiyat Okulu daha sonra Anadolu'nun daha içlerinde yer alan Merzifon'a taşınır (Stone, 2011: 54).

Yine Amerikan Board'a bağlı olarak açılan Talas Amerikan Koleji'nin de Kayseri'nin yaklaşık 15 km dışında bulunan yüksek bir tepe üzerinde kurulmasının altında da aynı düşünce yatar. Bir başka misyoner eğitim kurumu olan Uluslararası Kolej de *gerek şehir merkezinde daha fazla gelişmemesi gerekse de şehirdeki kötülüklerin öğrenciler üzerinde etkili olması* dikkate alınarak İzmir'in yaklaşık 6-7 km güneyinde bulunan varoş ve rakım olarak daha yüksek bir bölgeye taşınır (Stone, 2011: 68).

⁴⁰ Robert Kolej'i kuran Cyrus Hamlin'i kabul ettiğinde Batılılaşmayla ve yenilik hareketleriyle yakından ilişkili olduğunu söyleyen 2. Mahmud (Hamlin, 1877: 34) ve diğer yöneticiler çağdaş ve bilimsel eğitim olanağı sağlanamazsa çöküşün önüne geçilemeyeceğini kavramışlar ve bu konuda imparatorluğun yetersizliğini de bildikleri için kız öğrencilere de eğilen Amerikan okullarına karşı koymak yerine açılmalarını sevinçle karşılamışlardır. Fakat o zamana kadar kendi cemaatlerinin tüm uygulamaları yanında eğitim faaliyetlerini de ellerinde tutan cemaat liderleri toplumun eğitimini misyonerler ele geçirirlerse büyük bir ayrıcalığı ellerinden kaçıracaklarını düşündükleri için imparatorluk yöneticilerinin memnuniyetine katılmamışlardır ve misyoner okullarına karşı tavır almışlardır. Maruni ve Rum Ortodoks kiliseleri, misyoner okullarını reddetmişler, Beyrut'ta açılan okulun kapatılması için Yahudi din adamlarıyla birleşerek baskı yapmışlardır (Akgün, 2008: 108).

ABCFM raporları her ne kadar dini amaçlar doğrultusunda ifadeler içerse de Protestan etkinliklerinin Anadolu içlerinde *kök salmasıyla* misyonerlerin çok daha rahat hareket etme olanaklarına kavuştukları söylenebilir.

Yeni Dünya'dan uzakta bir coğrafyada yeni yapılar inşa etmek ve yerleşke kurmak için yerelin potansiyelinden yararlanmanın misyonerler için hem akılcı hem de hızlı sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Bu noktadan sonra misyonerlerin, ABCFM'in seçtiği merkezlerde, inşa ettiği yapılar bütünü için *misyoner yerleşkeleri* ifadesini kullanmak doğru olacaktır. Gelişen ve zamanla yayılan bir görüntü çizen misyoner yerleşkeleri için yapma biçimi olarak yerel ustaların ve inşa yöntemlerinin kullanıldığı görülür. Misyoner yerleşkelerindeki yapıların geneli, 1-2 katlı, yerel malzeme (taş, ahşap) kullanılarak inşa edilir. Yapılarda kullanılan malzeme ve işgücü, ekonomiklik de göz önünde bulundurularak, yerleşkelerin yakınlarından sağlanmaktadır.

Yapma biçimi olarak yerelden beslenen inşa teknikleri olmasına rağmen Batılı anlayışa sahip misyonerlerin Batı'dan taşımış oldukları mimarlık biçiminin etkileri üst ölçekte, planlama kararlarında izlenir. Seküler ve laik bir dünya görüşü ve bilimsel bir eğitim anlayışı içerisinde hareket eden misyonerler, bu idealler doğrultusunda misyoner yerleşkeleri içerisinde fiziksel mekanlarını oluştururlar.

Anadolu'nun başkentten uzak taşra yaşamı içinde ve kendi halinde topraklarında, rahat ulaşım elvermeyen coğrafyasında nispeten yeşilin daha çok hakim olduğu bir ortam sunan, bakımlı ve çok sayıda binası ve içinde süregelen canlı ve hareketli yaşamı ile, misyonerler tarafından Anadolu'ya gelirken hedeflenen seküler dünya görüşünün ve modernin, mekândaki yapılanma, üretim, planlama ve yaşam öngörüsünü yerleşkelerde izlemek mümkündür.

Her ne kadar İstanbul veya İzmir kadar hareketli olmayıp daha durağan bir gündelik yaşama ev sahipliği yapsa da, Anadolu kentlerinin günlük trafiğinden kaçma içgüdüleriyle kent çeperine; yeni yapıların inşasına, gelişimine müsait yerlere yakınlaşan ve kendi iç yaşamını oluşturmaya çalışan yerleşkelerde sosyal, akademik ve bilimsel ideallerin fiziksel planlamaya ve yapılaşmaya yansımalarıyla kendi kendisine yetebilme anlayışıyla ana yapılarla beraber ek yapılar inşa edilmiştir. Misyon okulları yerleşkelerinde;

kızlar okulu, erkekler okulu, ilahiyat okulu, lise ve kolej ana binaları, kütüphane, hastane ve dispanser, atölyeler, matbaa, fırın, tenis kortları, sinema, rasathane, öğrenci yatakhaneleri ve evli ve bekâr kadın ve erkek öğretmenler için lojmanlar gibi yapılar genellikle ortak olarak görünmektedir.

Şekil 3.13 Üstte; çeperde konumlanma ve kent silüetine hakimiyet, kütle boyut ve oranlarıyla 'yerelden sıyrılma' (<https://www.houshamadyan.org>, Erişim Tarihi: 08.11.2020), altta; 'kendi kendine yetebilme', birimleriyle 'kapalı yerleşke', *Euphrates College, Harput, Elazığ* (<http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>, Erişim Tarihi: 08.11.2020)

Eğitim ve uygulamanın birlikte pratik edilmesi misyoner yerleşkelerinin mekânsal organizasyonunun öncül belirleyicilerindendir. Bu amaca uygun olarak yerleşkelerde ihtiyaç duyulan bölümler genel çerçevesiyle; idari, eğitim ve uygulama alanları, barınma, sosyo-kültürel ve sportif aktivitelerin yer aldığı kısım ile uygulama alanının bulunduğu bölümdür. Eğitimci ve öğrenciler açısından nitelikli bir yapıyla çevrede yaşayabilme, fiziksel ve zihinsel sağlık, eğitim ve kültürel olanaklara erişim, çalışma dışı zamanlarda insanların bireysel gelişimini ve farklı ilgi alanlarını destekleyecek çeşitlilikte hizmetlere erişim ve sosyal aidiyet gibi konular da önem taşır.⁴¹

Yerleşkelerin mimari programında yer alan yoğun çok işlev şeması ve bunların gerçekleştirileceği yapı grupları yerleşke sınırları içinde çok sayıda küçük ölçekli yapıya dağıtılır.

Bu sayede hem yapıcı ekiplerin işi kolaylaşmış, hem de maliyet düşürülür. Özellikle misyonerlerin Anadolu'ya geliş tarihlerinin başladığı dönemlerden Cumhuriyet dönemine kadar geçen süre içerisinde yerleşkelerin gelişimleri incelendiğinde, kısıtlı olanaklarla iş ve eğitimin aksamadan sürmesi zamana yayılan bir inşaa süreciyle çözülebilir. Bu durumu pekiştiren, yerelden gelen talepler doğrultusunda yeni fonksiyon ve ek yapılara olan ihtiyaçlar da olur. Yeni yapılar için gereken inşaa alanları, yerleşkelerin içerisinde yeterli alan olmadığı durumlarda, yan parsellerin kiralanması veya satın alınması yoluyla sağlanır. Yerleşkelerin mimari programı, yerleşim düzeni ve inşaa edilmiş yapılar grupları da birbiriyle uyumlu bir yapıyla çevre oluşturulur.

3.1.3.1 Sosyo-Politik Atmosfer ve Yerleşkelere Etkileri

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu büyük bir yapısal değişim içerisindeydi. Bu değişimin ve imparatorluk bünyesinde değişime olan hasretin sonucu olarak Tanzimat reformları ortaya çıkar. Birçok farklı etnik ve dinsel topluluktan meydana gelen imparatorlukta her kesimden ve sınıftan insanın dünyayı anlama ve tanıma isteği ve eğitim ihtiyacı artar.

⁴¹ Anlam, işlevden ayrı bir şey değildir, kendisi işlevin en önemli yönüdür. Aslında, çevrenin anlam yönleri kritik ve merkezidir, bu nedenle fiziksel çevre benliğin sunumunda, grup kimliğinin oluşturulmasında ve çocukların kültür kazanmasında kullanılır. Anlamın bu önemi, insan zihninin temelde bilişsel taksonomiler, kategoriler ve şemalar aracılığıyla dünyaya anlam yüklemeye çalışarak çalıştığı ve yapıyla formların bu şemaların fiziksel ifadeleri olduğu görüşü temelinde de tartışılabilir (Rapoport, 1990: 7).

Misyoner yerleşkelerinin gelişim süreçlerinde Osmanlı İmparatorluğu kanunları ve yerel yöneticilerin misyon yerleşkelerine ve misyonerlere bakışları önemli etkenler olarak karşımıza çıkar. Mevcut yasalar ve devletin getirmiş olduğu yeni kanunlar, yapılan yeni anlaşmalar⁴² misyoner etkinliklerini ve misyon yerleşkelerini farklı sonuçlara yol açacak şekilde etkilenir.

Ayrıca padişahın yetkilerini ikinci kez kısıtlayan, ilk kez kanun gücünün üstünlüğünü kabul eden ve anayasal sürece geçişe ilk adım olan 1839 Tanzimat Fermanı ve kanun önünde eşitlik, siyasi kuruluşlar, kişi hakları, yeni kurumların kurulması konularında köklü değişiklikler getiren 1856 Islahat Fermanı misyonerlere etkinlikleri için daha da özgür bir ortam sağlar.

Bunların sonucu olarak Tanzimat reformlarının en fazla odaklandığı konuların başında eğitim ve eğitilmiş birey gelir ve bu odak konusunun içine sınıf, dil, din, mezhep farkı ayırt etmeden İmparatorlukta bulunan her birey girer.

Tanzimat reformlarının getirmiş olduğu atmosferin Protestan misyonerler için büyük bir rahatlama ve hareket alanı sağladığı açıktır. Protestanların kendi kiliselerine kavuşmaları ve İmparatorluk tarafından ayrı bir *millet* olarak tanınmaları bu alanı daha da pekiştirir. Bütün bu gelişmeler misyonerlerin Anadolu sahasındaki etkinliklerini kolaylaştırır ve Protestan yerleşkelerinin hızla kurulup, serpilmelerine, gelişmelerine ve yayılmalarına itici güç olur.

Bunların sonucunda laik, seküler ve çağdaş eğitim müfredatına sahip görünen Amerikan kurumlarına imparatorluk bünyesindeki her kesim ve özellikle Ermeniler tarafından olan talep giderek artar. Protestan cemaatine olan katılmalarda artışlar olduğu gibi misyoner

⁴² 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalanan “Osmanlı-Amerikan Seyr-i Sefain ve Ticaret Antlaşması” ile Bu antlaşma ile ABD’ye “en ziyade müsaadeye mahzar millet” (the most favored nation) statüsü verilmesi ve ticari imtiyazlar sağlanmasıyla (Güler, 2005: 233) iki devlet arasındaki ilişkiler açısından adeta bir dönüm noktası sayılan bu anlaşmanın 3. maddesine göre; Amerikalı tüccarlar Türkiye’de simsar bulundurabilecekler ve 4. maddesine göre; Amerikan vatandaşlığına geçen bir Ermeni, Türkiye’ye döndüğünde Osmanlı kanunlarından muaf olup; Amerika’nın himayesinde korunmuş konumda bulunacaktır. Bu iki madde Amerikan-Ermeni ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra ABD, Osmanlı topraklarında konsolosluklar açarak siyasi ve ekonomik açıdan yasal yollarla yarar sağlamıştır (Selvi ve Demirkol, 2012: 331). 1 Temmuz 1846 tarihinde ilk Protestan kilisesi İstanbul’da açılır (Anderson, 1861: 287) ve 15 Kasım 1847 tarihinde Protestanlar ayrı bir dini cemaat olarak Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş ve resmen tanınır. 1857 yılında ise ABD Başkanının temsilcisinin isteği üzerine Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçenlerin ölüm cezasına çarptırılması kaldırılır (Dwight, 1854: 291).

okullarına daha korkusuzca, kovulma ve aforoz edilme tehlikesi olmadan, kaydolma olanağı çıkar.

O günün şartlarında bir Protestan misyoner gözüyle çağdaş eğitim için durum *“artık hiç kimse, sanat, ticaret ve dünyanın Tanrısal olmayan kısmından ayrı yaşayamaz. Bu nedenle insanlar, okullarda daha gelişmiş bir eğitim istemektedirler”* şeklindedir (Clark, 1888: 186).

1857 tarihli bir Protestan misyoner raporu okullara olan talebi dile getirmektedir; *“birinci ve en önemli talep, New England kolejleri niteliğinde genel eğitim veren bir eğitim kurumuna olan taleptir. Yüksek ve varlıklı sınıfların gerçek isteği bunu düşündürmektedir. Kimi, çocuklarını deniz aşırı ülkelere göndermek istemez, kimi istese de gönderemez”* (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:7:1, Vol. 12, No: 269).⁴³

İmparatorluk topraklarında eğitimle ve yeni kurumlarla ilgili isteklerin nerelere ulaştığını görmek açısından bir değerlendirme olması için; 1880’lerden itibaren Mardin’in yerel Protestan halkı ABCFM’e gönderdikleri dilekçelerinde sipariş usulü talep ettikleri okulun olmazsa olmazları arasında;

- Açılacak kurumun eğitim düzeyinin mevcut okullardan yüksek olmasını,
- Kürtçe, Arapça, Süryanice, Türkçe ve İngilizce dillerinin okutulmasını ve Arapça öğretilmesine özellikle önem verilmesini,
- Aritmetik, geometri, cebir, felsefe, fizyoloji ve muhasebe gibi derslerin mutlaka okutulmasını

sıralamışlardır (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:9:7, Vol. 6, No: 111).

Sonuç olarak bütün imparatorluk topraklarında yerel halkta çağdaş eğitime ve değişen dünyaya karşı bir farkındalık başlamış ve günceli yakalamak ve değişime ayak uydurmak için bu eğitim kurumlarına ciddi oranda bir yöneliş olmuştur. Ayrıca istasyonlarda görevli

⁴³ “Protestan cemaatinin bu ülkede gelecekteki etkinliği ve niteliği, Tanrı’nın izniyle, büyük ölçüde buna bağlı olacaktır. Ayrıca, Protestanlar arasında okulların varlığı, Ermeni ana ve babalar için Protestan cemaate katılmak yolunda önemli bir neden oluşturmaktadır” şeklindeki 1847 tarihli misyoner Dwight tarafından Boston’a gönderilen rapor, Protestanlığın yayılmasını sağlamak amacıyla İmparatorluk topraklarına gelen misyonerlerin bakış açılarını ve okullara olan talebi göstermesi açısından ilginçtir (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:7:1, Vol. 8, No: 39). Buradaki karşıt durum, misyonerlerin eğitim kurumlarını ve kurumdaki eğitimi dinsel amaçlarına ulaşmak için Protestanlaştırmanın bir maşası olarak görmeleridir.

misyonerler bölge halkının yaşadığı afet, salgın ve isyan gibi zor durumlarda yardımlarına koşmaya çalışarak onlarla ilişkilerini güçlendirmişlerdir.

Bu kadar büyük bir hızla büyüyen ve genişleyen misyonerlik faaliyetlerine ve misyoner okullarına Osmanlı İmparatorluğu hükümetleri ilk başlarda dikkat göstermez.⁴⁴ Misyonerlerin bu hareket serbestisi uzun dönemler boyunca devam etmiş görünmektedir.

Misyonerler imparatorluğun diledikleri bölgelerinde önce okullar açmışlar daha sonra da ruhsat istemişlerdir. Okullar genellikle ruhsat almakta başarısız olsalar da eğitim faaliyetlerine ve müfredata ilişkin bir müdahaleyle karşı karşıya kalınmamıştır. O kadar ki, ilk anayasa olarak kabul edilen Gülhane Hattı'nda Türk, yabancı veya azınlık okul ve müesseselerine dair tek bir kelime yoktur (Sevinç, 2002: 207). Yabancı okullar yüzyıllar boyunca denetlenmedikleri gibi bu okullar ders programlarını Maarif Nezareti'ne tasdik ettirmeye mecbur tutulmamışlardır. Her yabancı okul kendi anavatanındaki okulların programlarını olduğu gibi kabul eder ve bu programlara göre eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Ergin, 1940: 1044).

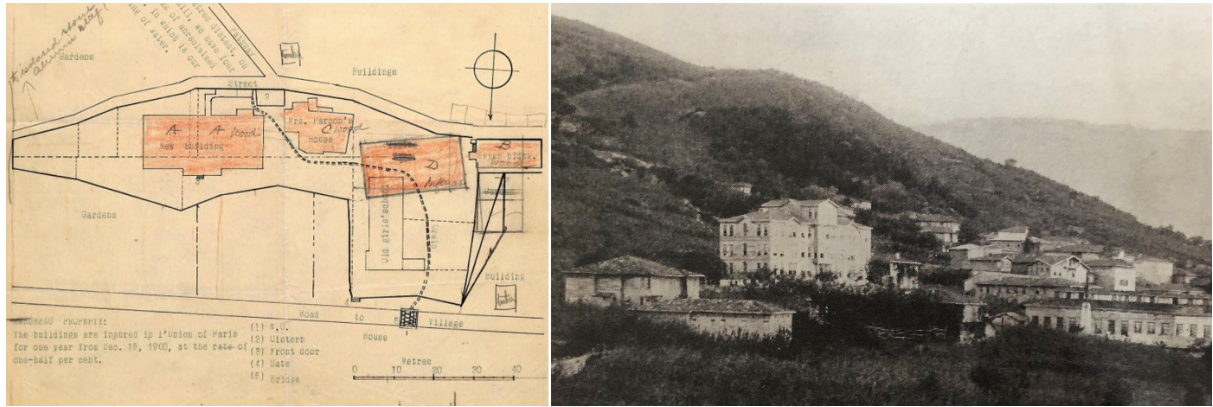
Özellikle Islahat Fermanı'yla Osmanlı sınırları içindeki cemaatlerin okul açma yetkisini alması ve himayedar ülkelerin bu cemaatlere okullar açtırması, müfredat ve ruhsat sorununu daha da karmaşık hale getirmiştir. Çağdaş eğitim programlarını müfredatlarına almayan geleneksel medrese sisteminin önemini yitirmesi ve Osmanlı eğitim sisteminin çöküşe doğru gidiyor oluşu nedeniyle yerelden de talep görerek sayıları hızla artan yabancı okulların ruhsat alması ve denetlenmesi zorunlulukları ortaya çıkar.

Denetleme için ilk girişim 1845'de Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulmasıyla başlatılmış gibi düşünülse de komisyonun yabancı okulları kontrol altına almak gibi bir programı olmaz (Mülayim, 1993: 395). 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılarak yabancı okullarla birlikte tüm eğitim kurumları denetim altına alınmak istenir. Bu nizamnameyle birlikte ilk kez yabancı okulların ruhsat alma zorunlu hale gelir. Bir okulun ruhsat alabilmesi için öğretmenlerinin Maarif Nezaretince veya yerel maarif

⁴⁴ Çok daha eski dönemlerden örnek verilebilecek önemli bir nokta olarak, ikinci dereceden Katolik tarikatı olan Paris Kapucin Cemiyeti'nin vaizi Pasifiko, 1621'de Osmanlı İmparatorluğuna gelmiş İstanbul, Rumeli, Suriye, Filistin ve Irak'ta manastırlar açmıştır. O dönemde de Osmanlı hükümeti konuyu pek umursamaz (Uzunçarşılı, 1977: 120).

örgütlerince tasdikli diplomalarının bulunması, ders programlarının ve okutulacak kitapların aynı makamlarca onaylanması, ayrıca okul binaları ve arsaları hakkında tafsilatlı bilgiler sunulması ve padişah iradesi gereklilikleri getirilir (Unat, 1964: 97).

1888’de Osmanlı hükümetinden izin alınmadan açılan bazı misyoner okulları kapatılır (Tekeli, 1983: 655). Fakat 1900’lere kadar herhangi bir fermana bağlı veya bir fermana bağlı olmadan faaliyette bulunan okullar 1901 tarihindeki bir antlaşma ile tekrar tanınır ve hatta tamir edilmelerine, genişletilmelerine veya yeniden inşa edilmelerine izin verilir (Ökçün, 1959: 142).

Şekil 3.14 Nizamnameler ve kanunlar ile denetlenme ve ruhsat alma zorunluluğu olmasına rağmen 1850’lerde faaliyete başlayıp giderek genişleyen ve ABCFM arşivlerine göre 1900 yılında *L’union of Paris* adındaki şirkete binalarını sigortalatan Bahçecik⁴⁵ (Bardezag) Misyonu yerleşkesi (<http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2020)

1894 yılında padişaha sunulmuş olan bir raporda 398 adet Amerikan okulunun 341’inin ruhsatsız olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Maarif Nizamnamesi’nde ruhsatsız okulların faaliyetten men edileceğine dair hüküm üzerine Amerikan elçisinin bir liste halinde sunmuş olduğu 400’den fazla okul için ruhsat istenir. Yıllarca sürüncemede kalan Amerikan okullarının ruhsatı konusu ancak 1907’de çözülür. Bu tarihte içinde Talas ve Tarsus’teki yerleşkelerin de bulunduğu sadece 10 okula⁴⁶ çalışma izni verilir (Kırşehirlioğlu, 1963: 36). Resmi olarak sadece bu 10 kurumun çalışmasına izin verilmiş

⁴⁵ Bahçecik erkek okulu *Bithynia High School* olarak da bilinmektedir (Stone, 1984: 84).

⁴⁶ Çalışma izni verilen diğer okullar şunlardır; Van’daki erkek ve kız mektepleri, Selanik’te medeb, misyoner ikamethaneleri ve müstemilatı, Selanik’te Sanayi ve Ziraat Mektebi, İzmir’de erkek ve kız mektebi, Adana’da misyoner ikamethaneleri ve kız mektebi, Sivas’ta erkek ve kız mektepleri, mabed ve misyoner ikamethaneleri, Maraş’teki kız koleji, ilahiyat mektebi ve misyoner ikamehtaneleri, Beyrut Koleji ve müstemilatı (Kırşehirlioğlu, s1963: 33).

olmasına rağmen hemen hemen bütün Amerikan yerleşkelerinde faaliyetler devam eder. Şekil 4.11’de görülen Merzifon Anatolia College yerleşkesinde bulunan müze ve kütüphane yapısının 1910 tarihli temel taşı bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Yabancı okulların denetimiyle ilgili tedbirler ancak kapitülasyonların kaldırılmasından sonra uygulanabilir. Hükümet, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki ortamdan yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan eder (Kırşehirlioğlu, 1963: 39).

İmparatorluk içerisinde hızlı yayılan yabancı okullar konusunda imparatorluk yönetimi açısından farkındalığın oluşmasının geciktiği söylenebilir. Bu gecikmenin sonucunda yönetimin, gerektiğinde resmi süreçleri uygulamak ve denetlemek gücünü de yitirdiği ifade edilebilir. Özellikle Protestan kurumlarının, ilk başlarda toplumda karşılık bulmayan etkinliklerinin aksine, zaman geçtikçe, imparatorluk bünyesindeki çeşitli etnik topluluk ve halklarda nitelikli eğitim veren okullar oldukları algısının oluşması ve bu kurumların giderek daha fazla talep edilmesi, bu okulların denetlenmesini ve kontrol edilmesini zorlaştıran diğer bir nedendir. Denetim, müfredat belirlenmesi, kontrol, ruhsat alma zorunluluğu ve sınırlama için çıkarılan fermanlara, yasalara ve kanunlara rağmen, yerel halktan da gelen talepler neticesinde misyon yerleşkeleri büyümüşler ve gelişmeye devam ederler.

Bu kurumlar ve yerleşkeler, 1840’larda başlayan maceralarının yaklaşık 80 yıllık dönemi süresince, toplumsal, coğrafi ve tarihi olarak bir dönemecin eşiğinde olan imparatorluk bünyesinde dünya savaşına kadar, yerel yönetimlerin ve yöneticilerin gerek ilgisizliğinden gerekse de karşılıklı ilişkileri kullanarak, denetimsizlikten ve yasal boşluktan faydalanarak ruhsat almadan etkinliklerini devam ettirirler. Dünya Savaşına kadar imparatorluk döneminde yer yer sorunlar yaşansa da mülkiyet ve okulların kapanmasıyla ilgili ciddi bir durum söz konusu olmaz. Bu durum üzerinde kapitülasyonları söz konusu ederek etki alanı yaratan Batılı faktörler yadsınamaz. Kapanan, terk edilen, küçülmeye giden veya taşınan misyonlar, imparatorluğun koyduğu kanunlar ve uyguladığı yasalar sonucunda değil, genellikle Board’ın kendi kararları neticesinde olur.

Ruhsat süreçleriyle ilgili yasal zorlamalar, mülkiyet haklarında değişiklik, müfredat programlarında revizyonlar, okulların kapanması veya yeni şartlara uyma zorunluluğu gibi faktörler, Cumhuriyet döneminde gündeme gelmiştir. ABCFM, Türkiye Cumhuriyeti

yeni yönetiminin ortaya koyduğu şartlara göre pozisyon almış, yerleşke ve faaliyet boyutu olarak uzun yılların getirmiş olduğu birikimler sonucunda misyon istasyonu olarak önemli aşamalara gelmiş bölgelerde kurumları ve eğitim müfredatını güncelleyerek bu önemli kurumların eğitim faaliyetlerinin devam etmesine karar vermiş, çoğu yerleşke ve misyonu ise kapatmış ve bu bölgeleri terk etmek durumunda kalmıştır.

3.1.3.2 Seküler Eğitim Anlayışı ve Çağdaş Eğitim Modelleri

İlk Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarına gelmeye başladığı 1820’li yıllarda, Osmanlı tebaasına mensup insanların büyük çoğunluğu hala okuryazar değildir. Buna karşılık Amerika’da ise iyi gelişmiş bir mahalle okulu (common school) sistemi mevcuttur (Stone, 2011: 57).

Kıta Avrupa’sının üniversitesinden farklılaşan bir kurum olan Anglo-Saxon dünyasının *college* i özellikle Amerika’da junior ve senior high school gibi üniversiteye öğrenci yetiştiren orta öğretim kurumlarının üstündeki okullardır. ABCFM’in imparatorluk topraklarındaki kolejleri uzun süre Bab-ı Ali tarafından “ali mektep” sayılmazlar. Ancak bu okulların bazıları tıp, eczacılık, dişçilik, ticaret gibi bölümleriyle birer yüksekokuldular (Kocabaşoğlu, 1991: 175).

Ek olarak bu okullara yasal dayanak sağlayan ve bazı ABD eyaletlerinin senatolarınca onaylanan sözleşmelere göre bu okullar ABD’deki kolejlere denktirler. Bu okullardan Fırat Koleji (Harput), Anadolu Koleji (Merzifon), Merkezi Türkiye Koleji (Antep) veya Robert Kolej (İstanbul) gibi büyük olanları gerçek anlamda yüksekokulken St. Paul’s Enstitüsü (Tarsus), Uluslararası Kolej (İzmir), Merkezi Türkiye Kız Koleji (Maraş) gibi okullar için, sıradan orta dereceli okulların üstünde eğitim verdiklerinden dolayı, Osmanlı eğitim sistemindeki Sultaniyye’ler benzeri *sui generis* ikinci derecede yüksekokullar denebilir (Kocabaşoğlu, 1991: 212).

Her ne kadar dinsel bir görüntü sergilese de misyoner yerleşkelerindeki eğitim pozitivist ve liberal bir anlayışa sahiptir ve bu kurumlar bilimselliğe ve özgürlüğe önem veren kurumlar olma yolunda çaba gösteren bir görünüm sergilerler.

ABCFM’in İstanbul ve Boston’da yaptığı değerlendirmeler sonucunda her şeyden önce kaliteli bir eğitim düzeyinin tutturulması gerektiği ilke kararları olarak belirlenir ve halkın fakirliği, yönetimin baskıcı özelliği ve endüstrinin yetersizliği bunu gerekli kılar.

Yerli halkla işbirliği yapılarak ve misyon istasyonunun maliyesine yük olmadan, kendi ülkesinin kültürel, sosyal ve maddi kalkınmasını hazırlamak için entelektüel idealler peşinde olan gençler yetiştirmek ancak bu şekilde mümkün olabilirdi (Memorandum for the Missions, 1881: 15).

19.yüzyılın ikinci yarısı, Batı Dünyası'nda endüstri devriminden devamla kapitalizmin hızla gelişmesine ve neredeyse dünyanın tamamına şekil veren üretim biçimi haline gelmesine tanık olur (Mohammed, 1990: 7). Değişen sistem ve eğitim pratiği,⁴⁷ kurumları, müfredatları ve bu kurumlardan ve çağa uygun ortamı yaratacak şekilde yeniden tanımlanan fiziksel ortamdan yetişip biçimlenecek insan modelini de dönüştürür. Bu dönüşüm gerçekleştikçe de, birbirini besleyen ve pekiştiren bir süreç dahilinde, aydınlanma çağı insanı eğitime daha çok talep gösterir ve bilimsel ve çağdaş eğitimi arar olur.

Eğitime karşı dünyadaki ve imparatorluk bünyesindeki yoğun talebi yaratan, temelde İmparatorluğun geçirdiği dönüşüm, ülkenin Avrupa'ya ve Amerikan kapitalizmine açılmasıyla paralel olarak iç bünyesinde meydana gelen değişimlerdir. Amerikan okulları açısından bu durumun eğitim alanına yansımaları bir taraftan tabandan gelen istekler, diğer taraftan da başka misyoner örgütlerinin rekabeti gibi çevreden gelen etkilere göre olur. İlk bakışta zıt bir durum gibi görünse de Amerikan misyoner eğitimi içinde biri dinsel (evangelical) diğeri laik (secular) olmak üzere ikili bir model ortaya çıkar ve bu ikili yapının dinsel olanı ilkokul, ortaokul, ilahiyat okulu çizgisinde, laik olanı ise ilkokul, ortaokul-lise, kolej (college) çizgisinde gelişir (Kocabaşoğlu, 1991: 155). 1870'lerde başlayan ve 1880 Haziran'ının Batı Türkiye Misyonu yıllık toplantısında ilk kez gündeme gelen bu konu kademelendirilmiş bir *secular* eğitim şeklinde karara bağlanır (Memorandum for the Missions, 1881: 14).

Doğu Türkiye Misyonu ise 1881 yılındaki raporunda 1880 yılından itibaren okulları, her biri kesin şekilde tanımlanmış müfredat dahilinde dört kademeye ilkokul (primary school), ortaokul (grammar school), lise (highschool) ve kolej (college) müfredatlarını

⁴⁷ Osmanlı arşivlerinde Akhisar'da Amerikan Board'a ait bir okul ve kilise bulunduğu, bu belgelere göre Saruhan sancağına bağlı Akhisar kazasının yenice mahallesinde satın alınan 25 numaralı hanede kız ve erkek öğrenciler için eğitim veren bir Amerikan İlkokulu açıldığı ve 21 Ocak 1895 yılında ise okula ruhsat verildiği belirtilmektedir (Alan, 2002: 218-219). İmparatorluk topraklarına karma eğitim sistemini göstermesi açısından bu örnek önem taşır.

yenileyerek ayırdıklarını belirtir (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:9:7, Vol. 6, No:82). Bu eğitim kademelerinden olan primary school ve grammar school gerek *secular* gerekse *evangelical* eğitim görecekler için zorunlu ilk iki basamak olarak belirlenir. Dini görevlere devam edecek öğrenciler, doğrudan ya da liseden sonra ilahiyat okuluna, diğerleri ise lise ve kolejlere devam edecektir (Kocabaşoğlu, 1991: 156).

Eğitim formasyonu ve pedagojisi açısından imparatorluk topraklarında ilk denebilecek yenilikçi sistemleri ABCFM'in kurumlarında görmek mümkündür. Kız ve erkek çocuklara çeşitli kademelerde eğitim öğretim olanağı sağlayan bu okullarda öğretmen yetersizliğinin ortaya çıkması, yeni bir sistemi de gündeme getirir. Bu yeni sistem, 18. yüzyılda İngiltere'de Joseph Lancaster tarafından eğitim için yeterli ödenek olmadığını gördüğünde üst dönemlerdeki başarılı öğrencilerin alt dönemlerde öğretmen olarak çalıştırılmalarını amaçlayarak başlayan ve iyi sonuçlar vererek yaygınlaşan Lancaster sistemidir (Stone, 1976: 37). Önce İstanbul'da başlayan bu yöntemin, okullarda öğretmen sorununu gidermenin yanında uygulandığı yerleşkelerde üst sınıf öğrencilerine henüz öğrencilik dönemlerinde gelir olanağı yaratmasından dolayı yerel halkın misyonerlere güvenmelerini ve onlara daha sevecen gözle bakmalarını sağlar (Akgün, 2008: 105).⁴⁸ Burada İngiltere'den Amerika'ya ve daha sonra Protestan misyonerlerle Osmanlı coğrafyasına taşınan yenilikçi bir eğitim formasyonu modeli görülür.

Bunun yanında, misyonerler bulundukları bölgelerin sosyoekonomik ihtiyaçlarına ve yerel halkın taleplerine cevap verme yoluna da giderler. Örneğin, İzmir ve İstanbul'da dil, kültür ve ticaret derslerine daha fazla ağırlık veriliyorken buna karşılık Merzifon'da iş eğitimi öne çıkarılır (Kocabaşoğlu, 1991: 180).

Tablo 3.1'de görülen *curriculum* göstermektedir ki, kolej yerleşkelerinde öğrencilere geniş bir yelpazede çok yoğun bir eğitim programı kapsamında eğitim verilir. Bu kadar yoğun eğitim programlarındaki derslerin içerikleri çerçevesinde ihtiyaç duyulan

⁴⁸ Kamuoyundan gelen yoğun destek sayesinde engellemeler sonuçsuz kalsa da, diğer cemaat yöneticilerinin en hoşlanmadıkları okullar da sağladığı iş olanaklarıyla öğrencileri ve velileri fetheden Lancaster sisteminin uygulandığı okullardır. Toplum liderlerinin yoğun yakınmalarını göz ardı edemeyen Bab-ı Ali bu okullara resmi soruşturma yapmak üzere müfettişler göndermiştir. İşin ilginç yanı ise, okullara gelen teftiş heyetlerinin ve Türk askeri yetkililerinin bu yöntemi beğenmesidir. Yeniçeriliğin henüz kaldırılmasından sonra yeni kurulan ordunun hızla yenileştirilmesi süreci devam ederken oldukça elverişli görünen bu sistemi askeri kanatta da uygulayabilmek için misyonerlerden yardım dahi istenmiştir. Board personeli ise devletle yakınlaşmak için bu fırsatı kaçırmamıştır (Stone, 1976: 38).

mekanların ve fonksiyonların çeşitlendiği açıktır. Eğitim modelinin ve müfredatının çeşitlenmesiyle bunların fiziksel mekanı ve yapıları çevreyi de dönüştürmüş olduğu sonucu ortadadır.

Misyoner yerleşkelerinde verilen eğitimin yerelden gelen taleplere göre şekillenmesiyle faydacı anlayış çerçevesinde ve Amerikan eğitim çalışmaları dahilinde ABCFM misyonerleri tarafından Osmanlı Devleti'nde açılan okullar arasında; anaokulu, ilkokul, ortaokul, kolej, kör ve sağır okulu, tıp okulu, eczacılık okulu, diş hekimliği okulu, mühendislik okulu ve teoloji okulu gibi okullar yer alır (Elmacı, 2013: 57).

Misyonerlerin eğitim kurumlarının müfredat programlarında matematik ve fen bilimleri ağırlıklı olarak yer tutar. İngilizce, aritmetik ve coğrafya derslerinin yanında botanik, cebir, fizyoloji gibi dersler de verilmektedir. ABCFM'in üç temel yönetsel ilkesi, *kendi kendine yeterli* (self-supporting), *kendi kendini yöneten* (self-governing) ve *kendi kendini çoğaltan* (self-propagating) (Kocabaşoğlu, 1991: 207) eğitim anlayışı doğrultusunda teorik eğitimin yanında yerleşkelerde uygulamalı eğitimler de ağırlıktadır.

Yine bir başka Protestan misyoner raporundan örnekle; kolejlerin bir başka özelliği de *self-helping* ilkesi çerçevesinde üretici faaliyetlerde bulunmaları, böylelikle çeşitli alanlarda beceri kazanmaları ve kendi öğrenim giderlerine katkıda bulunmalarıdır. İlerleyen süreçte diğer Amerikan kurumlarında da izlenebilecek olan bu üretime dayalı etkinlikleri, raporu Board'a gönderen Hamlin adındaki misyoner 1854 yılında şu şekilde iletir;

“Un değirmeni ve ekmek fabrikasının amaçları şunlardır;

- *Öğrencilere giderlerini karşılama amacıyla bir istihdam alanı sağlamak,*
- *Ek olarak on öğrencinin buradan sağlanan gelirle okutulmasını sağlamak,*

Gençlere mekanik zanaat ve endüstri alışkanlıkları aşılacak.” (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:7:1, Vol. 9, No: 191).

Bunun doğal sonucu olarak farklı uygulamalı dersler sonucunda gerekli olan farklı fiziksel mekanlar için yerleşkeler içerisinde atölyeler, çalışma, üretim ve depo alanları inşa

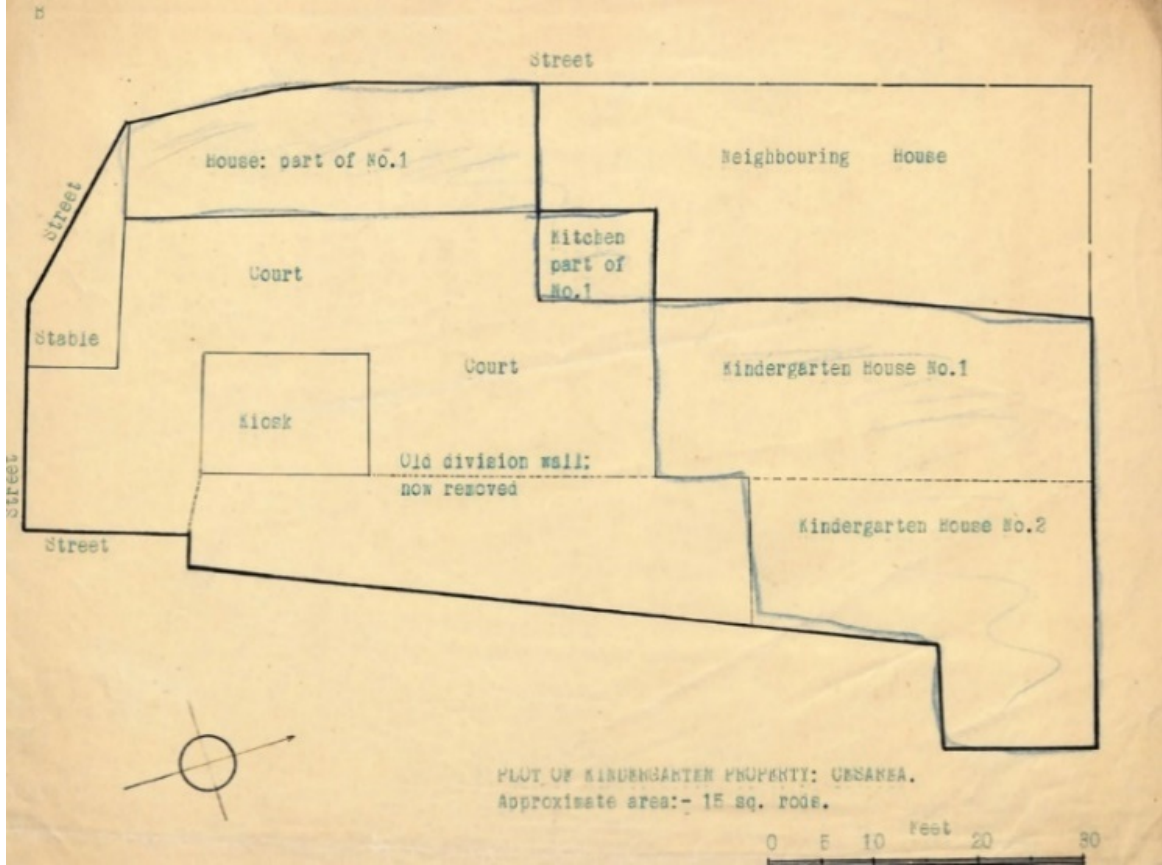
edilmiş, tarımsal faaliyetler için ekim-dikim ve depolama alanları, bedensel faaliyetler için spor alanları ve sahalar düzenlenir.

Tablo 3.1 Anatolia College 1890 yılı *curriculum* (ABCFM, Reel 606, No: 163-164, 169)

<i>Hazırlık sınıflarının dersleri:</i>	
Alt Hazırlık Sınıfı	
Birinci dönem	:Aritmetik, Coğrafya, İngilizce'ye Giriş, Türkçe Okuma-Yazma, Ermenice Gramer, Rumca
İkinci dönem	:Aritmetik, Coğrafya, İngilizce,Türkçe Gramer, Ermenice Gramer, Rumca Kompozisyon
Üçüncü dönem	:Aritmetik, Harita Çizimi, İngilizce, Türkçe Gramer, Ermenice Gramer ve Çeviri, Rumca Kompozisyon
Orta Hazırlık Sınıfı	
Birinci dönem	:Aritmetik, Resim, İngilizce, Türkçe Ses Uyumu ve Gramer, Ermenice Okuma Parçaları, Rumca
İkinci dönem	:Aritmetik, Vokal Müzik, İngilizce, Türkçe, Ermenice, Rumca
Üçüncü dönem	:Cebir, Seçmeli ders, İngilizce, Türkçe, Ermenice, Rumca
Üst Hazırlık Sınıfı	
Birinci dönem	:Cebir, Resim, İngilizce, Türkçe Tarih ve Edebiyat, Ermenice, Rumca
İkinci dönem	:Cebir, Vokal Müzik, İngilizce Kompozisyon, Türkçe, Ermenice, Rumca
Üçüncü dönem	:Fizyoloji, Seçmeli ders, İngilizce Edebî Metinler, Türkçe, Ermenice Kompozisyon, Rumca
<i>Kolej sınıflarının dersleri:</i>	
Birinci Sınıf	
Birinci dönem	:Geometri, Fizikî Coğrafya, Fransızca, Edebiyatın İlkeleri, Ermeni Edebiyatı, Rumca
İkinci dönem	:Geometri, Klasik İngiliz Edebiyatı, Fransızca, Konuşma Sanatı ve Kompozisyon, Ermenice, Rumca
Üçüncü dönem	:Geometri, Konuşma Sanatı (Retorik), Fransızca, Ticaret Hukuku, Platon ve Analizi (Rumca)
İkinci Sınıf	
Birinci dönem	:Trigonometri, Eski Tarih, Fransızca, Mecelle, Edebiyat Tarihi, Analitik Geometri, Herodotus (Rumca)
İkinci dönem	:Astronomi, Modern Tarih, Fransızca, Mecelle, Eski Ermenice, Herodotus ve Thucydides (Rumca), Araştırma
Üçüncü dönem	:Botanik, Mantık, Fransızca, Resmî Yazışma, Eski Ermenice, Thucydides (Rumca), Araştırma
Üçüncü Sınıf	
Birinci dönem	:Ticari Aritmetik, Kimya, Fransızca, Ceza Hukuku, Şiirin İlkeleri, Homer (Rumca), Konik Section, Muhasebe
İkinci dönem	:Kitap Ciltleme, Kimya, Fransızca, Ceza Hukuku, Kompozisyon Eleştirisi, Homer (Rumca), Mekanik, Pratik Astronomi
Üçüncü dönem	:Kitap Ciltleme, Fizik, Fransızca, Zooloji
Dördüncü Sınıf	
Birinci dönem	:Mantık Felsefesi, Politik Ekonomi, Mineraloji
İkinci dönem	:Felsefe Tarihi, Uluslar arası Hukuk, Jeoloji
Üçüncü dönem	:Ahlâkî Bilimler, Uluslar arası Hukuk, Hristiyanlığın Delilleri

Bu eğitimlerin yanında misyoner yerleşkelerinde öğrencilere pedagoji eğitimi verilmeye başlandığı örnekleri de görülür (PABCFM, Reel 618, No: 436). İmparatorluk topraklarında bir ilk denebilecek bu eğitim sayesinde misyoner yerleşkelerindeki anaokulu öğretmenleri meslek hayatlarına başlamadan önce çocuk eğitimi ile ilgili çağdaş eğitim yöntemlerini öğrenme şansını yakalamışlardır.

Okullara olan talebin artmasıyla Amerikan misyoner okullarının ilk yıllardaki olanakların kısıtlı olduğu koşullardan uzaklaştığı görülmektedir. Misyoner okullarında *secular* eğitime verilen önemin giderek artmasıyla (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:7:1, Vol.9, No: 184) öncelikle ve özellikle din adamı yetiştirmeyi amaçlayan ilahiyat okullarından, orta ve yüksekokullara doğru bir evrilme olmuştur. Bu okullara olan taleple beraber artan ihtiyaçlar, genişleyen fonksiyon şeması ve yapılar ve yerleşkeler sonucunda ABCFM okullarının maddi giderleri giderek fazlalaşır.

Şekil 3.15 *Plot of Kindergarten Property: Cesarea*, istasyonun büyüyüp Talas'taki yeni yerleşkeye geçilmesinden önce Kayseri kent merkezinde bulunan kioskuyla, ahırıyla ve mevcut kent evlerinin kullanımıyla Amerikan Anaokulu, genişledikçe yan parselle sıçramanın örneği olarak *old division wall: now removed* açıklamasıyla kesikli çizgiyle gösterilen parsel sınırı (<http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>, Erişim Tarihi: 12.11.2020)

Bu okulların maddi yükleri, paralı eğitime geçiş süreci olarak tanımlanabilecek şekilde, zamanla kurumlarda eğitim gören insanlara yüklenmeye başlamıştır. 1862 yılında Urfa, Siverek, Adıyaman gibi yerlerde okulların tüm giderlerinin yerel Protestan cemaati halkı tarafından karşılandığı buna rağmen okullara olan talebin giderek arttığı, kurumlardaki

disiplin ve nitelikli eğitim seviyesinin daha da yükseldiği misyoner raporlarından takip edilebilmektedir (ABCFM Arşivi, Seri ABC 16:9, Vol. 1, No: 56). Ayrıca kolejlerin zamanla artan maddi giderlerini karşılama adına mütevellî heyetlerince yönetilmesi ve Boston, Massachusetts, New York gibi eyaletlere bağlı şirketler haline gelerek tüzel kişilik kazanması da görülmektedir (Demir, 2014: 175).

Anadolu yerleşiklerinin fazla aşına olmadığı yenilikleri zamanla yerli halka özümsetmesiyle devam eden sürecin sonunda Amerikan okullarına karşı bakış tamamıyla değişir ve bu okullar halkın gözünde iyi eğitim veren kurumlar haline gelir.

Verilen çağdaş eğitim, anaokulu, orta okul ve yüksek okul gibi çeşitli eğitim formasyonları, bilimsel temele dayanan *curriculum* lar ve bu programlardaki eğitim faaliyetleri için gereken konferans, toplantı salonları, yemekhane, yatakhane, revir ve spor salonları, hamam, banyo, çamaşırhane gibi çeşitli mekanlar, kent bağlamında özelleşen ve mezuniyet sonrası iş olanaklarını artırması açısından endüstriyel üretime özendiren ve buna uygun zemini oluşturmak için ihtiyaç duyulan işlik, marangozhane, demir atölyesi gibi fiziksel mekanlar yerleşkeler içinde dönemin kültürel devamlılığı ve mimari bütünlüğü içerisinde izlenir.

3.2 Cumhuriyet Döneminde Eğitim-Öğretim ve Yabancı Eğitim Kurumları

ABCFM kurumları ve yerleşkeleri Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaklaşık yüz yıl süren kuruluş ve gelişim aşamaları geçirir. Hem imparatorluğun karşı karşıya olduğu birçok farklı konudaki sorunlar hem de yerel azınlıklardan bu kurumlara gelen yoğun talepler yerleşkelerin genişlemesinde etkili olur. Ancak imparatorluğun çöküşü ve yaşanan bir dünya savaşı sonrasında kendilerini bir anda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti içerisinde bulan ABCFM yerleşkeleri bu yeni ortam içerisinde yeni bir pozisyon alma durumunda kalırlar.

Genç Türkiye Cumhuriyeti kültür, ekonomi ve eğitim ve öğretim alanında yenilik hamleleriyle kalkınma projelerini gerçekleştirir.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren kimliğinin tanımlanması, kurumlarının oluşturulması ve modern bir yaşam biçiminin hayata geçirilmesini hedefleyen büyük ve kapsamlı reformlara tanıklık eder. Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren kadro, uygulamaya

koyduğu bu reformların sürekliliğinin sağlanması için eğitim reformlarına öncelik verir ve eğitim politikaları, Cumhuriyet rejiminin ideolojik amaçları doğrultusunda biçimlendirilir ve temel eğitim, eğitim politikasının omurgasını oluşturur (Kul, 2011: 66).

Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi eğitim ve öğretimde de başlatılan reformlar, Board kurumlarını da etkiler. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Batı dünyasından ithal edilmiş yöntemlere, Anglosakson dünyasının eğitim kurumlarına özgü yerleşim anlayışına ve üretime dayalı dinamik eğitim-öğretim pratiklerine sahip bu kurumlar yeni yönetimin belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde kabuk değiştirirler.

3.2.1 Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışı

Cumhuriyetin kadroları, imparatorluğun çöküş sürecinde ve Milli Mücadele döneminde yakından tanıdıkları bu Protestan yerleşkelerini ve kurumalarını iyi analiz etmiş ve bu kurumların benliğindeki laik dünya görüşü ve kendine yeterli ve üretime dayalı eğitim felsefesi özümsemiş görünmektedirler. Bir dünya savaşından yeni çıktığı için kaynakları sınırlı olan toplumda bu kurumların, yeni bir devlet ideolojisinin tohumlanması, eğitimin ve üretime dayalı yaşam düşüncesinin toplum tabanına yayılabilmesi için halihazırda örnek alınabilecek ulaşılabilir altyapıya, yöntemlere ve düzene sahip olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde kimi Board yerleşkeleri kapanırken, kimisi Türkiye Cumhuriyeti dışındaki topraklara taşınır ve kimi yerleşkeler, eğitim kurumları ve hastaneler ise cumhuriyet ideolojisinin getirmiş olduğu yasalar ve kanunlar çerçevesinde evrilerek günümüze kadar faaliyetlerine devam eder.

3.2.1.1 Cumhuriyet'in Modernleşme Projesi ve Eğitim Pratiği

Yeni devletin seçkinleri, bir yandan Cumhuriyet dönemini ve ulus-devleti Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin hatlarıyla ayırma çabasındayken, diğer yandan bir siyasal modernite ve ulus inşası projesi olarak Türk modernleşmesinin politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel çerçevesini belirleme çabasındadır. Hem geçmişin yeniden kurulmasını hem de bugünün inşasını amaçlayan bu ikili girişim, devleti, Türk modernleşmesinin sınırlarını belirleyen egemen özne haline getirir ve homojenleşmiş bir ulusal kimlik ve modernleşme yolundaki irade, devlete toplumu değiştirip dönüştürme yolunda meşru bir zemin hazırlar (Kaliber, 2002: 110).

Cumhuriyetin kapsamlı modernleşme programının en önemli argümanlarını, Ankara Başta olmak üzere, ağırlıklı olarak kentlerin oluşturduğu bir çerçeve belirler (Çetin ve Kahya, 2017: 135). Bu dönemde ulusal düzeydeki politikaların en belirgin olanlarının başında ulaşım kararlarına yönelik çalışmalar, kırsal konut alanları tasarımı ve kültürel ve toplumsal dönüşümler için önem atfedilen, eğitilmiş, tarım ve zanaat becerisi arttırılmış bireyler yetiştirilmesine ve yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik eğitim amaçlı düzenlemeler gelir.

Geleneksel bağlarından koparılmış aydınlık nesiller yetiştirme hedefindeki Cumhuriyet kadrolarının sosyal bir mühendislik anlayışıyla yürüttükleri resmi modernleşme programında, dönüştürülmek istenen temel alanlardan birisi olan eğitime, hem geç Osmanlı Batılılaşmasında hem de Cumhuriyet modernleşmesinde toplumsal, siyasal ve kültürel değişimler açısından araçsal bir rol yüklenir (Özman, 2002: 368).

Erken Cumhuriyet döneminin eğitim ve öğretim politikasının temel hedefi “kısa süre içinde yüzde yüz okur-yazarlık” sloganıyla formüle edilir. Bu üst söylemin arkasındaki ikinci ama daha önemli hedef ise, ilköğretim hizmetinin tüm vatandaşlara ulaştırılarak halkın Cumhuriyeti benimseyecek bireyler olarak eğitilmesi, ulus-devlet bilincinin oluşturulması ve Cumhuriyet ideolojisinin yaygınlaştırılması ve gelişmesidir. Dolayısıyla rejimin geniş halk kitleleri tarafından içselleştirilebilmesi, ancak okul yapılarının ve özellikle ilkokul binalarının bütün ülke genelinde inşa edilmesi başarıldığında gerçekleşebilecektir. Bu nedenle okul binalarının tasarım ve inşasına özel önem verilir, farklı ölçek ve niteliklerde birçok okul binası inşa edilir. Ülke genelini kapsamayı hedefleyen bu inşa faaliyetleri, eğitim yapılarına, bütün kamu yapıları içinde en yaygın biçimde inşa edilen tek yapı türü olma niteliğini kazandırır (Kul, 2011: 66).

Türk eğitim sisteminde, 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile beraber köklü eğitim reformları ve yeniden yapılandırılma sahne alır. 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Yasası bu konudaki ilk önemli adımdır. Bu yasayla medreseler kapatılmış ve Darülfünun da İstanbul Darülfünunu adını alarak tüzel bir kişiliğe sahip olur. Eğitim sisteminde Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan iptidai, rüştiye ve idadi, sultani gibi kurumlar ilk, orta ve lise adlarını alarak birleştirilir, programları değiştirilerek, yeni ders kitapları hazırlanarak, öğretmen sayısı arttırılmaya çalışılarak ve olanaklar elverdiğince yeni okullar yaptırılarak örgün eğitim sistemine geçilir (Sakaoğlu, 1993: 29).

Cumhuriyetin ilk modern üniversitesi, İsviçreli Prof. Malche'nin raporu sonucunda 31 Mayıs 1933 yılında 2252 sayılı yasa ile kapatılan İstanbul Darülfünunu yerine 1 Ağustos 1933 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi olur ve üniversite sözcüğü de Cumhuriyet döneminde ilk kez 1933 düzenlemesinde geçer (Sakaoğlu, 1993: 107).

Cumhuriyet'in ilk yılları ve 1933-46 arası gerçekleştirilen eğitim reformu devrimci bir nitelik taşır ve 1935 yılı itibarıyla okuma yazma bilenlerin nüfusa oranının 20,4 ve kırsal kesimde yüzde 11 olduğu bir ortamda önceliklerin üniversiteden yana olması kuşkusuz beklenemez (Sakaoğlu, 1993: 109). O yıllarda nüfusun çoğunluğunu tarımsal kesimin oluşturduğu ve büyük bir yoksulluğun yaşandığı ülkede kalkınmanın köyden başlatılması düşüncesiyle başarıyla uygulanmış Köy Enstitüleri projesi (1940-1954), bu dönemde gerçekleştirilen eğitim reformlarının önceliğinin eğitimin toplumsal tabanda yaygınlaştırılması olduğunun en önemli göstergesidir (İlgaz, 1999: 311).

Bunun ilk aşamasında, ülke genelinde temel eğitim ve uygulamalı ve teorik tarım derslerinin verildiği enstitülerin kurulması yer alır. Bunlar kırsal nüfusun modernleşmesine odaklanan, tarımsal üretim ilişkilerini modernleşmeyle uyumlu biçimde yeniden üretebilmeyi amaçlayan ve ulusal düzeydeki kalkınma çabasının kırsal bileşeni olarak anlaşılabilecek önemli uygulamalardan biridir (Hovardaoğlu, 2014: 581) ve Köy Enstitüleri, tıpkı halkevleri gibi, döneme dair önemli bir mimari ve sosyal arketip, sosyal mühendisliğin mimari aracısı ve modernleşme projesinin mekânsal bileşenlerinden birisi olarak görülür (Çetin ve Kahya, 2007: 134) ve cumhuriyet döneminin özgün mekânsal kimlik taşıyan örneklerini oluşturur.

3.2.1.2 Cumhuriyet Dönemi Protestan Kurumları

1917 yılına gelindiğinde Amerika ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle misyonerlerin birçoğu Türkiye'yi terk eder. Savaşın sonlarına doğru Türkiye'de kalan misyoner sayısı yalnızca 38 olmakla birlikte Amerikan enstitülerinin çoğu savaş nedeniyle zarar görmüş ya da Türk askeri birliklerince kurumlara el konulmuştur. Yalnızca İstanbul'da bulunan Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji 1914 ve 1917 yıllarında Türk otoritelerince yardım almayı sürdürebilmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri tamamen bitirmeden iyi tutma amacından başka bir şey değildir (Helset, 1957: 59).

Yeni Türk devletinin kurulmasıyla eğitimdeki ikiliği kaldırmak ve öğretimdeki birliği sağlamak amacıyla azınlık ve yabancı okullar dahil bütün eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmaktaydı. Okulların denetlenme ve düzenlenmelerine azınlık ve yabancı okullar sert tepkiler göstermişlerse de yeni Türkiye Devleti, çoğu öğrencisi Türk olan yabancı okulları Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda eğitim yapmaları şartıyla varlıklarını sürdürmelerine izin verebileceğini çoğu kez belirtir. Dolayısıyla kapitülasyonların kaldırılması ve yeni kurulan devletin milli bağımsız bir devlet konumuna gelmesi ile artık yabancı okullar konusu bir iç mesele haline gelir. Alınan kararlara uymayan yabancı okulların birçoğunun kapatılması Amerika başta olmak üzere, diğer büyük devletlerin tepkisine yol açar (Sezer, 1999: 44).⁴⁹

Amerika ile imzalanan 1923 tarihli anlaşma sonrası ABCFM, eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam edemeyeceği noktasında tereddüt yaşar, ancak 11 Eylül 1924 tarihinde Türkiye'de kalma kararı alır (Ateş, 2006: 76).

Ancak, Türkiye'ye gelen birçok eğitimcinin misyoner teşkilatları kanalıyla gelmesi (Ertuğrul, 2005: 251) gibi örneklerin gösterdiği üzere, her ne kadar Amerikan kolejlerinin faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmeye çalışılsa da ve eğitimde millilik politikası izlenilse de Türk eğitim sisteminin modernize edilebilmesi için ABCFM kurumlarından, yabancı uzmanlardan, yerleşkelerin fiziksel ve mekânsal kurgularından ve teşkilatlanmalarından yararlanmak yeni Cumhuriyet yönetimi için pratik ve akılcı olmuş gibi görünmektedir.

3.2.2 Protestan Yerleşkelerinin Dönüşümü

Babıali tarafından kapitülasyonların tek taraflı fes edildiği dönemde, Amerikalı misyonerlerin ve Amerikan eğitim enstitülerinin Türkiye'deki mülkiyetlerinin toplam değeri ise 8 ila 10 milyon dolar civarındadır. Yaklaşık yüz yıl süresince ABCFM'in, Osmanlı topraklarında yaptığı harcama miktarı 40 milyon dolardan fazladır. Birinci Dünya Savaşı ise, misyonerlerin bütün emeklerine neredeyse *boşa çıkartır* (Barton, 1919: 7) ancak, tarihin dönüm noktalarından 1. Dünya Savaşı'nın sonunda, yeni yönetim tarafından kısıtlamalarla etkinlikleri azalan veya kapanan ABCFM kurumlarının, eğitim alanında

⁴⁹ Yeni Türk devletinin aldığı önlemlere karşılık Amerikan misyonerlerinden gelen tepkilere yer veren The New York Times, Amerikan okullarında yabancı dil eğitiminin Türkçenin gölgesinde kalmasının, Türk tarihi ve Türk dili derslerinin zorunlu olmasının ve okulların MEB tarafından denetlenmesinin Amerikan okullarının kuruluş amacına ters düşmesi gibi eleştirileri manşetlerine taşır (The New York Times, 1922).

eksikliklere sahip olan ve yenilik çalışmalarına ihtiyaç duyan genç Cumhuriyet Türkiye'si üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir.

Savaş sırasında kurumlar ekonomik sıkıntılarla boğuşurken kimi yerleşke askeri amaçlarla kullanılmış, kimisi kapatılmış veya taşınmış, kimi yerleşke ise yok edilmiştir.

Protestan kurumlarının Cumhuriyetin ilanının devamında yüz yüze kaldıkları ortam eskiye kıyasla daha farklıdır ve kısıtlayıcı koşullar içerir. Kuruldukları ve genişledikleri dönem içerisinde bulundukları serbestlik ortamı, Dünya Savaşı'nın hemen başında kapitülasyonların kaldırılmasının bir sonucu olarak tam tersi doğrultuda değişikliğe uğrar. Bu bağlamda, kapitülasyonların kaldırılmasının Protestan yerleşkelerin yaşam döngüleri açısından bir kırılma noktasıdır.

1931-1932 yıllarına gelindiğinde Türkiye'de 11 Amerikan Okulu kalmıştır.⁵⁰ Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938'de Türkiye'de faal durumda 6 Amerikan Okulu kalmıştır. 1966 yılında da Talas Amerikan Koleji kapılarını kapatmıştır. Bugün Türkiye'de Özel Robert Koleji, Üsküdar Amerikan Lisesi, Tarsus Amerikan Lisesi ve İzmir Amerikan Lisesi olmak üzere 4 Amerikan okulu bulunur (Sevinç, 2002: 355).

Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kadroların aynı zamanda Cumhuriyeti de kuran önderler olması, bu kurumların karşılaşmış olduğu kısıtlı ortamı açıklar. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimin devlet merkezli tek çatı altında toplanması çalışmaları ve yabancı doktorların tıbbi uygulamalarının engellenmesi gibi gelişmeler ABCFM'e ait çoğu kurumu atıl duruma düşürür. Bunun yanında, nedenleri ilerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere, cumhuriyet döneminde misyoner kurumlarına tam anlamıyla son verilmez ve bu kurumlar dini tonlaması düşürülmüş şekilde vakıf ya da sivil toplum örgütü statüsünde etkinliklerini devam ettirir (Yücel, 2011: 324).

3.2.2.1 Sosyo-Politik Atmosfer ve Yerleşkelere Etkileri

Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyetin yeni yöneticileri, hem imparatorluk, hem de cumhuriyet tecrübelerini bir arada yaşama şansını elde etmişlerdir. Dolayısıyla bu

⁵⁰ İstanbul'da: Robert Koleji, Üsküdar Amerikan Kız Koleji, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, Gedikpaşa Karma Okulu, İzmir'de: Göztepe Amerikan Kız Koleji ve İzmir Uluslararası Koleji, Mersin'de: Tarsus Amerikan Erkek Koleji, Tarsus Amerikan Erkek Okulu, Adana'da: Adana Kız Okulu, Kayseri'de: Talas Amerikan Koleji, Amasya'da: Merzifon Kız Hayat Okulu. Bunlardan Arnavutköy'deki okul hariç diğerleri Amerikan Board'a ait kurumlardır.

kadrolar, özellikle kapitülasyon merkezli, kimi zaman zımni ve çoğu zaman aşikâr nitelikli Batı menşeli kolonyal uygulamaların ulusal bağımsızlığa düşürdüğü gölgenin farkındaydılar (Yücel, 2016: 287).⁵¹

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile ülkede faaliyet gösteren yabancı okulların da içinde bulunduğu tüm eğitim ve öğretim kurumlarını denetim altına alma çabasıyla bu yasa eğitimin laikleşmesi yönünden yabancı okulları etkiler. Yabancı okullardan uymaları beklenen kurallar arasında en önemlileri okullarda mabetler dışında dersane ve salonlarda dini sembollerin bulundurulmaması ve Müslümanlarla birlikte diğer dinden öğrencilerin de okuldaki dini ayinlere katılmamalarının istenmesidir (Sezer, 1999: 21). Şubat 1924 tarihinde yayınlanan bir genelgeyle de azınlık ve yabancı okullarda dini esaslara göre eğitim yapılamayacağı, okul binalarında dini sembollerin ve işaretlerin kullanılamayacağı, okul kitaplarından dini kişilerin çıkartılacağı ve öğrencilerin ayinlere götürülemeyeceği ve okulların bu konularda denetleneceği kuralı getirilir (Elmacı, 2013: 394).⁵²

⁵¹ 1980'lerin başlarında Amerikan Board'un bir hizmet içi raporunda, farklı gruplardan oluşan bir toplumsal yapı içerisinde tek bir alt grubu seçip onu dönüştürmenin uzun soluklu sonuçlarını düşünememiş romantikler olarak resmedilen misyonerler hakkındaki;

"Board misyonerleri statü belirleyen faktörleri altüst etmeleriyle Türkler ve Ermeniler arasındaki antipatinin derinleşmesine neden oldular. Amerikan Protestanları 'zencilere yönelik olarak kurulan ve Müslüman-siyah azınlığın beyaz Amerikalı çoğunluktan daha saygın bir duruma gelmesi sonucunu sağlayan, Müslümanların yönettiği bir yabancı eğitim dizgesi, uzun yıllar eğer kendi ülkelerinde faaliyette bulunmuş olsaydı ne gibi reaksiyonlar yaşarlardı' sorusunu hiç düşünmediler. Dahası bu misyoner grubu kapitülasyonların koruyucu zırhının arkasında dokunulmaz olsalardı ve Müslüman azınlık arkasını, onların haklarının artırılmasını amaçlayan özel yasal düzenlemeler için baskı yapan güçlü uluslararası aktörlere dayanmış olsalardı, New England, fonlar ve vakıflarla desteklenen Müslüman misyonerler tarafından işgal edilmiş olsaydı, camiler ve okullar açsalardı, Amerikan gençlerini Doğu stilinde eğitme girişiminde olsalardı' neler hissederlerdi?" (Danacıoğlu, 2000: 143)

ifadeler bir özeleştirici kıvamında oldukça ilginçtir.

⁵² Bu genelgeyi yabancı okullar ilk başta fazla ciddiye almaz ve hükümet bunun gereği olarak bazı yabancı okulları kapatır. Örnek olarak 1924 yılının Nisan ayında İstanbul'da 40'a yakın Fransız Okulu ile 4 İtalyan Okulu bu genelgeye uymadıkları için kapatılır. Türkiye Cumhuriyeti'nin milli eğitim modelinde yabancı okullardan din ve mezhep yönünden tarafsızlık ve müfredatlarında ulusal konulara yer vermeleri beklenmektedir (Elmacı, 2013: 394). Ayrıca Türkiye'de laiklik uygulaması sebebiyle medreselerin kapatıldığı bir ortamda dini eğitim veren Hristiyan okulların da doğal olarak bu faaliyetlerini bitirmesi gerekmektedir. TBMM Hükümeti yasa gereği yabancı ve azınlık okullarında dini ayinleri yasaklamış, okullardaki haç, dini resim ve heykellerin kaldırılması için okullara 8 gün süre vermiştir (Büyükkaracı, 2000: 80). Birçok yabancı ve azınlık okulunun kapandığı bu atmosferde Board kurumlarının bu süreçten nispeten daha az olarak etkilenecek bazı kurumlarının günümüze kadar devam ederek gelmesi de bu okulların mevcut ortamdaki durumu iyi sezinleyerek yeni yönetimin getirmiş olduğu kanunlara ve yasalara uyum gösterip dönüşüm sürecinde başarı göstermiş olduklarını söylemek mümkündür.

Ankara hükümeti dini propaganda söz konusu olmadığı sürece Amerikalı misyonerlerin Türkiye'deki faaliyetlerine ciddi bir muhalefet göstermemiştir. Ancak özellikle eğitim faaliyetleri söz konusu olduğunda öğrenciler üzerinde dini propaganda uygulanması konusunda dönem dönem oldukça sert tedbirler alınmıştır (ABCFM Arşivi, 16, 9, 1, v.4, No: 225).

1930'lu yılların başında ABCFM'in yıllardır kapalı kalan yerleşkeleri ve çok sayıdaki binası artık faaliyetlerin eski yoğunluğuna ulaşamayacağını anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü bu binalar için hem vergi ve sigorta ödenmekte hem de muhafazaları için bekçiler bulundurulmaktadır. Böylece ABCFM'in Türkiye sınırları içerisindeki yatırımları belirli merkezlerle sınırlanır ve Van, Harput, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır ve Urfa gibi uzun yıllar faaliyet gösteren yerleşkeler ve şubeler, buralardaki misyona ait taşınmazların satılmasıyla tamamen kapanır (Yücel, 2016: 305). Buna paralel olarak Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hızla gelişmekte olan Türk sağlık sistemi de, ABCFM için oldukça olumsuz sonuçlar doğurur (Trask, 1965: 66). Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kadar yoğunluğa hiçbir zaman ulaşmasa da ABCFM'in Türkiye'deki faaliyetleri kısıtlamalara ve birçok misyon bölgesinin kapanmasına rağmen 1930 ve sonrasında da devam eder (Yücel, 2011: 305).

Bu noktada Cumhuriyetin yeni insan projesi hususundaki hassasiyeti dikkate değer boyuttadır. Cumhuriyetin mimarları, Osmanlı Döneminde, payitahttan ülkenin en ücra köşelerine dek yayılmış olan sayısız misyonerlik okulunun ürettiği yeni kuşağı ve bu eğitim kurumlarının sakıncalı olduğunu düşündükleri yanlarını birebir gözlemlemişlerdir. Fakat diğer yandan, bu yıllarda Cumhuriyetin laik eğitim projesi henüz çok yenidir ve modern eğitim sistemine geçiş için yabancı okulların, bir basamak olarak kullanılabilme olasılığı ortadadır (Yücel, 2016: 311).

Osmanlı İmparatorluğu'nda maddeci olmayan, Protestan ilkelerinin dinsel hedefleri doğrultusunda ve Amerikan ideallerinin ışığında gençler yetiştirmek gibi bir ajandayla işbaşı yapan misyonerlerin bu ideolojideki aşısı tutmaz, hedefin tam aksine maddeci temeldeki idealler toplumda talep görür. Protestan kolejlerinde verilen eğitimin içeriği ve formasyonu da bu duruma göre şekillenir ve bu okullardan mezun olanların birçoğu dini amaçlar yerine iş hayatına atılır ve büyük çoğunluğu yabancı şirketler tarafından istihdam edilir.

Dini ideolojiye sahip kurumlar daha imparatorluk döneminde yavaş yavaş kabuk değiştirir ve Batı dünyasının kapitalist değerlerini ve bilgi ve becerisini aktaran kurumlar haline gelirler. Haliyle imparatorluk döneminden beri uzun soluklu bir süreç boyunca bu kurumlar eğitilmiş, donanımlı ve nitelikli personel yetiştirmektedir. Cumhuriyeti kuran kadroların da, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik etkileri toplumda açıkça görülen bu kurumların yerleşmiş kurumsal kimliklerini ve eğitim sistematiğini gözden kaçırmaları olanaklı değildir.

Ankara hükümeti yetkilileri ABCFM kurumlarına belli şartları sağladıkları⁵³ takdirde kimi zaman kolaylıklar tanır. Örnek olarak bazı dönemlerde Amerikan misyon hastaneleri ve Amerikan kolejleri için yurtdışından getirilen araç ve teçhizatlar vergiden muaf tutulur. Bu kolaylıklar, bazen çeşitli misyon kuruluşlarının birikmiş vergi borçlarının silinmesinden, herhangi bir misyon yerleşkesindeki hastane için ambulans olarak yurtdışından getirilmekte olan bir araç veya bir Amerikan koleji için ithal edilmekte olan laboratuvar malzemesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1945).

Dini propagandalara getirilen yasaklarla beraber bu kolaylıklar ve muafiyetler, cumhuriyet kadrolarının ABCFM kurumlarını, din yayma kaygılarından uzak birer sivil toplum kuruluşu veya vakıf olarak konumlandırma eğiliminde olduklarını gösterir (Yücel, 2011: 305).

Maddi olarak zor dönemlerden geçen ve Türkiye'deki kurumlarını sürdürmekte zorlanan ABCFM'in son olarak Talas Amerikan Okulu'nu da kapatmak zorunda kalmasıyla (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 5) Amerikan Board'un Türkiye'deki eğitim, sağlık ve yayıncılık alanındaki çalışmaları devam ettirmek ve ABCFM'e ait mülklerin üzerindeki hukuki pürüzleri ortadan kaldırmak ve bu mülkleri teminat altına almak için 1968 yılında Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV) kurulur. İlerleyen yıllarda da SEV, birtakım bürokratik nedenlerden

⁵³ 1925 yılında yayınlanan tamim ile yabancı okullara dair önemli düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda alınan kararlar şöyledir;

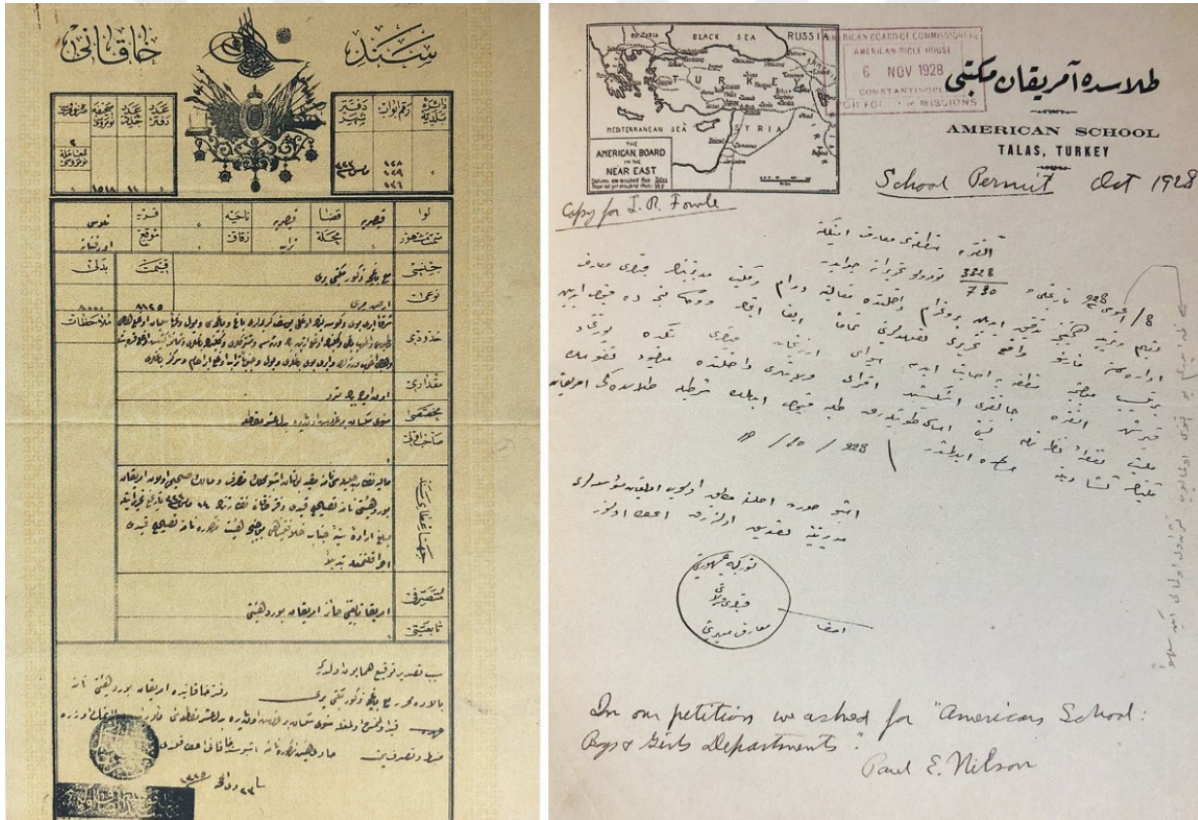
- Bütün yabancı okullarda haftada beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Türk Coğrafyası dersleri okutulacaktır.

Türk Dili, Tarih ve Coğrafya öğretmenleri Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından seçilecektir (Vahapoğlu, 1997: 153).

dolayı süreç uzasa da, Türkiye'deki ABCFM kurumlarının mali ve idari sorumluluklarını üstlenir (Johnson, 2014: 21).

3.2.2.2 Protestan Kurumlarının Mülkiyetleri ve Mülkiyet Değişiklikleri

1820'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti topraklarına ayak basıp önce Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş coğrafyasında sonrasında da Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde önemli çalışmalar yapıp eğitim kurumları açan ABCFM ülkenin ve coğrafyanın tarihinde önemli izler bırakır. Board kurumları, zor geçen kuruluş süreçlerinin ardından zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun en prestijli okulları haline gelmeyi başarır. Bu okullarda okuyan öğrenciler, dünya standartlarında ve modern bir akademik eğitim almanın dışında önemli bir kültürün de parçası olarak mezun olurlar (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 10).

Şekil 3.16 Solda; Talas Erkek Okulu'nun Amerikan Board adına çıkarılmış mülk tapusu, 1900'ler, sağda; Talas Amerikan Okulu'nun kız erkek bölümlerine ait resmi izin kopyası, 1928 (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 35, 39)

Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerde yaşanan tıkanıklık ve dünya savaşı sonrasında Ankara’da yeni bir hükümet şeklinin ortaya çıkması ABCFM’in yaklaşık yüz yıldır sahip olduğu hak ve ayrıcalıkların büyük bir değişikliğe uğramasına sebep olur.

1930’lu yıllardan itibaren finansal açıdan kan kaybetmeye başlayan ABCFM, devam eden yıllarda yurt dışı kuruluşlarına desteğini devam ettiremeyecek noktalara gelir (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 10).

İlerleyen süreçte ekonomik yetersizliklerden dolayı etkinliklerini kısıtlayan ve personellerini işten çıkarmak zorunda kalan ABCFM 1960’lı yıllara gelindiğinde ise, Türkiye’deki birçok eğitim ve sağlık kurumunu da kapsayacak şekilde, tüm uluslararası faaliyetlerini durduracağını açıklar. Tam bu dönemde, yürürlüğe giren yeni Vakıflar Kanunu ile özel kurumların Vakıf kurabilmesinin önü açılır. Mezunlardan ve Board Heyeti’nden birkaç personel harekete geçerek, Talas Amerikan Okulu’nun kapanmasını izleyen yıl, vakfın kurulması işlemlerini başlatır ve vakfın tüzük ve yasal işlemleri tamamlanır. 13 Eylül 1968’de Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV) 13 Temmuz 1967 tarihinde çıkan 903 sayılı yasaya göre Türkiye’de kurulan ikinci özel vakıf olarak hizmetlerine başlar ve kısa sürede okullar tek bir çatı yönetim altında toplanır. 1970’li yıllarda az sayıda ABCFM personeliyle birlikte vakıf ve okulların mevcut yönetimlerinin de içinde olacağı merkezi bir sistem için çalışmalar yapılır ve okul temsilcilerinden oluşan bir kurul, okulları denetlemeye ve yönetmeye başlar (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 11).

Bu süreç içerisinde asıl zorluklar, tapu ve mülkiyetlerle ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde çıkan 9 Haziran 1867 tarihli kanunla birlikte yabancılara tanınan, Osmanlı topraklarında taşınmaz edinme hakkının yalnızca *gerçek kişiler* için geçerli olması, ABCFM’in sahip olduğu mülkleri kendi personelinden olan güvendikleri gerçek kişiler üzerine kaydettirmesine neden olur (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 12).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1934 yılında yürürlüğe giren 2644 sayılı Tapu Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti hükümetince resmen tanınmış olan *dini, ilmi, hayri müesseselere* ellerindeki fermanlara göre ve bu sınırların dışına çıkmadan, hükümetin izniyle mülk edinme hakkı verir. Yabancıların taşınmaz mal elde edebilmeleri noktasında; Kanun’un 35. Maddesinde yapılan değişikliklerle, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ülkelerin vatandaşı olan yabancı uyruklu gerçek kişilere, kanuni sınırlamalara uymak şartıyla,

yabancı uyruklu gerçek kişilere uluslararası ilişkiler yönünden ve *karşılıklı olmak* şartı yerine, *uluslararası ilişkiler ve ülke menfaatleri* esas alınarak Türkiye’de taşınmaz ve sınırlı aynı hak edinme hakkı getirilir (2644 sayılı Tapu Kanunu, 2020).

Şekil 3.17 Gerçek Kişi üzerine kayıtlı Board mülkü; *Maliki: Amerikan tabasından Arthur Holmes oğlu Arthur Holmes Whitman*, Tarsus Amerikan Koleji yerleşkesinde bulunan 1950 tarihli lise binası tapusu
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46316?locale=tr>, Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Yabancılar mülk edinme hakkı verilmiş olsa da, 1960'lı yıllara gelindiğinde ABCFM'in birçok mülkü hala gerçek kişiler üzerine kayıtlıdır. Bu durum da, tüm tapu ve mülklerin Sağlık ve Eğitim Vakfı'na devredilebilmesi için tüm kişi ya da mirasçılarla tek tek iletişime geçilmesi anlamına gelir ve bu durum 1992 yılına kadar devam eden devir süreci sonunda tamamlanır (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 11).

Daha sonra Bakanlar Kurulu kararı ile ABCFM okullarının Sağlık ve Eğitim Vakfı'na devredilmesi için gerekli izin 2 Kasım 2010 tarihli T.C. Resmi Gazete'de yayınlanır. Bu kararla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde ABCFM Eğitim kurumlarının ruhsatları 19 Nisan 2011 tarihinde Sağlık ve Eğitim Vakfı'na geçer

(Özel İzmir Amerikan Koleji, 2021). 2 Kasım 2010 tarihinde Amerikan Board okulların isim hakları da resmen Sağlık ve Eğitim Vakfı'na devreder. Böylece, tapu devrinden sonra çok önemli bir hukuki konu da halledilir (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 13).

3.2.2.3 Protestan Kurumlarının Cumhuriyet Kurumlarına Etkisi

Türkiye'nin yeniden inşası için ana kavram dönüşüm olur. Modern bir toplum ve ülke mekanının inşasını hedefleyen bu süreçte eğitim yoluyla oluşturulacak yeni kültür Cumhuriyet tarihi modernleşmesinin zeminini hazırlama amacındadır.

Bu noktada Osmanlı aydını ile köylü arasındaki eşit olmayan koşullara referansla “köy davası” modernleşme idealinde öncelikli bir konu olarak belirginleşir (Özman, 2002: 368). İsmail Hakkı Tonguç döneminde köyde eğitim konusunun “eğitim seferberliği” boyutuna taşınması (Tonguç, 1939: 88) ve Türkiye'nin kalkınmasının köyün canlandırılmasına bağlanması önemli bir yer tutar (Tonguç, 1998: 547).⁵⁴

Bu dönemde gerçek yaşam ve okul arasındaki kopukluk eğitim felsefesinin temelini oluşturur. Okul teorik bilgiyle donatılmış klasik yapısından kurtarılacak ve pedagojik açıdan “işin tatbik edildiği bir eğitim yurdu” olarak yeniden yapılandırılacaktır (Tonguç, 1939: 210).

Köy enstitülerinin müfredatına da bakıldığında program; (1) kültür dersleri, (2) ziraat dersleri ve uygulamaları ve (3) teknik dersler ve uygulamaları olmak üzere üç başlık altında toplanır. Kültür dersleri; Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlık bilgisi, el yazısı, resim-iş, beden eğitimi ve ulusal oyunlar, müzik, askerlik, ev idaresi ve çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi (toplumbilim, iş eğitimi, çocuk ve iş ruhbilimi, iş eğitimi tarihi, öğretim metodu ve tatbikat), zirai işletmeler ekonomisi ve kooperatifçilik derslerinden oluşur. Ziraat dersleri ve uygulamaları; tarla ziraati, bahçe ziraati, fidancılık, meyvecilik ve sebzecilik bilgisi, sanayi bitkileri ziraati, zooteknik, kümes hayvanları bilgisi, arıcılık, ipek böcekçiliği, balıkçılık ve su ürünleri bilgisi ve ziraat sanatlarını içerir. Teknik dersler ve uygulamaları ise; köy demirciliği (nalbantlık, motorculuk), köy dülgerliği (marangozluk), köy yapıcılığı (tuğlacılık ve kiremitçilik, taşçılık, kireçcilik, duvarcılık ve sıvacılık, betonculuk), ayakkabı yapımı,

⁵⁴ Tonguç'a göre sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan kötü durumdaki köylüye “medeni vasıtaların değerini göstermek” gerekir (Tonguç, 1998: 547).

terzilik, ve kızlar için köy ev ve el sanatlarını (biçki-dikiş, nakış, örücülük ve dokumacılık) kapsar (Altunya, 2009: 38).

Bu bağlamda, Cumhuriyetin kalkınma projeleri ve onların en önemlilerinden birisi olan enstitülerin eğitim felsefesi ferdi, yaratıcı bir varlık haline getirmek isteyen bir anlayış içerisinde fert ile cemiyet uzlaştırılmakta, fert yaratıcı bir varlık olarak toplumsal konumunu belirler. İş ve meslek disiplini ile geliştirilecek yaratıcılık kişiyi düşünebilen, görevlerini kavramış bir vatandaş konumuna getirir. Bu eğitim düşüncesinde eğitim insanla hayat, hayatla tabiat, cemiyetle fert, fertle devlet ve vatandaşla hükümet arasındaki ilişkiyi dönüştürecek bir kültür faaliyeti olarak canlandırılır (Özman, 2002: 371).

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürge ülkelerinde yayılmaya başlayıp kolonizasyon döneminde Amerika Kıtası'na taşınan Anglosakson modelin (Gürüz ve diğerleri, 1994: 6) Amerikan Protestan Misyonerleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'na ve Anadolu topraklarına taşındığı düşünülürse misyoner yerleşkelerinde sıklıkla görülen 'kendi kendine yetebilme' ve üretime dayalı dinamik yaşam biçimi bağlamında, yerleşkelerin içerisinde tarımsal üretimin yapılmasını sağlayan alanlar ve üretim atölyeleri bu durumu destekler.

Amerikan Board misyonerleri tarafından Anadolu'da birçok uygulama çiftlikleri kurulur. Ancak bu çiftliklerin bazıları hayata geçirilemeden son bulmuş, bazıları ise çok geçmeden daha önce tartışılan politik nedenlerle kapatılır. Misyonerlerin ilk adım olarak değerlendirilebilecek bu örnek çiftlik planlarının temel özellikleri, benzer düşüncelere sahip Türk yöneticiler tarafından Köy Enstitüleri adıyla açılan eğitim kurumları aracılığıyla hayata geçirilir (Stone, 2011: 295).

Karşı reformun bayrağını taşıyan, laik ve seküler dünya anlayışına sahip Protestan kimliğini Anadolu'ya taşıyan ABCFM, eğitim kurumlarını bilimsel eğitimle liberal düşüncede bireyler yetiştirmek için organize eder. Bahse konu yerleşke kültürü ve yapılması bu ideolojideki bireyleri şekillendirmek için yaratılır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Ankara Hükümeti ve yeni yönetim, Cumhuriyet ideolojisine sahip, çağdaş, laik bireyler yetiştirecek bir eğitim sistemi ve bu sistemin ülkenin her köşesine taşınması arayışındadır. Bu bireylerin yetişmesi için verilecek olan eğitimin uygulamaya dayalı pratiğinden ötürü, Köy Enstitüleri de kampüs ortamı içerisinde şekillenir.

Enstitülerin yerleşkelerde kurulmalarının amacı, “iş bir felsefedir, yaşam biçimidir” şeklindeki eğitim anlayışını en iyi destekleyebilecek mekânsal organizasyonun *kendi ortamını yaratan yerleşke* olmasıdır.

Belli bir ajandaya sahip eğitimin kendi ortamını yaratan kapalı bir yerleşke kültürü içerisinde “yeni bir insan” anlayışıyla bireyi şekillendirmesi modeli, Protestan misyonerlerle Anadolu coğrafyasına taşınır ve henüz yeni kurulmuş genç bir ülkenin idarecileri için örnek oluşturur. Bu bağlamda katılımcı ve kolektif eğitim sürecinin gerçekleştiği Protestan misyoner yerleşkelerinin enstitülerin öncülü olması noktasında ABCFM’in kurumları için *proto-Köy Enstitüsü* terimini türetmek ve kullanmak mümkündür.

Çalışmanın önceki bölümünde tartışıldığı üzere; misyon istasyonlarının eğitim kurumları tarımsal faaliyetler ve teknik alanlarda bulundukları misyon bölgesine göre şekillenen esnek müfredatları eğitim programlarına sokarlar. Bu programa göre yerleşkelerdeki yapıları çevre de çeşitlenir. İstasyonlardaki eğitim kurumları bulundukları bölgeleri sosyo-ekonomik açıdan hem desteklerler⁵⁵ hem de öğrencileri eğitim hayatı sırasında iş olanaklarıyla buluşturma çabasında olurlar.⁵⁶ Dünya savaşı sonrasında imparatorluğun

⁵⁵ ABCFM okullarının, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla imparatorluk genelinde Hristiyanların ve Müslümanların, hem kendilerini ve hem de yekdiğerlerini algılayışlarının büyük ölçüde değiştiği göz önünde bulundurularak, ekonomik ve sosyal etkilerini geniş bir perspektifte değerlendirmek gerekir. Hristiyanlar ve özellikle Ermeniler noktasında durumu, ulusalcı duyguların uyanışı ve siyasi hakların yokluğuyla birlikte, imparatorluğun Batı karşısında çözülüşü ve uzun süren savaşlar ve ayaklanmalarla nüfus azalışı ile yaşam standartları düşen Türklerin aksine, imparatorluğun ticari merkezlerinde ekonomik olarak giderek güçlenme ve yaşam standartlarına yükselme olarak özetlemek mümkündür. Anadolu’da Ermenilerin yaşam standartlarındaki yükselmenin bir bacağı ticaretse diğer bacağı da Amerikan Okulları’dır. Ermeniler bu kurumlarda hem yabancı yatırımlarda ve ticaretle hem de devletle ilişkili konularda çalışabilmelerine olanak verecek donanım edindiler. Bu durumu değiştirmek adına Osmanlı İmparatorluğu’nun 1869’dan sonra açmaya başladığı Sanayi Mektepleri’nin amacı, ABCFM okullarında aldıkları eğitimlerle Ermenilerin tekelleştiği belli başlı zanaatlarda bu tekelleşmeyi kırıp Müslümanları yetiştirmektir (Danacıoğlu, 2000: 143, 144).

⁵⁶ Enstitülerin yer aldıkları bölgeler ve enstitülerde gerçekleştirilen üretimler aktarılırken; bu bölümün konusu, enstitülerin gelişi ile birlikte yaşanan sosyal ve ekonomik dönüşümdür. Çok sayıda kaynakta, köy enstitülerinin bulundukları çevreye doğrudan veya dolaylı olarak olumlu etkileri olduğu ifade edilmektedir: Enstitüler, çevre yerleşimlerin ekonomik ve kültürel hayatını dönüştüren birer merkez durumuna gelirler ve çevreye örnek olacak ekonomik girişimlerde bulunurlar (Geray, 1974: 13). Bulundukları yöreye yeni üretim yöntemleri, yeni ürün ve pazar olanağı getirirler (Kartal, 2008: 26).

Bu noktadan devamla aradaki paralellliği göstermesi için; Protestan yerleşkelerinde bulunan Self-Help Shops’ların amaçlarını yine misyonerler kendi ifadeleriyle;

- *Genç erkek öğrencilerin kendi endüstrileri aracılığıyla liberal eğitim almasını sağlamak,*
- *Çok fazla doğrudan yardımlardan kaynaklanan tehlikeden kaçınmak ve özgüven geliştirmek,*
- *Bu topraklarda, emeğin saygınlığı fikrini aşılacak, öğrencileri lider gençlik örneği olarak yetiştirmek,*

çöküş sürecinde çoğu misyon istasyonunu ve yerleşkeyi yakından tanıma fırsatı bulan cumhuriyet kadrosunun, sosyal ve ekonomik kalkınmacı bir öze sahip bu sistemi enstitülere naklettiklerini söylemek mümkündür.⁵⁷

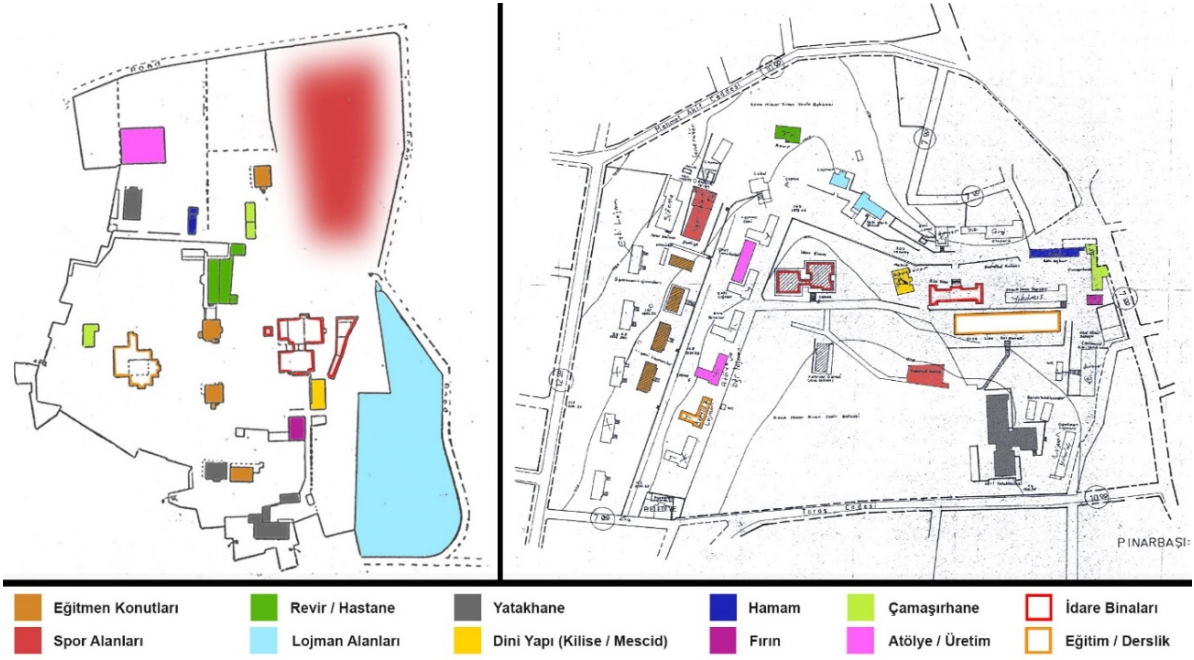
Örnek olarak; tüm köy enstitülerinin müfredatında ortak olarak bulunan derslerin yanı sıra, ziraat ve teknik konularda her bir enstitünün, bulunduğu yörenin özelliklerine göre farklılaşan dersleri vardır. Enstitülerinin tümünde yer verilmekte olan ders ve uygulamalara; enstitünün bulunduğu yöreye bağlı olarak balıkçılık, ipek böcekçiliği, bağcılık, zeytincilik, pamuk ekimi, gül ürünleri, dokumacılık gibi o yere has üretim türleri de eklenir (Şimşek ve Mercanoğlu, 2018: 268).

Protestan yerleşkelerinin kentlerin dış alanlarına doğru konumlanmaları kendi hedefleri doğrultusunda anlaşılabilir bir durum gösterirken, benzer şekilde köy enstitülerinin öncülü olan Muallim Mektepleri ve enstitüler de denenmiş ve yararı görülmüş bu uygulamayı takip ederler. Lokasyon olarak çeperde veya yerleşim dışında bulunma hali, hedeflenen ideolojinin ve üretime dayalı yaşam biçiminin şekillenmesi planlanan yerleşkeler için, genellikle yatılı eğitimin verildiği ve öğrencinin yerleşke içinde kaldığı da göz önünde tutulursa, önemlidir. Bu durum, aynı zamanda, yerleşkelerin genişlemesine ve yayılmasına, ihtiyaçlar ve çeşitlenen eğitim programlarının gerektirdiği yapıları aynı kompleks içerisinde hayata geçirmeye olanak tanımakta, yerleşke içerisinde tarımsal ve endüstriyel etkinlikler ve spor faaliyetleri için alanlar sağlamaktadır.

-
- *Genç erkek öğrencilerin; yetenekli, yaratıcı, araç kullanımında pratik olmalarını sağlamak, günlük hayatta çaresizliğe karşı okuma alışkanlığı kazandırmak,*
 - *Beden gücünü korumak için bol bol fiziksel egzersiz yapmak,*
 - *Öğrencilerde ve toplumda, gelişmiş medeniyete yönelik bir anlayış yerleştirmek,*
 - *Satışlar yoluyla masraflarını karşılamak*

Şeklinde ifade ederler (White, 1918: 33).

⁵⁷ Bu anlamda; enstitülerde yalnız temel dersler değil, yaşama dair bütün konular bir bütünlük içinde işlenmiştir. Öğrenciler, güçlü bir tarih eğitimi, tarım, el işi ve zanaat dersleri vasıtasıyla yurttaşlık bilinci ve ulusal bilinç kazanır; bunun yanı sıra dünya klasiklerini okuyarak, müzik dinleyerek, tiyatro yaparak, konser vererek vb. dünya değerleri ile tanışır (Ortaş, 2005: 3). Enstitü öğrencilerinin tarım uygulamaları, fen, spor, müzik, dikiş, halk oyunu, marangozluk, kaynakçılık gibi geniş yelpazeli birçok faaliyeti, eğitimdeki çeşitliliği ve öğrencilerde birlikte yaşama, çalışma ve öğrenme, başarı veya başarısızlıkları birlikte değerlendirme; iş ve eğlence sırasında duyulan zevki yine birlikte paylaşma gibi bugün demokratik hayatın en önemli ilkeleri arasında sayılan bir takım sosyal tutum ve alışkanlıkları kazandırma ve geliştirme çabaları (Kartal, 2008: 36) bir ideolojinin aşılması için kendi ortamını yaratan kapalı yerleşke modelinin enstitüler öncesi ilk uygulama alanı olan Protestan yerleşkelerde yaklaşık bir asırdır denenmektedir. Bu noktada hem Board kurumları hem de enstitüler kendi ideolojik amaçları noktasında sosyal örgütlenme sağlayan kurumlar olarak değerlendirilebilir.

Şekil 3.18 Karşılaştırma için; bir misyoner yerleşkesinin ve enstitünün vaziyet planı ve kendi ideolojik programını gerçekleştirecek ortamı yaratan yerleşkeler içerisinde ortak yapılar, solda; Merzifon Anadolu Koleji (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 11.03.2021), sağda; Pazarören Köy Enstitüsü (Hovardaoğlu, 2014: 587), Grafik Ömer Faruk Bayram

Enstitülerin de, benzer şekilde, yer seçiminde ölçüt, bu kurumların kentlerin dışında demiryolu ve ana yol güzergahı üzerinde bir köye yakın konumda ve işlenmeye müsait topraklar üzerinde inşa edilmesi (Türkoğlu, 2000: 86) böylece kurulduğu bölgenin modernleşmesi ve eğitiminden sorumlu olan enstitülerin önce kendi çevrelerini kalkındırması düşünülür ve enstitülerin tarım işlerine elverişli, verimli araziler üzerinde bulunması, arazinin devlet mülkiyetinde olması⁵⁸, işlenmesi kolay ve işlenmiş bağ ve bahçelerle zenginleştirilmesi istenir (Çetin ve Kahya, 2007: 138).

Mimari program noktasında, incelenen her iki yerleşke türü için de aynı ifadeler rahatlıkla kullanılabilir. Tartışıldığı gibi bahse konu bu kapalı yerleşkelerin mekan organizasyonunun belirleyicisi eğitim ve uygulamanın bir arada olmasıdır. Mekan-kültür ilişkisi bağlamında, yerleşkelerin mekan oluşumunu kümeler halinde organize edilen iş

⁵⁸ Yabancı ülkelerin mülkiyetleri ve yabancıların mülk edinmesi ve ülke sınırları içerisinde eğitim veren yabancı okullar Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayıp kangrene dönüşmüş bir konu haline geldiğinden olsa gerek, yeni yönetim kadroları bu konuya en başından dikkatle ve titizlikle yaklaşmış görünmektedir.

eğitimi, ziraat, endüstri dersleri ve teorik, tarih ve kùltür derslerinin oluşturduğu program belirler. Yapı malzemesi olarak kolay ulaşabilen yerel malzemeler her zaman ilk tercih olur.⁵⁹

Neredeyse ortak denebilecek mimari programlarda yer alan pek çok işleve sahip yapı grubunun kùçük ölçekli yapılara dağıtılması ve bu sayede bir taraftan yapıcı ekiplerin işinin kolaylaştırılması, diğer taraftan da inşaat giderlerinin dùřür÷lmesi hedeflerinin yanında olanakların kısıtlı olduğu bir ortamda iş ve eğitimin aksatılmadan sürdür÷lmesi zamana yayılan bir inşaat süreciyle çözüme ulaşır (Türkoğlu, 2000: 114).

Köy enstitülerinin pek çoğunun yapım süreci, günümüzde sıkça gündeme gelen katılım ve katılımın ileri bir şekli olarak, kolektif üretim sürecinin gerçekteştirildiği, zamanının erken örneklerinden olması yönüyle dikkate değerdir. Aktörlerin birlikte çalışması, paylaşması, hem kuruluş hem işleyişte kolektif bir sürecin tanımlanması, problemlerin tartışıldığı ve çözümlerinin geliştirildiği platformların varlığı o dönemde köy enstitülerinde hesaba katılmış olduğu gör÷lmektedir (şimşek ve Mercanoğlu, 2018: 269). Aynı üretim biçimi birçok misyoner yerleşkesinde yerleşkelere eklenmesi planlanan yapılarda da izlenir. Yerleşkenin, gerek eğitimci olsun gerek öğrenci olsun, tüm katılımcıları yeni yapılacak binaların hem ekonomik olarak maliyetlerinin karşılanmasına hem de yapı üretim sürecine elden geldiğince dahil olma gayreti içerisinde olurlar. Para toplanarak inşaat maliyetlerinin çıkarıldığı, 'kolların sıvanarak' binanın yapımında beraber çalışıldığı ve binaların inşa edildiği süreçler misyonerlerin Board'a gönderdikleri raporlarda anlatılır.

Bu, ideolojik olarak aynı tabanda buluşan, sıkı sıkıya birbirine bağlı ve topluma karşı sorumlu birey yetiştirme anlayışının, fiziksel mekanı ve yapılı çevreyi de oluştururken işgücüne katılımda elbirliğiyle ve birliktelik içgüdüsüyle hareket etme dűřüncesinin aşılanmasının ve kolektif süreçler sonucunda üretimin topluca yapılması ve ortak ürün ortaya çıkarılması hedefinin yöntemidir.

⁵⁹ Yapı malzemelerinin dahi öğrenciler tarafından üretildiği üretim süreçlerinin örnekleri ilgi çekicidir. Gönen Köy Enstitüsü'nün 1941 yılında yapımına başlanan iki okul binasının inşaat işleri için gerekli olan tuğla ve kireci kurucu müdür Ömer Uzgil, öğrencilere hazırlattığını, bu sayede binaların ucuza mal edildiğini belirtir (Uzgil, 2003: 239).

Köy Enstitüleri projesi ile kalkınmanın kırsalı hedefleyerek köyden başlatılmasıyla eğitimin toplumsal tabandan genele yaygınlaştırılması düşüncesi sonrasında yenilik hareketlerinin yapılacağı saha olarak sıra yükseköğretim ve üniversitelere gelir.

19. yüzyılda mesleki eğitimin ağırlıklı olarak yapıldığı, kapitalist üniversiteyi hayata geçiren pragmatist Amerikan Üniversite Modeli Avrupa'yı ve dünyayı etkiler ve bu model 20. Yüzyılda da tekno-bilim nitelemesiyle şekillenen yapısıyla dünyada önder konuma gelir (Gürüz ve diğerleri, 1994: 359).

Günümüzde yoğun olarak tartışılan, kurumsallığın gerektirdiği şekilde çağdaş eğitim kurumlarının taşıması gereken özellikler noktasında öğrenci-üniversite-sanayi ve üretim ilişkileri, akademik alanda disiplinlerin özerkleşmesi, araştırma faaliyetlerinin ve eğitimin aynı kurum çatısı altında gerçekleştirilmesi gibi konuların esas özleri 19. yüzyılda dünyaya yayılan bu modelde ve Amerika Kıtası'ndan imparatorluk topraklarına nakledilen Protestan kurumlarında izlenir. İmparatorluk bünyesinde uzun bir yaşam geçirmiş olan bu kurumların, kurucuların faaliyetlerinin ve kurum sistematiğinin, cumhuriyet döneminde sadece temel eğitim aşamasına yönelik köy enstitüleriyle sınırlı kalmayıp, yükseköğrenime de temas ettikleri söylenebilir.⁶⁰

Protestan kültürün eğitim kurumlarıyla aynı özlerden beslenen eğitim ajandası ve yöntemleri Board misyonerleriyle imparatorluk topraklarına aşılır ve yeni devlet içerisinde de önce kırsal kalkınma hareketi olan toprağın işlenmesine dayalı, pratik eğitimin verildiği kurumların tasarım fikrinin nüvesi olur. Protestan kökten beslenen Amerikan eğitim kültürün ürünü olan kampüs modeli de cumhuriyet içerisindeki öncül

⁶⁰ 1946 üniversite reformu, Türkiye için gerek politik ve sosyoekonomik alanlarda gerekse yükseköğretim alanında önemli bir dönüşüm veya değişim dönemine rastlamaktadır ve bu yıl 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkartılmıştır (Arslan, 2005: 25). Devam eden süreçte yükseköğretim kurumları sayısı hızla artar ve 1950'li yıllarda Ege Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi kurulur. 1950'li yıllarda ilk Cumhuriyet üniversitesi olarak kurulan bu dört üniversite, Amerikan üniversitelerine benzer olarak yerleşke üniversiteleri halinde kurulur. Örneğin Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşunda Amerikan Nebraska Üniversitesi model alınır. Tarımsal eğitim ağırlıklı bu model 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen Amerikan Land Grant Üniversite modeline öykünür. Orta Doğu bölgesinden gelecek farklı ülkelerden öğrencilere eğitim vermek amacıyla kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi de gerek akademik yapısı gerekse yönetim yapısı itibarıyla Amerikan modeline en yakın üniversitedir (Sönmezler, 2003: 64)

Benzerlik açısından, hem tarımsal üretim etkinliklerini ön plana koyan hem de çevre yerleşimlerden öğrenci çekmek amacıyla yoğun çalışmalar yapan Merzifon Anatolia College, Tarsus St. Paul's Institute ve Antep Central College'i hatırlamakta yarar vardır.

üniversitelerin yapısının şekillenmesinde etkili olur ki, bu modelin ilk örneklerinin Anadolu coğrafyasında ABCFM misyonerleri vasıtasıyla daha önce tecrübe edildiği görülmektedir.

3.3 Bölüm Sonucu

Değişen dünyanın gerektirdiği şartlar sonucunda misyonerlik etkinliklerinin giderek sekülerleşen eğitim-öğretim anlayışına uyumlu bir çizgiye evrilmesiyle emperyal devletlerin hedefleri doğrultusunda belirledikleri bölgelere gönderdikleri misyonerler yenilikçi eğitim pratikleriyle sahneye çıkar.

Çok milletli, çok kültürlü ve çok dinli bir toplumsal biçimlenme gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut olan azınlık grupların dini örgütleri, devletin sağlamış olduğu ve eskiden beri süregelen dini özgürlükler çerçevesinde her cemaatin kendi kilisesi etrafında kümelenir. Aydınlanma Çağıyla beraber sekülerleşen eğitim anlayışıyla beraber imparatorluk topraklarındaki dini azınlıklar da bilimsel eğitime daha fazla ağırlık veren kendi okullarını kurmaya başlar ve bu okullar büyük oranda başkent İstanbul içerisinde ortaya çıkar. Müslüman halkın eğitimi ise medreselerle ve devletin günceli yakalama anlamında yetersiz denebilecek okullarında sağlanmaya çalışılır.

Karşı reform hareketinin merkezinde olan Protestanlığın önce Avrupa'da ortaya çıkardığı ve daha sonra Yeni Dünya'ya naklettiği eğitim kurumları burada gelişip serpilir ve özgün halini alır. Artık misyon bölgelerinde de tatbik edilebilecek bir model hazırdır. Birçok misyon bölgesine gönderilen misyonerlerin Amerika'daki bu nitelikli Protestan kurumlarında eğitim almış olması da bu uygulamayı sağlamlaştırır. Bu noktadan sonra artık Protestan misyonerlerin aşması gereken en büyük sorun, Osmanlı İmparatorluğu'na geldiklerinde Müslümanlar'dan gördükleri ilgisizlik ve diğer azınlık dini cemaatlerden gördükleri tepkilerdir.

Ermeni cemaatinin bölünmesi ve Protestan Ermenilerin ortaya çıkmasıyla misyonerler için odak bu azınlıklar ve bu azınlıkların yoğun yaşadığı bölgeler olur ve misyonerlerin hareketi, bir ajandaya sahip örgütlü bir davranış biçimi olunca mevcut kültürel konjonktür içerisinde kendilerine alan açabilmek ve tanımlayabilmek için misyonerler kendi ortamını yaratan yerleşkelerini bu bölgelerde hayata geçirirler. Eğitim pratiğinin mimari ortamı ve mekanı şekillendiği bu modelde, aynı yerleşke içerisinde eğitim organizasyonun gerektirdiği farklı mekanlara ve farklı ihtiyaçlara yönelik yapılar ortaya çıkar. Bu kurumlarda verilen nitelikli eğitimin yanısıra eğitim sonrası iş olanakları için çalışmaların ortaya konması, tarımsal faaliyetlere ağırlık verilmesi ve bugün tartışılan üniversite-sanayi işbirliğinin ilk örneklerinin bu kurumlarda ortaya çıkması, Protestan

misyonerler kurumlarının toplumda hızla *iyi eğitim veren okullar* yönünde algı oluşmasını kolaylaştırır.

19. yüzyılın hemen başında Osmanlı İmparatorluğu İzmir'e gelen Protestan misyonerlerle beraber Protestanlıkla ilk defa tanışır ve Protestan Kolej ve yerleşke geleneği modeli imparatorluk topraklarında hayata geçirilir.

Devletin ve cemaatlerin geleneksel eğitim modelleri yanında bilimsel ve çağdaş eğitim veren bu kurumlar yoğun talep görürler ve Anadolu'nun önemli merkezlerinde oldukça büyük yerleşkeler ve yapı kompleksleri ortaya çıkar. Kentlerin genellikle çeperlerine konumlanan bu yerleşkeler kapladıkları geniş alanlarıyla kent planında, içerdikleri büyük çeşitlilikteki yapılar ve yapılar bütünüyle de Anadolu kentlerinin silüetlerinde hakim bir görüntü çizer.

Dünyanın geçirdiği çalkantılı süreç ve patlak veren dünya savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ve yeni bir devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Protestan misyoner kurumlarında eğitim görmüş azınlıkların 1. Dünya Savaşı'nda ve devamında verilen Kurtuluş Savaşı'nda olumsuz etkilerinin olup olmadığı bugün dahi tartışılırken Cumhuriyet'i kuran kadroların uzun süren savaşlar boyunca karşılaştıkları bazı durumlar sonucunda misyoner kurumlarına karşı tutumlarının olumlu olduğunu söylemek pek olası görünmemektedir.

Ancak yeni, genç ve yorgun devletin, bu kurumsallaşmış yapılardan alacağı ve öğreneceği birçok pratiğin olduğunu görmek yine Cumhuriyet'i kuran kadrolara düşer. Zararlı faaliyetleri olduğu düşüncesiyle Protestan kurumlarının çoğu kapatılır ancak birkaç kökleşmiş yerleşkenin açık kalmasına izin verilir. Yıllar boyunca devam eden mücadeleler sonrasında kalkınmanın kırsaldan ve eğitimle başlaması gerektiği düşüncesiyle Protestan misyoner kurumlar Türkiye Cumhuriyeti yönetimi için potansiyeller barındırır ve devşirilir. Birçoğu kapatılmış olan, ekonomik olarak zor günler geçiren Protestan kurumları da yeni devlet içerisinde pozisyon alır ve belirli şartları sağlamak şartıyla faaliyetleri devam eder. Kimi yerleşke ve kurum kabuki değiştirir, kimisi de paralel bir eğitim ideolojisi olan ve kendi fiziksel mekanında ve ortamı içerisinde model birey yaratma hedefiyle biçimlenen, Cumhuriyet'in özgün kurumlarından ensitülere örnek olur veya dönüşür.

Yerleşkelerin mülkiyetlerinin durumu da yabancıların mülk edinmesinin yolunu açacak şekilde çıkan yasalarla hallolur ve günümüzde vakıf olarak devam eden bir kuruma aktarılır ve önemli Protestan yerleşkelerinden bazıları gelişip büyüyerek günümüze kadar ulaşır ve kent yaşamında, kentin fiziksel ortamında ve mimari belleğinde önemli yer tutar.

Şekil 3.19 T.A.O. öğrencileri resmi tören sırasında, 1960'lar (Talas Belediyesi Arşivi)

PROTESTAN YERLEŞKELERİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN TALAS AMERİKAN OKULU VE TARSUS AMERİKAN KOLEJİ ÜZERİNDEN İRDELENMESİ

“...To Train Hand-Head-Health-Heart”

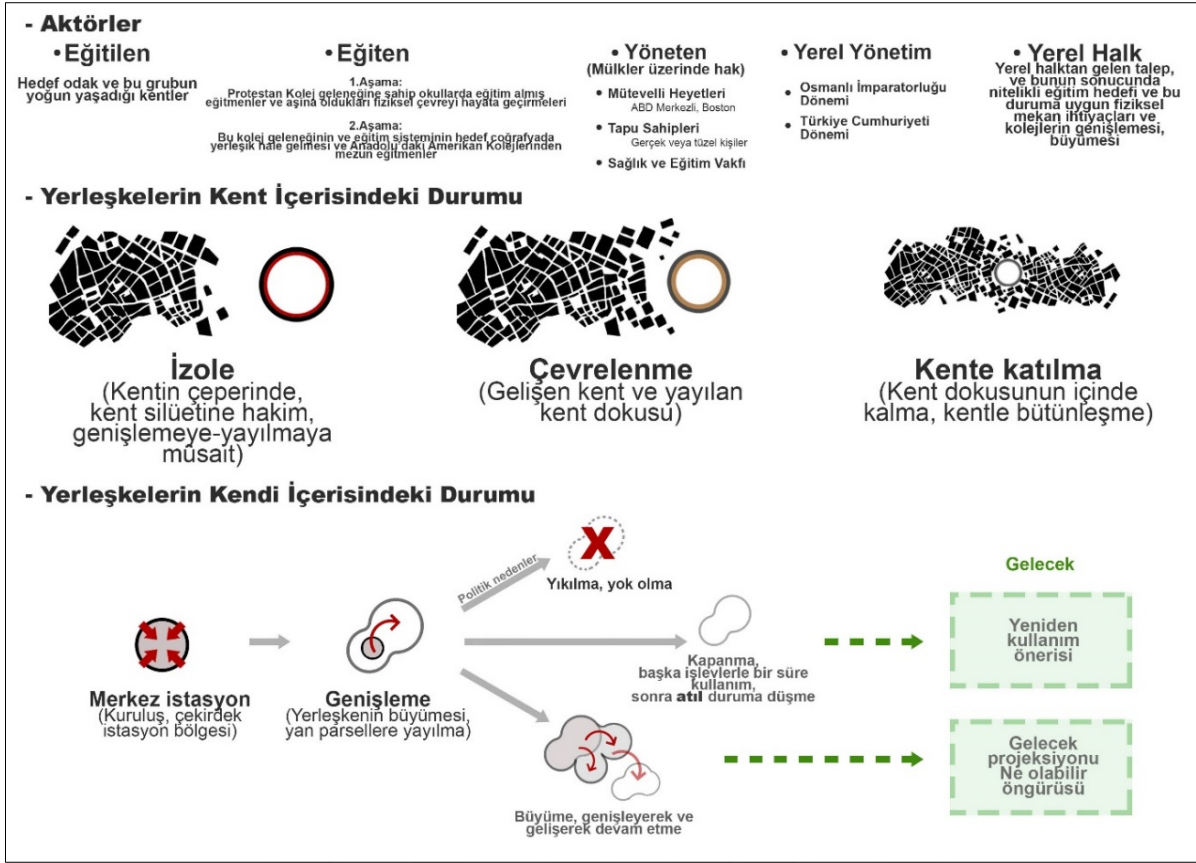
Talas Amerikan Okulu Mottosu

4.1 Anadolu’da Önemli Protestan Yerleşkeleri ve Dönüşümleri

Protestan misyonerlerin İmparatorluk topraklarına ilk varış noktaları İstanbul ve İzmir gibi dönemin metropolleri olsa da asıl etkinlik sahalarının Anadolu’nun bakir bölgeleri olduğunu söylemek mümkündür. Misyonerler açısından başkent bürokratik trafiğinden ve yerleşik cemaatlerin kalıplaşmış ve değişime çok müsait olmayan dünya görüşlerinden uzakta olan Anadolu, değişen dünyanın gerektirdiği yeni eğitim anlayışına sahip kurumları meydana getirmeleri açısından daha caziptir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde tartışılan başlıkların ışığında yerleşkelerin yaşam süreçlerini⁶¹ anlamlandırmak ve yorumlamak için Şekil 4.1’de görülen değerlendirme kriterleri ortaya konmuştur. Yerleşkelerin kuruluş, gelişim ve kapanma/evrilme safhaları hem çevresel etmenler, hem kent içerisinde bulundukları konum ve hem de kendi iç dinamiklerine dayalı olarak yerleşke içerisindeki değişim/dönüşüm durumları yaşam döngüsü olarak düşünülebilecek bu şema üzerinden Anadolu’da kurulmuş olan önemli örnek yerleşkeler üzerinden değerlendirilir.

⁶¹ ABCFM kurumlarının imparatorluk ve cumhuriyet dönemindeki kronolojik yaşam döngüsü Şekil 4.4’te gösterilmiştir.

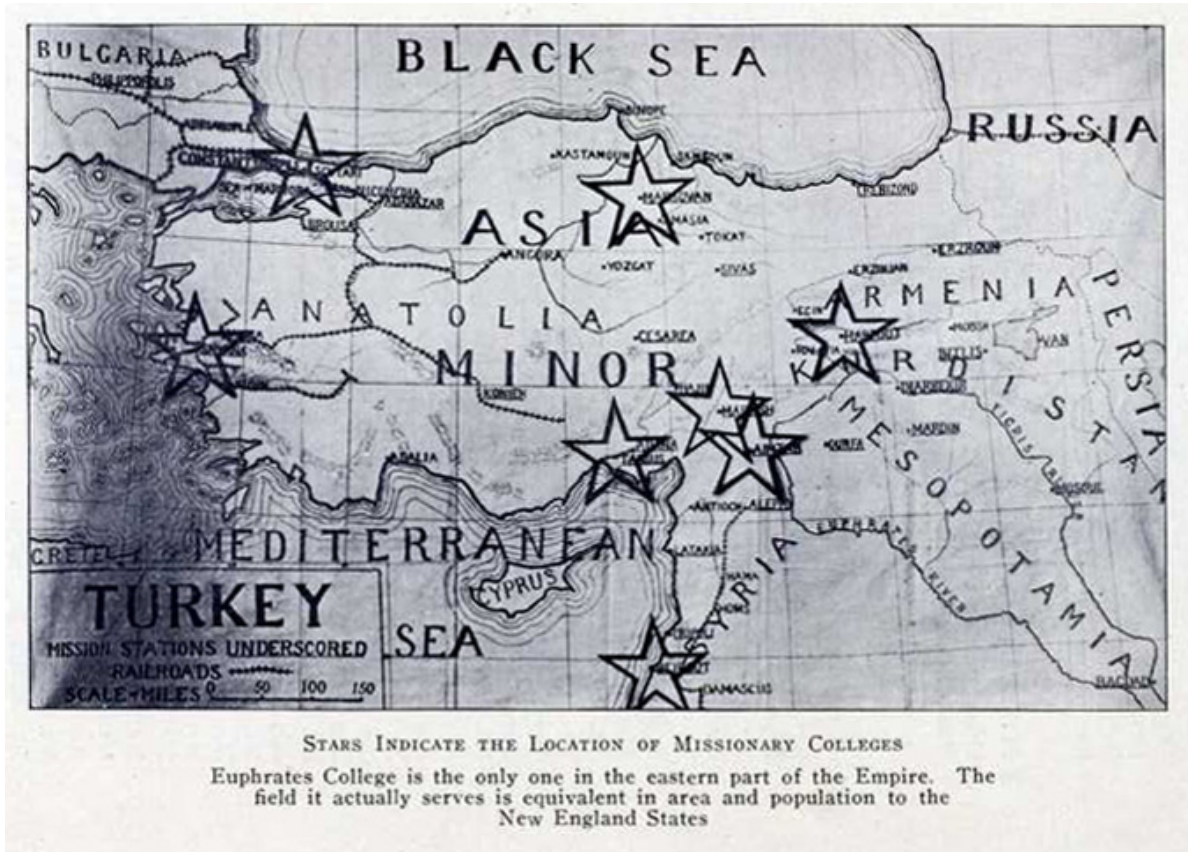

Şekil 4.1 Kolejlerin gelişim süreçleri ve süreci yönlendiren faktörler şeması (Ömer Faruk Bayram)

4.1.1 Aktörler

İlk sırada bulunan *aktörler* arasında eğitilen, eğiten, yöneten, yerel yönetim ve yerel halk bulunur. Bu gruplar çeşitli açılardan ABCFM kolejlerinin yaşam süreçleri üzerinde etkili olurlar.

Farklı rollere sahip bu aktörler arasında *eğitilen* grup ABCFM yerleşkelerinin odak ve hedef grubunu oluşturur. Bu grup özellikle ABCFM'in yerleşkeleri kurup hayata geçireceği kent merkezlerinin seçiminde etkili olur ve ABCFM'in hedefindeki azınlık halkın yoğun yaşadığı Anadolu kentlerini tarifler. Hedefte bu azınlık toplulukların gençlerinin BOARD kurumlarının nitelikli eğitim süreçlerinden geçirilip yetişmiş çağdaş bireylere dönüştürülmesi vardır.

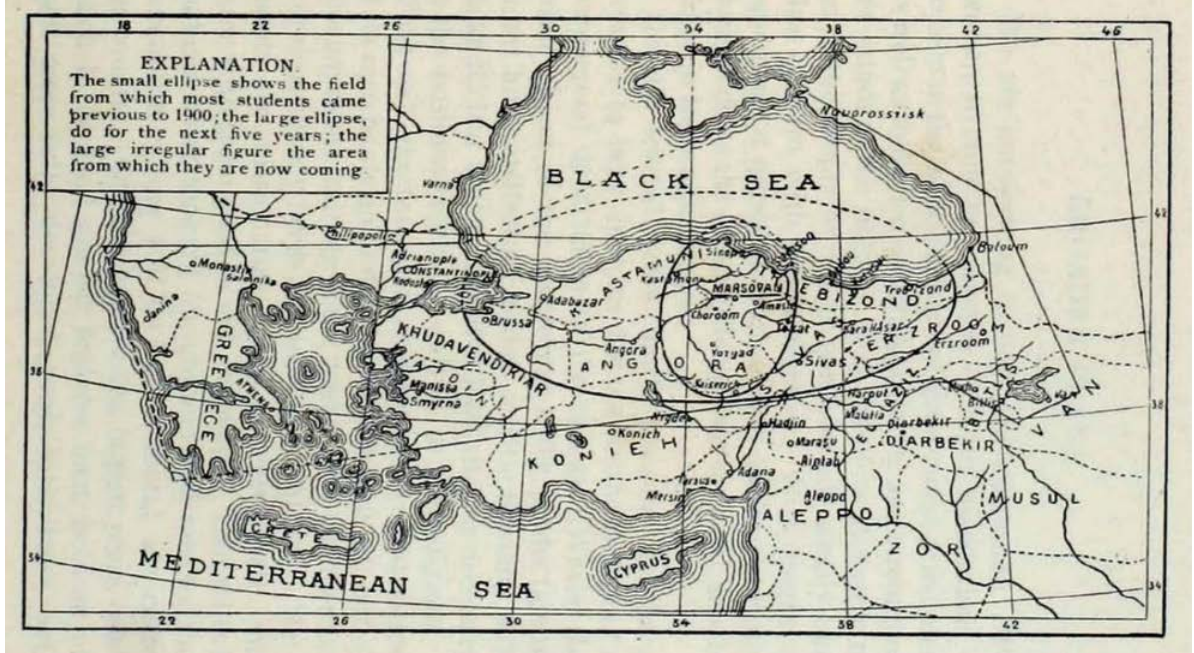
Şekil 4.2 Önemli ABCFM Kolejleri'nin olduğu kentler (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 04.11.2020)^{62 63}

Çok kısa bir süre içerisinde Anadolu kentlerinde hızla örgütlenen Board misyonerlerinin, bazı yerleşim yerlerinde daha yoğun bir şekilde yapılandığını söylemek mümkün görünmektedir. Şekil 3.20'de görülen Cumhuriyet Döneminin hemen başındaki Board

⁶² Haritada gösterilen kentlerde bulunan kolejler Cumhuriyet Döneminde de aktif kalabilen ve çalışmasına izin verilen sayılı okullardandır. Merzifon Anatolia College yerleşkesi, Board'ın en büyük misyon bölgesi olan Batı Türkiye Misyonu içindeki en donanımlı yerleşkedir ve yerleşke sınırları ve bazı yapıları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yerleşke içinde bulunan Amerikan Hastanesi bugün Merzifon Fen Lisesi olarak hizmet vermektedir. Kayseri'nin Talas ilçesinde bulunan Amerikan Koleji ve Hastane yerleşkesi sınırları değişmeden günümüze ulaşmıştır. Yatılı okulu ve bölgeye önemli ölçüde sağlık hizmeti götürmesiyle hastane bölümü Anadolu'daki önemli Board yerleşkelerindendir. Tarsus'da bulunan ve günümüzde adı Tarsus Amerikan Koleji olan yerleşke bugün de aktiftir. İzmir'de kurulan Uluslararası Kolej yerleşkesi günümüzde NATO Karargahı olarak kullanılmaktadır. Merkezi Türkiye Misyonu'nun en önemli yerleşkelerinden olan ve Antep'te bulunan Central College ve Amerikan Hastanesi de önemli büyüklükteki Board yerleşkelerinin arasındadır. Kolej yerleşkesi günümüze ulaşmasa da ve kolej bölümünden sadece bir yapı günümüze ulaşabilmiş olsa da Amerikan Hastanesi aktif olarak kente hizmet vermektedir.

⁶³ Haritanın altında yazan bilgi dikkate değerdir; "Euphrates College is the only one in the eastern part of the empire. The field it actually serves is equivalent in area and population to the New England State-Fırat Koleji, imparatorluğun doğusundaki tek kolejidir. Gerçekte hizmet ettiği alan, alan ve nüfus bakımından New England Eyaletine eşdeğerdir."

yerleşimleri, yukarıda bahsedilen, diğerlerine kıyasla daha yoğun misyoner çalışmalarına sahne olan kentleri göstermektedir. Bu kentler ABCFM'in hedef grubundaki azınlıkların yoğun yaşadığı kentlerdir.

Şekil 4.3 Anadolu Kolejinin Etki Alanını Gösteren Türkiye Haritası (The Anatolian, 1912: 19)

Örneğin Anadolu'daki en büyük misyon bölgesi olan *Batı Türkiye Misyonu* içerisindeki etkili misyoner yerleşkelerinden birisi Merzifon'da kurulan misyon⁶⁴ içerisinde eğitim ve sağlık alanında hizmet veren Anatolia College yerleşkesiyle ilgili Şekil 3.21'de gösterilen misyoner çizimi; küçük elips 1900'den önce misyondaki eğitim kurumuna en çok öğrencinin geldiği bölgeyi, büyük elips yerleşkeye gelecek beş sene içerisinde en çok öğrencinin geleceği bölgeyi, en dışta bulunan düzensiz şekil ise çizimin yapıldığı dönemde yerleşkeye öğrencilerin geldiği bölgeleri göstermektedir ki Board'ın Anadolu'daki örgütlenmesini, eğitilen hedef grupla ilgili çalışmalara verdiği önemi ve yapmış olduğu planlama titizliğini göz önüne sermesi bakımından önemlidir.

Eğiten grubu ise ilk aşamada yerleşkelerdeki Amerika'dan gelen eğitimi veren personeli kapsar. Amerikalı misyonerlerin pek çoğu Massachusetts, Connecticut, Maine, New York

⁶⁴ Merzifon istasyonu olarak teşkilatlandırılan bölge Karadeniz sahili boyunca 241.402 km ve içeri doğru 160.935 km genişliğindedir. Bu arazi parçası yaklaşık olarak ABD'de bulunan Massachusetts eyaleti kadardır (PABCFM., Reel 583, No: 330).

v.b. New England eyaletlerindeki küçük kasaba ve çiftliklerin fakir ailelerinden geliyordu. O günün koşullarına göre iyi eğitim görmüş sayılabilirlerdi. Yale, Amherst, Dartmouth, Brown, Bowdoin, Princeton, Williams gibi *collegelerde* dört yıllık yüksek öğrenim gördükten sonra Andover, Bangor, New Haven, Auburn, Princeton, East Windsor ve Union gibi ilahiyat okullarını (Theological Seminary) bitiriyorlardı (Finnie, 1967: 118).

Ayrıca Amerikan İhtilali'ni gerçekleştiren özgür düşünceli kimselerin ancak yüzde 5'inin kiliseye üye olduğu, imparatorluğa ilk yirmi yılda gelen misyonerlerin çoğunun demokratik Amerikan devletinin kurulmasını sağlayanlar gibi bağımsız düşünce sahibi kimseler olduğu, Amerikalıların ancak yüzde 2'sinin yüksek öğrenim gördüğü bir ortamda 1844 yılına kadar imparatorluk topraklarına gelen misyonerlerin yukarıda sayılan kolejlerden mezun olarak geldikleri göz ardı edilmemelidir (Akgün, 2008: 107).

Özellikle XIX. Yüzyılın ilk yarısında görev yapan misyonerler iyi bir formel eğitim (laik ve dinsel) gördükleri gibi, ABD'den ayrılmadan önce gidecekleri ülkenin coğrafi, kültürel, ekonomik, siyasal durumuna ilişkin ayrıntılı bilgiler de ediniyorlardı. Ayrıca misyonerlerin pek çoğu Amerikan hastanelerinde bir süre, deyim yerindeyse, kurs görüyorlar, ilk yardım kuralları, basit tıbbi müdahaleler v.b. konularda elden geldiğince bilgi ve beceri ediniyorlardı. İçlerinde 'pratik dış hekimliği' öğrenenler bile vardı (Jessup, 1910: 17).

Bu durumda misyonerlerin ülkelerinde gördükleri eğitim yapısıyla şekillenen yaşam felsefelerini ve dünya görüşlerini, imparatorlukta açmış oldukları kurumlara taşımış ve buna göre kurumları şekillendirmiş oldukları ortadadır. Ayrıca eğitimlerini tamamladıkları Protestan geleneğindeki yerleşke kültürünün ve fiziksel çevrenin benzerini Anadolu'da açmış oldukları kurumlarda hayata geçirmişlerdir.

Yöneten grup ABCFM yerleşkelerindeki mülkler üzerinde söz hakkı olan kesimi kapsar. Özellikle finansal açıdan desteklenecek veya kapatılmasına karar verilecek okulların kararını yöneten grup verir. İlk aşamada ABCFM'in Boston merkezli mütevelli heyeti mülkler üzerinde söz sahibiyken daha sonra bu mülklerin tapuları özel kişiler üzerine geçmiş, son aşamada ise günümüze kadar sürecek şekilde mülklerin hakkını Sağlık ve Eğitim Vakfı almıştır.

Şekil 4.4 ABCFM kurumlarının imparatorluk ve cumhuriyet dönemindeki kronolojik yaşam döngüsü (Ömer Faruk Bayram)

Yerel yönetim yerleşkelerin bulunduğu ülkedeki yöneticilerin, devlet adamlarının ve hükümetlerin okullara bakışını, faaliyetleri kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı yaklaşımları ve yasa, kanun ve kararnameleri kapsar. Politik birçok nedenle ABCFM yerleşkelerinin yıkıldığı, kapatıldığı veya başka fonksiyonlar için kullanmak üzere dönüştürüldüğü ortadadır.

Yerel halk yerleşkelerin bulunduğu kentlerdeki yerleşiklerin kolejlere karşı olan tutumunu tanımlar. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere ABCFM personeli ve kolejler, içe dönük bir yaşam süren Anadolu halkı tarafından ilk aşamalarda çok sıcak karşılanmasa da zamanla bu kurumlar yer edinmeyi başarır.

Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Müslüman halkın ve diğer dini grupların, dünyanın diğer ucundan gelen ve daha önce neredeyse dile getirilmemiş olan yeni bir dünya görüşünü, yaşam biçimini ve eğitim pratiğini dile getiren bu yeni dünyanın insanlarına mesafeli bakması anlaşılabilir bir durumdur. Özellikle, uzun yıllar savaşların ve ekonomik buhranların yorgun düşürmesiyle giderek içe kapalı bir yaşam anlayışının hakim olduğu, payitaht dışında yaşayan “taşra” lı Anadolu halkı için bu durum, Protestan misyonerleri ilk aşamada “görmezden gelmek” şeklindedir.

Bu noktada tıbbi misyonerlik kavramı da ayrı bir önem kazanmaktadır. Tıbbi misyonerlik ve çağdaş Batı’nın dünyanın “geri kalmış” diğer bölgelerine yeni yeni ihraç etmeye başladıkları tıbbi yeni tedavi yöntemleri, yerel halkla güçlü ilişkiler oluşturmak için misyonerler için oldukça yararlı olur.

Tıbbi misyonerlerin dispanserler oluşturmadan önceki hareket şekli köy ve kasabaları turlayarak basit anlamda tedavi yöntemleriyle gezici sağlık birimleri oluşturmaktır.⁶⁵ Bu sayede misyon bölgelerinde ulaşımın ve hizmetlerin yetersiz olduğu köy ve kasabalara ulaşılabilmiş ve en ücra noktalarda bulunan yerel halkla temaslar sağlanabilmiştir. Anadolu’da yaşayan yerel halkın sosyo-ekonomik durumunu değerlendirilirse, bölge insanı, hem başkent İstanbul’la hem de dönemin diğer Avrupa kentleriyle

⁶⁵ Nüvesini Talas Amerikan Hastanesi’nin oluşturduğu misyonerlik sağlık hizmetlerinin sonraki dönemlere bile etkilerini görmek için, 1950’lerin Türkiye’sinde Orta Anadolu köylerinde çalışırken dost olan farklı kültürlerden, farklı eğitim düzeylerindeki iki kişinin, Kayseri’nin köylerine gezici sağlık hizmetleri götüren Amerikalı Dr. Warren Winkler ile Kayserili “Tohtur” Salih’in yolculuğunu anlatan “İki Doktor Bir Yolculuk”, bu noktada önemli ve ilgi çekici bir kaynaktır.

kıyaslandığında, gelir durumu ve alım gücü açısından nispeten daha alt sıralarda kendisine yer bulmaktadır (Pamuk, 2007: 38).

Bütün toplumlarda herkesin sağlık, çoğu kimsenin de eğitimle ilgilendiği düşünüldüğünde insanlarla yakınlık kurabilmek için az gelişmiş ülkelerde sağlık ve eğitim kurumları açıp çalıştıran misyonerlerin gelişmemiş yörelerde görülen bu önemli eksikliklere eğilmeleri, misyonerlerin yerel yönetimlerden destek, halklardan da yaygın kabul görmelerini sağlar (Akgün, 2008: 70).

Bunun sonucunda kolej yerleşkeleri içerisinde hastane, dispenser gibi sağlık yapılarıyla eğitim yapıları bir arada görülmektedir. Bu sayede kolejlerde hem yerleşiklerin genç kuşaklarının eğitim ihtiyaçları sağlanırken hem de bu yerleşiklere sağlık hizmetleri götürülür ve bu sayede kolej faaliyetlerinin açıldıkları kent merkezlerinde perçinlenmeleri sağlanır.

Tablo 4.1 Aktörler (Ömer Faruk Bayram)

	AKTÖRLER				
	Eğitilen	Eğiten	Yöneten	Yerel Yönetim	Yerel Halk
ROLLER	Hedef grup, BOARD Yerleşkelerinin yer seçiminde önemli, bu grubun yoğun yaşadığı kent merkezleri istasyon olarak öncelikli	Batı orijinli bir eğitim ve yerleşke kültürünün taşıyıcıları ve aynı zamanda eğitim gördükleri fiziksel çevrenin yeni bir coğrafyada uygulayıcıları	Erken dönemde ABD merkezli, BOARD kurumlarının finansal aktörleri ve mülkiyetler üzerindeki hak sahipleri, Cumhuriyet döneminde Sağlık ve Eğitim Vakfı	Yasa ve kanun koyucu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti yönetimleri; sınırlandırmalar, esneklikler, izinler	Yerelden gelen talebe göre şekillenen ve çeşitlenen ihtiyaçlar, fonksiyonlar ve yerleşkelerin gelişmesi ve büyümesi üzerinde etkili olan taleplerin kaynağı

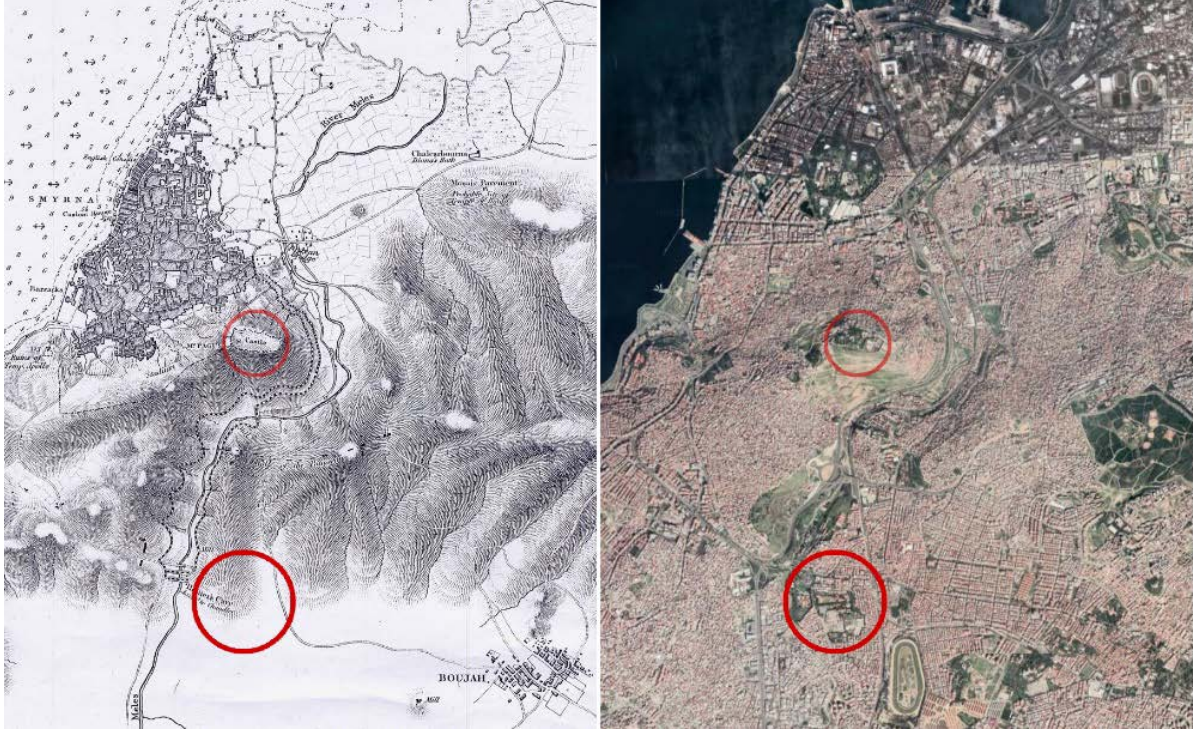
4.1.2 Yerleşkelerin Kent İçerisindeki Dönüşüm Süreci

ABCFM kolejlerinin kuruldukları kentlerde planlama sürecinin ilk aşamasında, tıpkı başkettten *uzaklaşarak* Anadolu'ya konumlanma düşüncesine benzer şekilde, taşra kentlerinde de çeperele veya kentin daha atıl kesimlerine konumlanmaları gelir.

Yapılaşmanın yoğun veya hiç olmadığı bu bölgeler, kolejlere büyüme anlamında rahatlık sağlar. Özellikle Cumhuriyet dönemi öncesi görülen bir durum olarak bazı örneklerde kentin nispeten izole haldeki, genellikle konut işleviyle kullanılan yapıları, yerleşkeler büyüdükçe kolejlere dahil olur. Ancak Cumhuriyet dönemi sonrasında kentler geliştikçe ve kent dokusu yerleşkeleri kendi içerisine almaya başladıkça durum tersine dönme eğilimindedir ve yerleşke sınırları muğlaklaşır. Örnek olarak daha önce yerleşke

içerisinden geçen bir aks veya yerleşke içerisinde kalan ve misafirhane olarak kullanılan yapılar topluluğu adası artık kente ve kentiye ait bir duruma dönüşür.

Bazı kolej yerleşkeleri ve kentler, *aktörler-hedef grup* özelinde ve Anadolu'da tarihi birikime sahip yerleşimler olması bağlamında önem kazanmaktadır. ABCFM doğal olarak bu kentlerde daha büyük ve donanımlı kolejleri hayata geçirir.

Şekil 4.5 Solda; 1870'lere doğru okul açılmadan hemen önce İzmir haritası üzerinde Kadifekale ve yerleşkenin yeri ve haritada sağda Boujah, Buca (*Smirnia Map*, <http://www.levantineheritage.com/>, Erişim Tarihi: 14.04.2021), ortada; yerleşkenin kentin içinde kalmış halde günümüzdeki durumu (Ömer Faruk Bayram)

ABCFM kolejlerinden özellikle Merzifon'da bulunan Anatolia College⁶⁶, Talas'ta bulunan Talas Amerikan Koleji, Tarsus'ta bulunan St. Paul Enstitüsü, Gaziantep'te bulunan Merkezi

⁶⁶ 1900'lere gelindiğinde Batı Türkiye Misyonu'nun önde gelen iki istasyonu Merzifon ve İstanbul'dur. Merzifon'un önemi, ilkokuldan yüksekokula, hastaneden zanaat atölyesine, yetimhaneden kilisesine misyoner faaliyet ve örgütlenmesinin bütün detaylarını içeren bir istasyon olmasında gelir (Annual Report of the ABCFM, 1900: 43-51). 1915'e gelindiğinde Board yönetim kuruluna gönderilmek üzere hazırlanan rapora göre okula ait binalar, arazi, mal, vs. göstermektedir ki okulun büyük bir kampüsü ve mal varlığı oluşmuştur (Maksudyan, 2013: 136). Trabzon-Mersin arasında çekilen çizginin batısında kalan bölge olan Batı Türkiye Misyonu gerek kapsadığı alan, gerekse çalışan sayısı bakımından Osmanlı topraklarındaki en büyük misyondur. 1831'de İstanbul, 1834'te İzmir, 1835'te Trabzon, 1848'de Bursa, 1852'de Sivas ve Merzifon, 1854'te Kayseri istasyonları kurulmuş ve bu misyon bölgesine dahil edilmiştir. Batı Türkiye Misyonu'nundaki teşkilatlanma 1900'lerin başında yedi istasyon ve yüz iki uç istasyondur (PABCFM, Reel 596, No: 377, Reel 617, No: 17).

Türkiye Koleji, İzmir’de bulunan Uluslararası Kolej öne çıkmaktadır ki; bu kentlerdeki misyoner yerleşkeleri diğer yapılanmalara nispeten hem yerleşke olarak daha büyüktür hem de fonksiyon açısından daha geniş etkinlik alanlarına sahip olmuşlardır. Ayrıca bu bahsedilen yerleşkelerden bazıları, yıllarca sorun haline dönüşen yabancı okulların ruhsat alma zorunluluğu ve Amerikan Board Okulları meselesinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun çalışmalarına izin verdiği sayılı okulların içindedir.

Örneğin; Sekil 3.22’de İzmir Uluslararası Kolej’in kent dışındaki konumu solda 1860’lı yıllardaki haritada gösterilmiştir. Ortadaki haritada ise günümüzde NATO Karargahı olarak kullanılan yerleşkenin durumu görülmektedir.

Kampüsün kentlerin günlük yaşam trafiğinden geriye çekilerek doğaya yakınlaşan, kendi iç komününü oluşturma gayretiyle sosyal ideallerin fiziksel planlamaya ayna tuttuğu bir *kent mikrokozmu* olarak tanımlandığı (Turner, 1990: 3) düşünülürse mimari planlaması ve yakınındaki kentle ilişkisi ve yerleşim örüntüsüne etkileri bağlamında bu Amerikan kampüs modeli büyük potansiyeller sunar.⁶⁷

Gelişimleri açısından kampüslerin kentle ilişkisi noktasında *kent üniversiteleri* ve *kent dışı kampüs yerleşkeleri* olmak üzere iki farklı yerleşim biçimi ortaya çıkar. Yerleşkelerin kentin dışına çıkması modeli olarak ilk defa Amerika’da kentten tamamen bağımsız şekilde yerleşim planlarına sahip olan (Sönmezler, 2003: 97) ve gelişim süreci içerisinde kentin bir mikrokozmu olarak kabul edilen ve çeşitli kentsel işlevler yüklenen Protestan kampüs modelinin⁶⁸ örnekleri Protestan misyonerleriyle burada da uygulanır.

⁶⁷ Cambridge’de 1584 yılında açılan Emmanuel College’de ve 1596 yılında açılan Sidney Sussex College’de kullanılan ‘geniş avlulu’ şema daha sonraki dönemde gelişecek Amerikan yerleşke planlamasının çıkış noktasını oluşturur. Bu kolejlerin her ikisi de Püritanizm’in merkezleri olarak bilinirlerdi ve New England (Amerika) ile yakın ilişki içerisindeydiler (Turner, 1990: 12). ‘İngiliz Ütopyası’ olarak isimlendirilen İngiliz Üniversitesinin, Oxford ve Cambrdige örneklerinde görülebileceği üzere, kentsel doku içerisindeki kolejlerin büyümesiyle ve çıkışmasıyla üniversiteyle kentin bütünleştiği bir ütopyayı pekiştirir (Campos, 2002: 7). Görünen o ki, zamanla gelişen bu modeller kentsel şartlardan temellenen ve arazinin akılcı kullanımına dayanan, kontrollü birlikte yaşama ve eğitme düşüncesine yönelik işlevsel bir planlama olgusunu yansıtır (Sönmezler, 2003: 83). Ancak bu duruma gelişim demek daha tutarlı görünür çünkü bu durum bütüncül bir planlamadan çok dönemsel ihtiyaçlara bağlı bir şekilde ve uzun bir zaman aralığına yayılarak ortaya çıkar ve bu model ve modele ait potansiyelli mekanlar bütünü daha sonraki dönemlerde işlev değişikliklerinde de geniş çerçevede olanaklar sunmuştur.

⁶⁸ İlk Amerikan kolejleriyle ortaya çıkan ve Amerikan Devrimi’nden sonra şekillenen ve Endüstri Devrimi’ni takiben kurulan Land Grant kampüsleriyle çoğalan kent dışı park kampüslerinin geçirdiği aşamalar;

- koloniyel yerleşmelerin İngiliz Kolejinden esinlenen açık quad şemaları,
- doğal çevrenin baskın olduğu 19. yüzyıl kampüsleri,
- park düzenlemelerine benzeyen Land Grant üniversiteleri,

Şekil 4.6 Anatolia College yerleşkesinin, yoğun konut dokusu sayesinde ana hatlarıyla okunabilen tarihi doku içerisinde (kırmızı ile renklendirilmiş) kent çeperinde konumlanması, günümüz halihazır (Grafik Ömer Faruk Bayram)

Bir başka örnekte görüldüğü gibi, Merzifon misyonunun kurulduğu ve geliştiği dönemde kentin çeperinde yer alan yerleşkenin zaman içerisinde gelişen kentin içerisine dahil olduğu açıktır.

Yerleşkenin günümüzde kent içindeki durumu incelendiğinde, bugün Merzifon misyonundan sadece birkaç yapının ayakta kaldığı Anatolia College'in sınırları rahatlıkla izlenebilir. Yerleşkenin yoğun kullanıma sahip olduğu dönemlerle ilgili olarak ulaşılabilen sınırlı sayıdaki misyonerler çizimlerinden günümüze ulaşabilen yerleşke planlarıyla güncel durum karşılaştırıldığında yerleşkenin çeperlerinin ana hatlarıyla korunduğu görülebilmektedir. Özellikle, dolu-boş analizi yapıldığında, yerleşkenin kent içerisinde

• İngiliz Kolejini canlandırma çabalarının hayata geçirildiği eklektisist çalışmalar şeklindedir (Turner, 1990: 12).

Anadolu'da açılan Protestan kurumlarının, hem kendi dönemindeki konjonktürü izlemesi ve hem de misyonerlik faaliyetlerine elverişli olması nedeniyle, ikinci ve üçüncü aşamadaki yerleşim kararlarını takip ettiği açıktır. Dünya savaşı sonrasında yeni bir yönetimin ortaya çıkmasıyla farklı yönde bir seyir izleyen bu kurumların birçoğunun durumu (kapanma, işlev değişikliği, yıkılma gibi) günümüzde bu yerleşkelerde son aşamayı izlemeyi ve okumayı mümkün kılmasa da çalışmanın son bölümünde belki de tek örnek olarak Tarsus Amerikan Koleji bu bağlamda incelenecektir.

oluşturduğu boşluğun, sınırları çok fazla değişmeden, günümüze kadar ulaştığını söylemek mümkündür.

Kente katılırken yerleşkenin çeperi, yerleşke çevresindeki ve içerisindeki ana akslar ve sınırlar, izler, misyonun aktif olduğu dönemde yerleşke içerisindeki bazı boşluklar; bunlar arasında, egzersiz alanlarını, spor sahalarını ve tarım alanlarını saymak olanaklıdır, günümüze kadar çok fazla değişime uğramadan ulaşır.

Şekil 4.7 Anatolia College Amerikan Hastanesi, günümüzde Merzifon Fen Lisesi (Ömer Faruk Bayram)

Yerleşkenin kuzeyinde bulunan sınır bugün ana akslardan Hüseyin Rıfat Bey Caddesi'ne komşudur ve bu hattın fazla bir değişikliğe uğramadan korunduğu görülmektedir. Yerleşke içerisindeki ana akslardan birisi olan, misyoner çizimlerinde *Portion Sold* şeklinde ifade edilen adanın hemen yanından geçen ve kent merkezine inen, 1. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında ve Kurtuluş Savaşı döneminde olaylara sahne olan Kolordu Sokak ve hemen devamında, misyon döneminde yerleşkenin küçük bir

parçasının sınırını oluşturan, bugün kente doğru kıvrılan Kent Sokak aksı da aynı şekilde günümüze ulaşır.

Hemen Batı yönünde ise yerleşke sınırlarını dönemin kentsel dokusu belirlemiş görünürken, sınırın etki alanı az çok takip edilebiliyor olsa da günümüzde İlayda Sokak'ın yanındaki atıl yapı adası ve Merzifon Meslek Yüksekokulu bahçesindeki kafe ve spor alanı bu bölgeyi tutar.

Güney yönünde yerleşkenin sınırlarını kentin konut dokusu şekillendirmektedir. Misyoner raporlarından öğrendiğimize göre yerleşkenin güneyinde, yerleşkenin uç noktasıyla kentin konut bölgesinin kesiştiği noktada bulunan birkaç konut misyonerler tarafından kiralanmış ve öğretmenler ve diğer misyon bölgesinden gelen ABCFM görevlileri tarafından misafirhane olarak kullanılmıştır. Haritalarda bu bölge *Portion Sold* olarak gösterilen ve günümüze kadar gelen konutların olduğu ada ve hemen onun Batı'sında kalan kente ait konutların izidir. Haliyle, zaten kentin çeperinde yer yerleşkenin güney sınırını hemen bitişiğindeki konut dokusu oluşturmuştur ve bu bölge günümüzde de kentin konut dokusu içerisinde kalır.

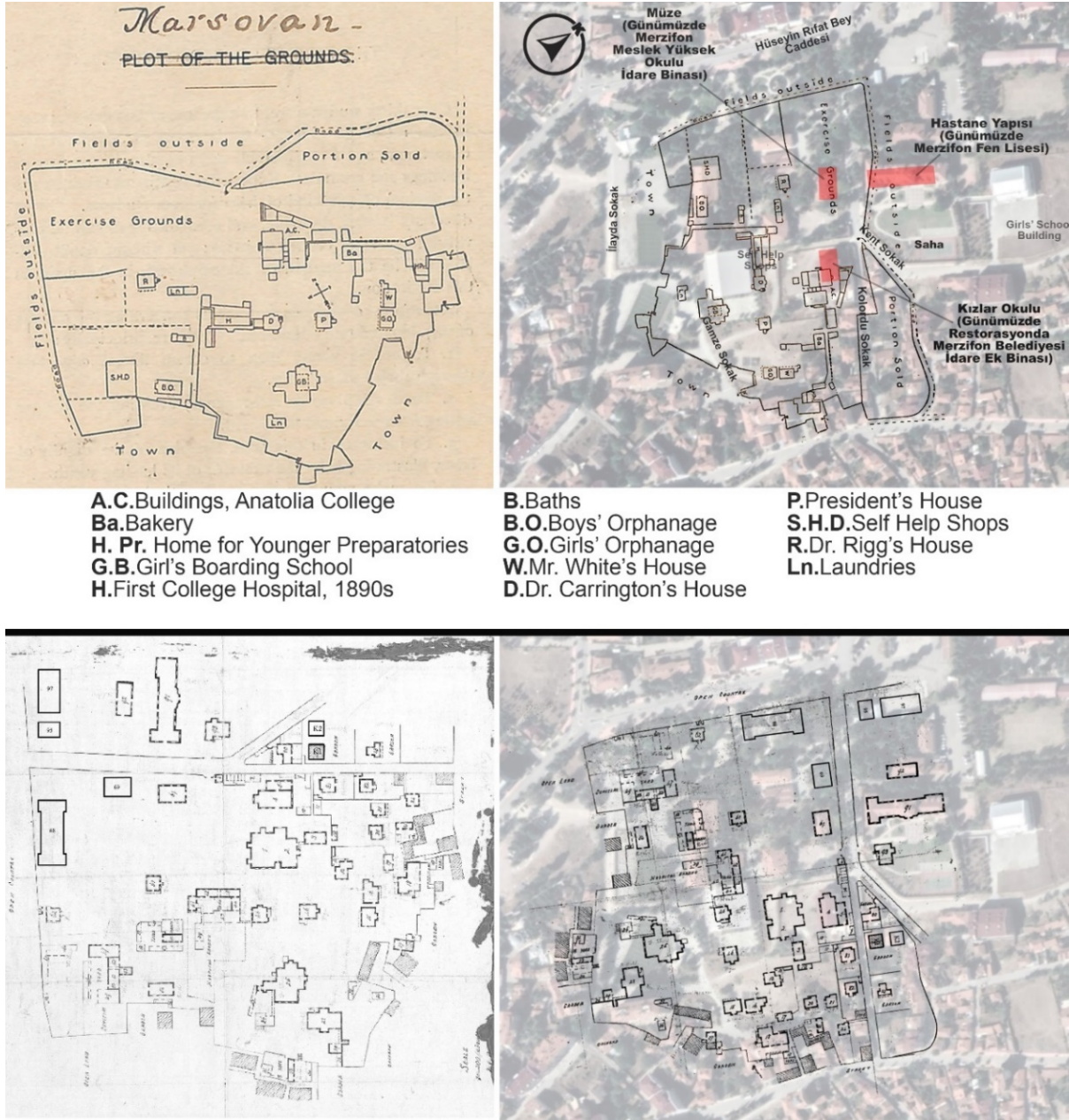

Şekil 4.8 Dün ve bugün, solda spor sahası

(<http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>, Erişim Tarihi: 28.09.2020), sağda Merzifon Fen Lisesi Öğitmenler Odası'ndan Merzifon manzarası ve yerleşke yapıları; 1- Günümüze ulaşmayan Dr. Marden'in eczanesinin olası yeri, 2-Misyonerlerin misafirhane olarak kullandığı, yerleşke içerisinde kalan konutlar, 3-Çan kulesi yok olmuş durumda Kızlar Okulu olarak kullanılan kilise, günümüzde restorasyondadır (Ömer Faruk Bayram)

Günümüze ulaşan haritalarda yerleşkenin Doğu sınırını bugün Merzifon Fen Lisesi olarak kullanılan Amerikan Hastanesi Binası'nın yanından kuzeye doğru devam eden Kent Sokak hattı tanımlar. Şu nokta da göz önünde bulundurulmalıdır ki, yerleşkenin aktif olduğu dönemde de günümüzde de, doğu sınırından sonraki alanda Merzifon kent yerleşiminin olmadığı görülür. Kolej faaliyetlerinin zirve yaptığı dönem itibariyle zaten kent çeperini

tutan yerleşke günümüzde de kent dokusunun son bulduğu alanla bir tampon görevi görür. Bu bölge haritalarda da *Fields Outside* olarak tanımlanır.

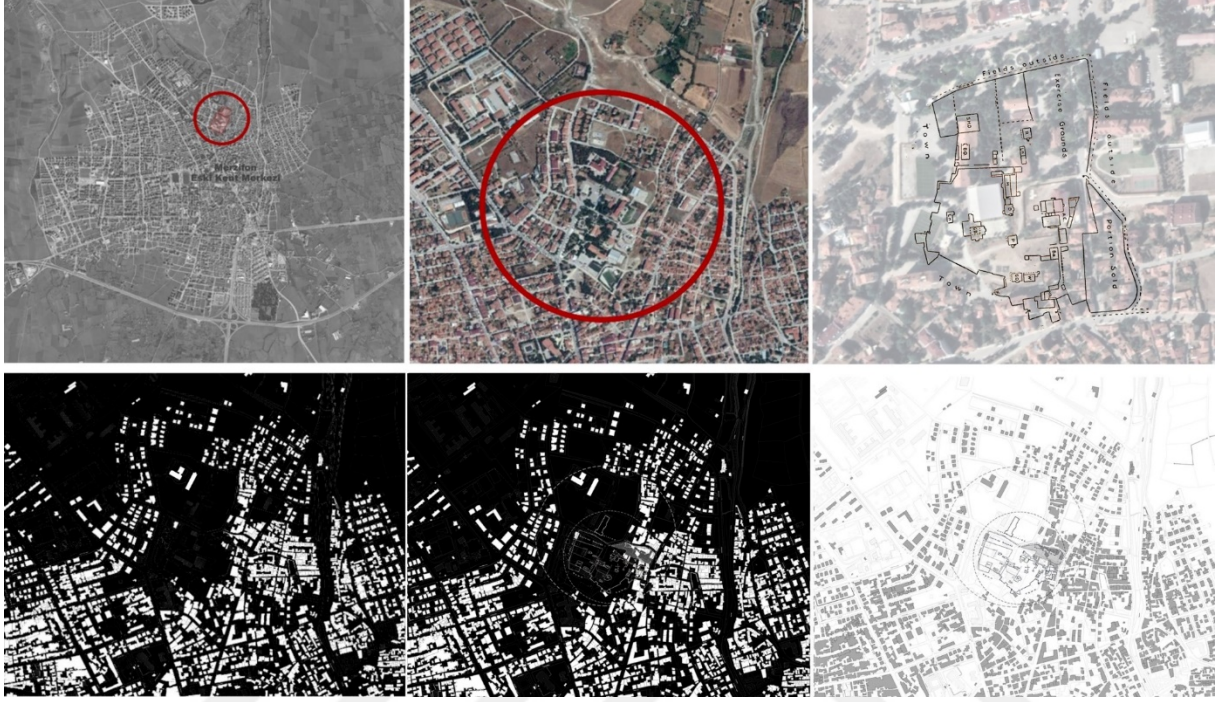

Şekil 4.9 Misyonerlerin kendi çizimiyle Anatolia College yerleşkesi üstte 1902 yılı ve altta 1913 yılı yerleşim kroki

(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42947>, Erişim Tarihi: 28.09.2020) ve karşılaştırılmış haritayla günümüzdeki durum (Ömer Faruk Bayram)

Yerleşke içerisindeki bölgesel boşluklar ve yapılar incelendiğinde, yerleşkenin sınırlarının ve izlerinin çok değişmediğini söylemek mümkün olsa da, yapılar için durum aynı değildir ve günümüze yerleşkeden ulaşan çok fazla yapı yoktur. Bölgenin en büyük

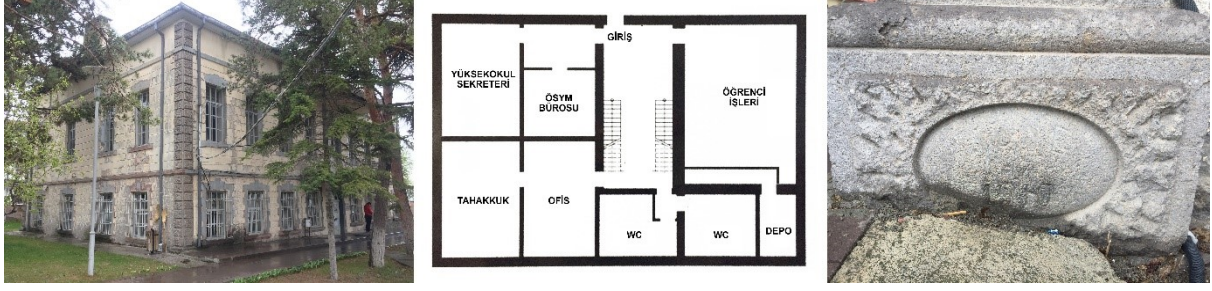
hastanesi olan Amerikan Hastanesi binası günümüzde Merzifon Fen Lisesi olarak kullanılır. Hastane yapısının hemen önünde konumlanan ve yıkılmış olan Girls Boarding School binasının hemen yanında olan spor sahasının bugün de geçmişte olduğu yerde durduğu görülür.

Şekil 4.10 Anatolia College yerleşkesinin günümüzdeki durumu, dolu-boş analizi ve ABCFM arşivlerindeki yerleşke planının günümüz halihazır plan üzerine çakıştırılması (Ömer Faruk Bayram)

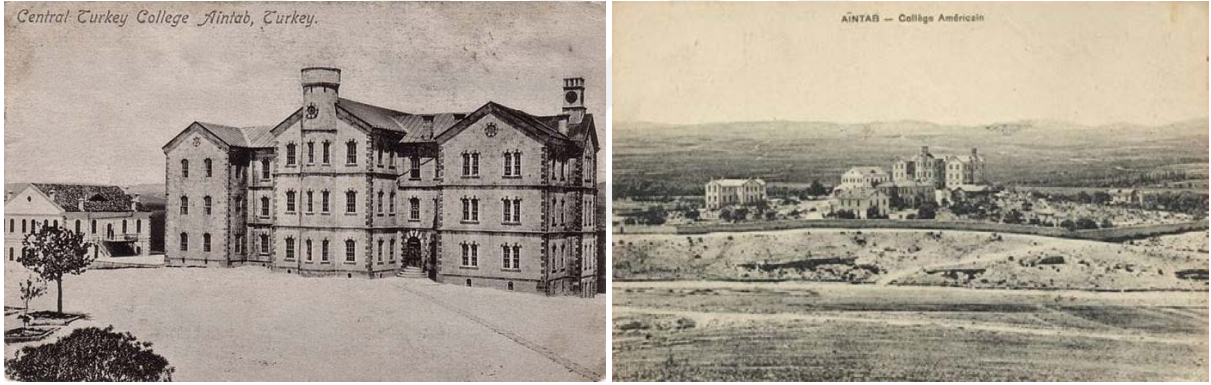
Hastanenin güneyinde kalan hemen önündeki yapı, misyoner yerleşkesinin aktif olduğu dönemde tıbbi misyoner olan Dr. Marden'in eczane binası olarak kullanılmaktadır. Bu yapı günümüze ulaşmamıştır fakat Merzifon Fen Lisesi arşivindeki fotoğraflardan, hastanenin önünde bulunan spor sahasıyla Kent Sokak arasındaki bölgede konumlandığı tespit edilmiştir ve bugün yapının yer aldığı yer lisesin bahçesindeki peyzajın içerisinde kalmıştır.

Güney sınırda bulunan ve misyoner misafirhaneleri olarak kullanılan konut bölgesi ve konutlar ise günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kolej ve hastane binaları dışında misyonerler için ayrılan 11 konuttan birisi günümüzde Merzifon Belediyesi tarafından restore edilerek kültür etkinlikleri için ayrılmıştır. Evlerin geri kalanları ise halen Ermeni ev sahiplerinin akrabaları tarafından kullanılmaktadır (Merzifon Belediyesi, 2015: 81).

Şekil 4.11 Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksek Okulu İdare Binası olarak kullanılan müze binası, ortada planı ve sağda; 1910 tarihli temel taşı (Ömer Faruk Bayram)

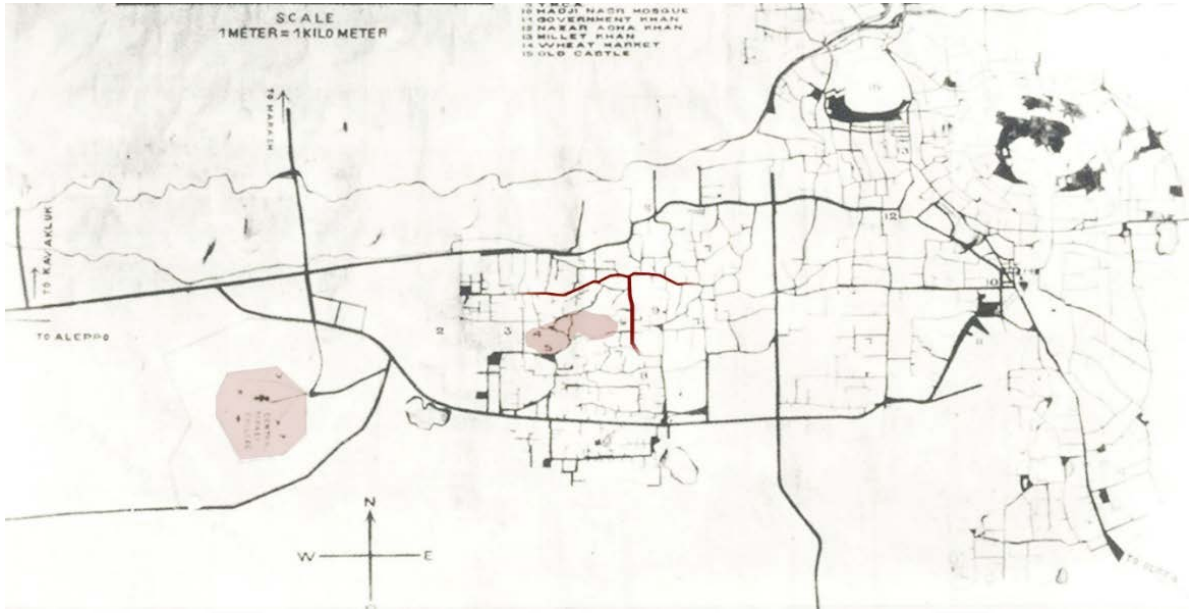
Konut bölgesindeki bu yapıların geleneksel Ermeni Evleri ve geleneksel Türk Evi mimarisinin örnekleri olduğu söylenebilir. Günümüze ulaşan misyoner evleri Merzifon konut kültürünü bugüne taşıdığı için dönemin kültürel devamlılığını sağlamaktadır. Yerleşke içerisindeki 1900'lerde tamamlanan diğer anıtsal eğitim yapıları İngiliz mimari stilinden etkiler taşır (Özerol ve Akalın, 2019: 39).

Şekil 4.12 Kent dışında hakim bir tepede duvarla çevrilmiş arazisiyle Antep Merkezî Türkiye Koleji (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 18.08.2019)

Bir diğer örnek Anadolu'da önemli bir misyon istasyonu olan, hem sağlık hizmetleri için bir hastane yerleşkesine hem de eğitim faaliyetleri için kolej yerleşkesine sahip olan Antep'teki Merkezî Türkiye Koleji'dir.⁶⁹

⁶⁹ Merkezî Türkiye Koleji kataloğuna göre 1878 yılında idadi düzeyinde olan okul (Catalogue of Central College, 1901: 5) yapılan başvurular sonrasında 1914 yılında Osmanlı hükümeti tarafından ali (üniversite) olarak tanınır (Central Turkey College the Year Before the War, 1914: 1). Kolejin diploması Beyrut Suriye Protestan Koleji, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kolombiya Üniversitesi ve Yale Üniversitesi ve Amerika'daki din okulları tarafından lisans düzeyinde kabul edilmiştir (ABCFM, Reel 667, No:139, Reel, 668, No: 83).

Şekil 4.13 Antep'te Amerikan Misyon Yerleşkelerini Gösteren Harita, 1900'lerin başı (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 03.01.2021), Protestan misyonerlerin karakteristik davranış biçimi, solda kent çeperine konumlanma, Merkezi Türkiye Koleji yerleşkesi, sağda henüz ana akslara dönüşmemiş olan ara sokaklarla çevrelenmiş hastane yerleşkesi⁷⁰

Önceki adıyla Güney Ermenistan Misyonu olan Merkezi Türkiye Misyonu'nun en önemli istasyonu ve başkenti Antep kenti, misyonerlerin kendi raporlarından ifadeyle, *occupied* edilir (Kocabaşoğlu, 1991: 93) ve büyük bir misyon bölgesi ve Antep kentinde Central Turkey College ve Azariah Smith Memorial olmak üzere iki büyük yerleşke ortaya çıkar.

Kolej yerleşkesinden günümüze neredeyse hiçbir şey kalmamış olsa da yerleşkenin etki alanı ve bugün hala aktif olan hastane yerleşkesi kentin biçimlenmesinde rol oynamış görünmektedir.

Uzun yıllar süren savaşlar sonucunda kent oldukça tahrip edilmiş durumdadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kültürle temellendiren Mustafa Kemal Atatürk, kültür politikaları temelinde sanata ayrı önem vermiş, müzik, tiyatro ve sinema gibi sanat dallarının yanı sıra mimarlık ve şehircilik çalışmalarıyla da yakından ilgilenmiştir. 1930'larda ulusal

⁷⁰ Board 'un Antep misyonunda Amerikan Hastanesi ve Merkezi Türkiye Koleji olarak iki ayrı yerleşkenin kentteki konumları incelendiğinde; Azariah Smtih Hastanesi yerleşkesi doğuda, kolej yerleşkesi ise daha batıda çepere doğru yerleşmiştir. Hastane yerleşkesinin, yapıldığı dönemde de kente ve kentliye ulaşma ve temas etme amaçlarını ön planda tuttuğu düşünülürse bu durum daha anlaşılır bir hal alır.

mimariyi oluşturma çabası içerisine girilirken diğer taraftan da kentlerin çağdaş bir görünüme kavuşması amacıyla şehir planları yaptırılır (Bayındır, 2007: 125).

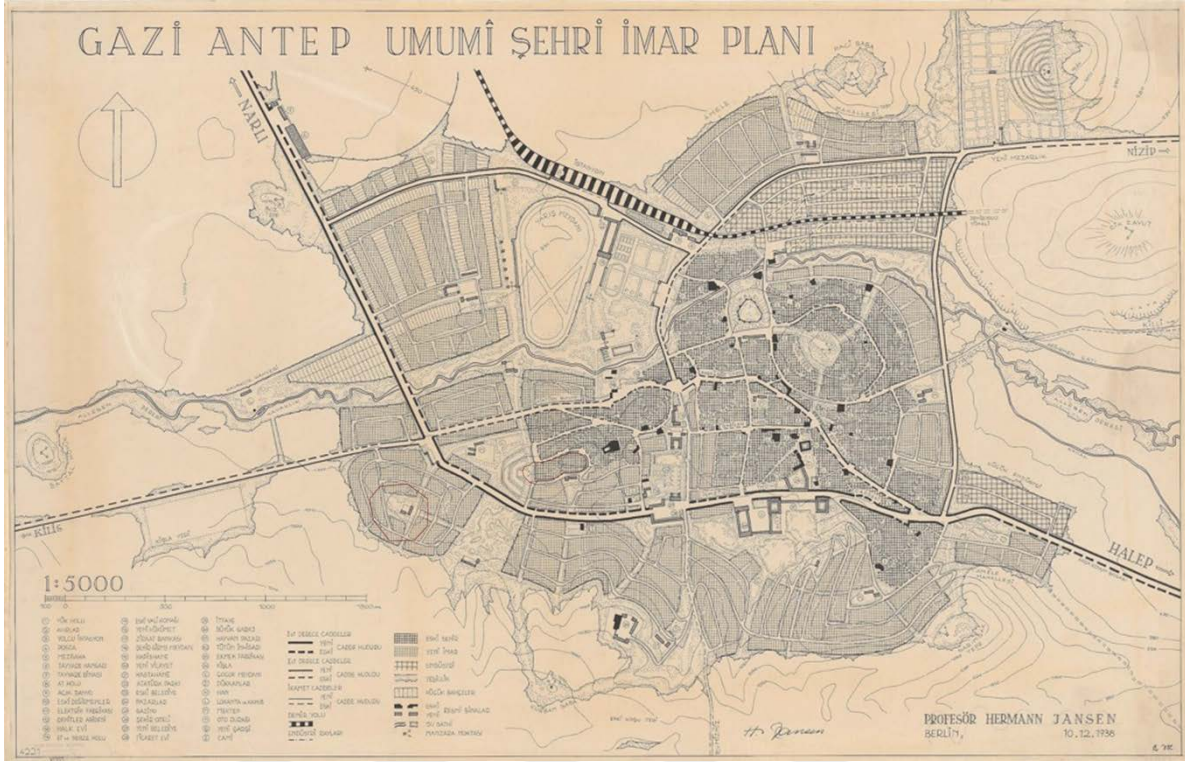
Gaziantep'in ilk kapsamlı ve bütüncül kent planı deneyimi, 1938 yılında Alman şehirci Hermann Jansen tarafından hazırlanır. 1/2000 plan ölçeğinde hazırlanmış olan Gaziantep'in ilk İmar Planı yaklaşık 600 ha kapsar (Reuther, 1974: 340).

Jansen'in mekansal gelişme yönü ve kent makroformu açısından ana ilkesi; kentin doğuda bulunan tarihi kent merkezi ve kale yönünü dayanak noktası alarak, batı, kuzey ve güney yönlerinde geliştirilmesidir. Bu ilke çerçevesinde kentin güney ve batı yönlerinde gelişme konut alanlarının varlığı dikkat çeker. Kentin kuzeyinde öneri bir demiryolu hattı ile bütünleşik yaklaşık 33 ha alan sanayi alanı olarak ayrılır. Mevcut kentsel ulaşım sistemi çeşitli düzenleme önerileri sunar. Suburcu, Karagöz ve Gaziler Caddesi'nin genişletilmesi, Atatürk Bulvarı ve İsmet İnönü Caddelerinin açılması kararları 1938 planına dayanır (Yenice ve Yenice, 2018: 555). Bu ana arterlerin ve güzergahların doğrultuları ve izleri daha önceki yıllara ait Antep kent planında izlenir.

Kent içi ulaşım sistemi bütünleşik olarak yakın çevre yerleşmeler ile bağlantılı ulaşım ağı da yeniden kurgulandığı görülür. Bu kapsamda kentin kuzeyinde istasyon ve demiryolu bir eşik oluştururken, doğu, güney ve batı yönlerini çevreleyerek Adana, Kilis ve Nizip yollarını birbirine bağlayan karayolu varlığı dikkat çekicidir. Bu kararların izlerini günümüz Gaziantep kenti ulaşım sisteminde görmek mümkündür.

Jansen'in 1938 planı, özellikle anıtsal mimarlık örneklerini ortaya çıkaran ve geniş yollarla birbirine bağlanan karakteri bağlamında Türk kent planlama deneyimleri açısından irdelenmesi gereken erken Cumhuriyet dönemi plânlama deneyimlerine uzanan Güzel Kent ve Artistik ya da Estetik Kent yaklaşımıdır (Yenice ve Yenice, 2018: 555).

19. yüzyıl sonunda Batı'daki uygulamalarına alternatif olarak yeniden canlandırılarak gündeme getirilen düzenlilik ve simetriklik ilkelerine dayanan *Güzel Kent* öncülüğünde geliştirilen estetik ve tarihsel değerlerin ön plâna çıkarılması üzerine odaklanan Estetik Kent yaklaşımlarının, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar sonrası kentsel mekân düzenlemeleri ve özellikle taşra kentlerine eklemlenen mahallelerinin plân şemalarında etkili olduğu söylenebilir (Özcan, 2006: 155).

Şekil 4.14 1938 yılı Jansen Planı, kentin kuzey, güney ve batı yönünde gelişmesi ve kente katılan hastane yerleşkesinin konumu ve yıkılmış olan kolej yerleşkesinin izi ve etki alanı (Reuther, 1974: 340), Jansen Planında dahi en çeperde, kolej yerleşkesinin de batısındaki *Kışla Yapısı* olarak belirlenen bölge askeri alana ayrılmıştır

Jansen planında yıkılan Merkezi Türkiye Koleji'nin bulunduğu bölgede tasarlanan eğlendirilen alanının formu, genişlemesi ve yayılması izlenerek, kolejin etki alanı yoğun bir şekilde hissedilir. Hemen batısında *Kışla Yeri* olarak ifade edilen geniş alandaki, yeni dönemdeki kent planlamasında kentin dışına doğru konumlanan kışla yapısı Merkezi Türkiye Koleji'nin kolej yerleşkesi gibi çepere konumlanarak merkezden izole edilmeye çalışılır. Uzun bir dönem kolej bünyesinde bölgenin kapalı yerleşke olarak kullanılması benzer bir işleve sahip ve kendi iç izole alanını gerektiren yeni bir yapılanma olan kışla için de oldukça uygundur. Hastane yerleşkesinin çeperlerini oluşturan akslar ise Jansen planında daha güçlü bir şekilde vurgulanır ve yakınında bulunan sokakların pekiştirilen kıvrımlı formları sağlık hizmetlerine devam eden yerleşkenin kente daha aktif şekilde dahil olması düşüncesini barındırır.

Şekil 4.15 Central Turkey College yerleşkelerini gösterir 1919 tarihli Kevork Sarafian Antep haritasının günümüz Google Earth imajı üzerinden çakıştırılması (Ömer Faruk Bayram)

Azariah Smith Memorial ve Kız Koleji binalarının bulunduğu yerleşke ve çevresi günümüze kadar neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan ulaşır. *Sou Bourje*, *Transversal* ve Paşa Caddesi olarak ifade edilen ana aksların oluşturduğu üçgen alan içerisinde konumlanan yerleşkeye ulaşan ara sokak ve tali yol akslarının dahi bazıları günümüze kadar aynı şekilde gelir. *Sou Bourje* caddesi günümüzde adı değişmeden Suburcu Caddesi olarak devam ederken batısında kalan ana aks Atatürk Bulvarı olarak, geçmişte Maraş Yolu şeklinde gösterilen kuzeyden gelen aksı yakalayarak yerleşkenin içerisinde bulunan üçgen alanın bir köşesini oluşturur ve günümüzde İnönü Caddesi olan Paşa Caddesi hattı da bu alanın güney sınırını şekillendirir.

Kolej yerleşkesinin olduğu alanda günümüzde bulunan eğlencinlen alanı ve etrafındaki konut dokusunun yapı adalarının formu ve çeperi yıkılan yerleşkenin sınırlarını tarifler. Kente yeşil alan olarak dahil olan bu kamusal alan içerisinde günümüzde kolejden kalan tek yapı olan bina dışında Şahinbey Belediyesi'ne ait kamusal yapılar bulunmaktadır.

Özetlemek gerekirse Merkezi Türkiye Koleji yerleşkeleri Antep kentinin ilk kent planlama çalışması için önemli bir yer tutarak etkili olur, yerleşkelerin bulundukları bölgelerde

günümüze kadar ulaşacak bir kentsel dokunun ilk adımı olarak her iki yerleşkenin sınırları ve alanları bu planı etkiler ve biçimlendirir.

Tablo 4.2 Yerleşkelerin Kent İçerisindeki Dönüşüm Süreci (Ömer Faruk Bayram)

	YERLEŞKELERİN KENT İÇERİSİNDEKİ DURUMU		
	İzole	Çevrelenme	Kente katılma
DEĞİŞİM	Kent merkezinden uzakta veya kentin çeperinde bir tampon bölge gibi konumlanma, kent silüetinde hakim görüntü	Gelişen ve yayılan kent dokusunun parsel sınırı genellikle yüksek duvarlarla belirli yerleşkelere yaklaşması	Kent dokusunun yerleşkeleri sarması, yerleşke sınırlarının belirginliğinin azalması ve kentin içinde kalması, örneğin; yerleşke içerisindeki bir sokak aksının kentle bütünleşmesi

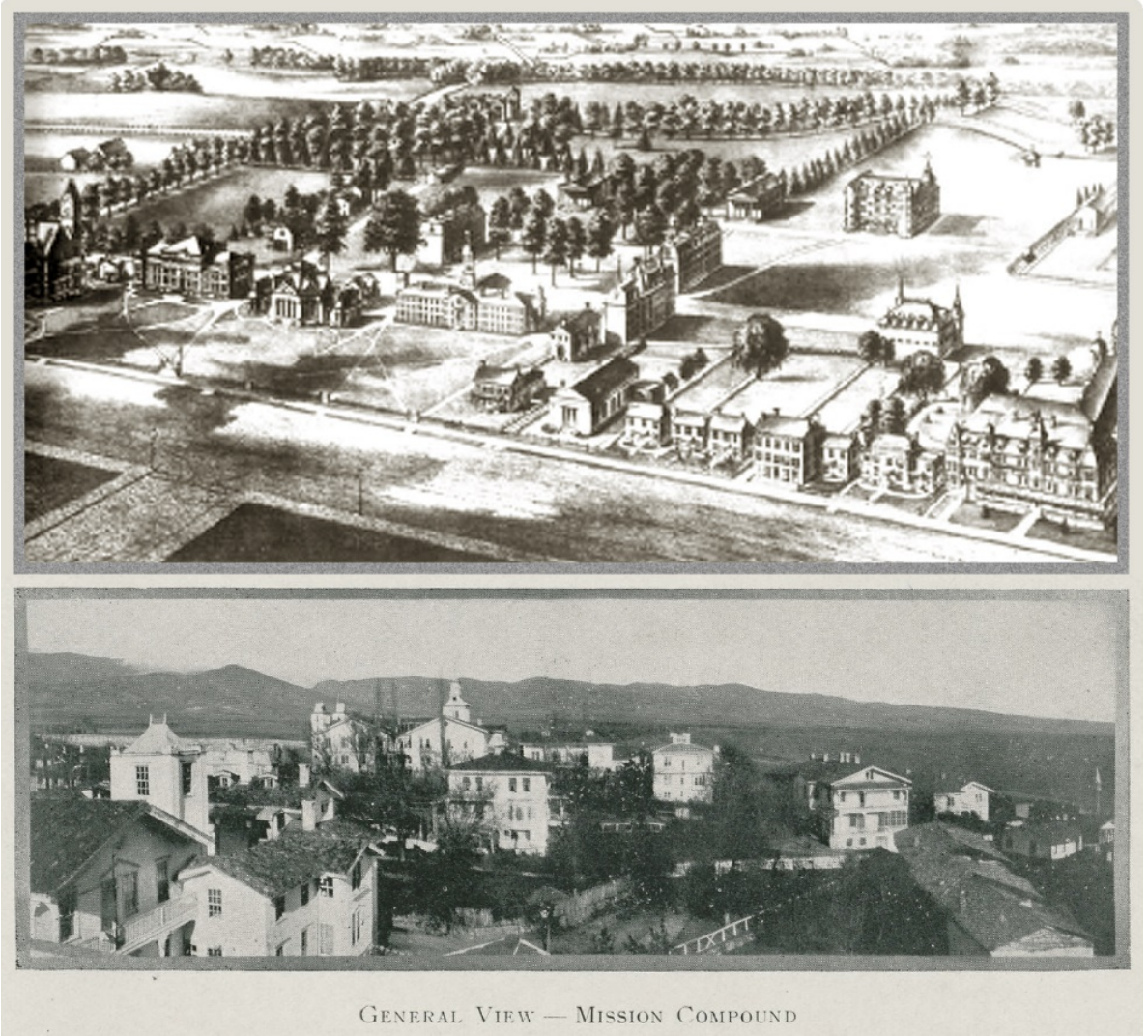
4.1.3 Yerleşkelerin Kendi İçerisindeki Dönüşüm Süreci

Protestan misyoner yerleşkelerinde kurucu ilke olarak göze çarpan kendi mekanını yaratmak için kapalı yerleşke içerisinde olma halinin, laik dünya görüşü idealleri doğrultusunda bu yerleşke içerisinde biçimlenecek çağdaş insan modeli oluşturma hedefinin ve Amerika'dan buraya taşınan eğitim kültürünün mekanı ve fiziksel yerleşimi biçimlendirmesi yerleşkelerde izlenir.

Seküler dünya görüşüne dayalı felsefesiyle ve halka temas yöntemleriyle fiziksel mekan anlamında formunu bulan Protestan misyoner yerleşkeleri incelendiğinde yerleşim üst ölçeğinde, mimari yapılanmada ve yapısal çözümlerde hem Protestan Kolej kültürünün bir takım ortak özelliklerini hem de yerel çözümleri, ülke şartlarının ve coğrafyanın zorluklarına karşı optimumu yakalama çabası görülür.

BOARD Kolejlerinin kuruluş aşamalarında benzer bir süreç takip edilir. Geniş bir arazi parçasının satın alınarak hemen duvarlarla çevrelenmesiyle veya yakın çevresinden nispeten daha izole olmuş bir yapının satın alınarak etrafındaki alanın yerleşke sınırlarına dahil edilmesiyle yerleşkelerin ilk nüvesi elde edilmiş olunur. Devamla, arazi ihtiyacı varsa yan parseller satın alınarak, yapı ihtiyacı var ise duvarlarla çevrilmiş yerleşke alanı içerisine yeni binalar inşa edilerek büyümeye gidilir.

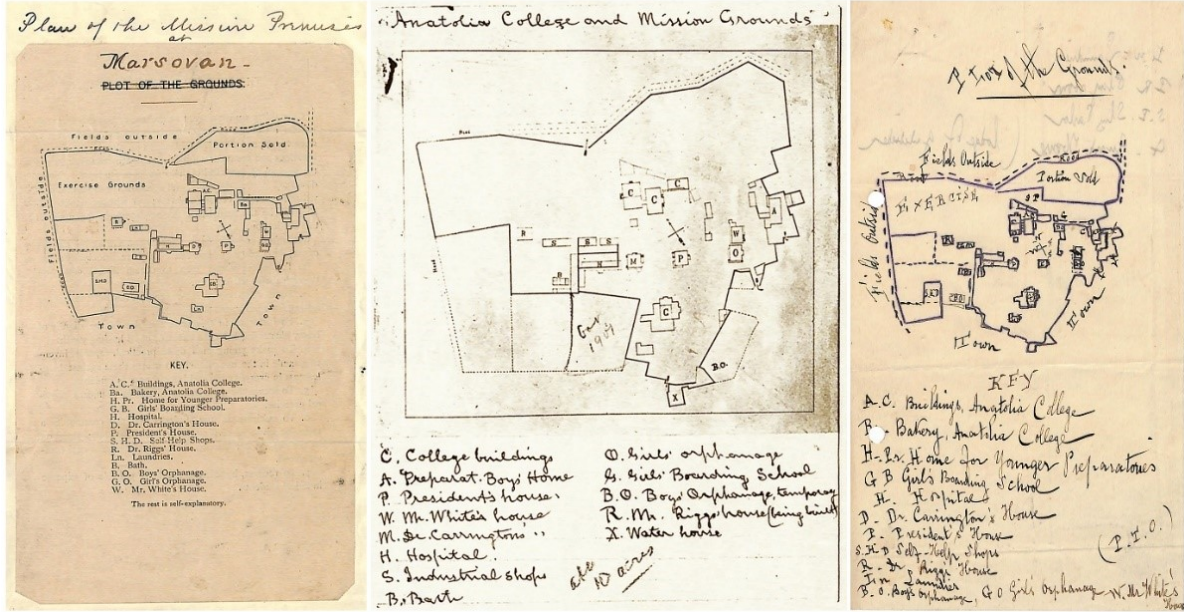
Bir organizma gibi yayılarak genişleyen yerleşkelerde yapı malzemesi olarak Anadolu coğrafyasının ağırlıklı olarak kullanılan geleneksel malzemeleri olan taş ve ahşap kullanılmış ve yerel yapma biçimleri ve yapı ustaları sürece dahil edilmiştir.

Şekil 4.16 Benzer yerleşim kararı ve planlama kurgusu göze çarpan enstitü anlayışına temellenen Protestan yerleşke geleneğinden gelen iki Amerikan koleji, üstte; kampüs teriminin ilk olarak kullanıldığı, kent dışında kurulmuş olan Amerikan üniversitesi, Princeton (Turner, 1990: 157), altta; Merzifon istasyonunda Anatolia College (<http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>, Erişim Tarihi: 28.09.2020)

Yerleşkelerin genellikle kuruldukları kentlerin çeperlerinde konumlanması ve merkezlere uzak olması Board misyonerlerine geniş alanlara sahip olma olanağı sağlar. Merkeze uzak konumlanma yatılı eğitime ağırlık verilmesi durumunu pekiştirmiş ve yatılı eğitimle beraber misyonerlik etkinlikleri ve verilen eğitimin kalitesi artırılmaya çalışılır. Şekil 3.37’de İzmir Uluslararası Kolej’in kapalı yerleşkesi içerisinde farklı işlevlere sahip çok çeşitli yapılardan görüldüğü gibi, bu geniş yerleşkeler içerisinde birçok teorik ve uygulamalı ders için gereken fiziksel ortamları sağlayan çeşitli yapıların yanı sıra, yatılı

eğitimin ihtiyaçları doğrultusunda yatakhaneler, misafirhaneler ve ibadethaneler de inşa edilir.

Şekil 4.17 Misyonerlerin kendi çizimleriyle Anatolia College yerleşkesi, yayılması ve yapılar bütünü (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 02.05.2019)

Büyüdükçe yeni fonksiyonlara ihtiyaç duyan, yeni fonksiyonlar eklemelendikçe de giderek genişleyen yerleşkelerde, yerleşkede verilen eğitimin müfredatına uygun, atölye, sera, derslik, yatakhane, fırın, jimnastik salonu ve spor sahası, halkla ilişkiler noktasında revir, dispanser, hastane, misyonerler ve azınlık dini cemaatler için şapel, kilise gibi yapıların zamanla boy gösterdiği görülmektedir.

Bu kadar çok fonksiyonu bünyesinde barındıran ve yoğun yapılaşmanın tek bir veya bazı durumlarda bir sokak, yol veya küçük bir mahalleyle ayrılmış olsa da birbirinden kopuk olmayan iki parçalı yerleşkelerin bulundukları kentin silüetinde hakim bir etki bıraktıkları açıktır. Pratikte misyonerler her ne kadar yerel usta, malzeme ve usulleri takip ederek yapılaşmaları meydana getirmiş olsalar da şapel, kilise veya yatakhaneler de de yer yer görülebilen saat ve çan kuleleri bu hakimiyeti pekiştirir.

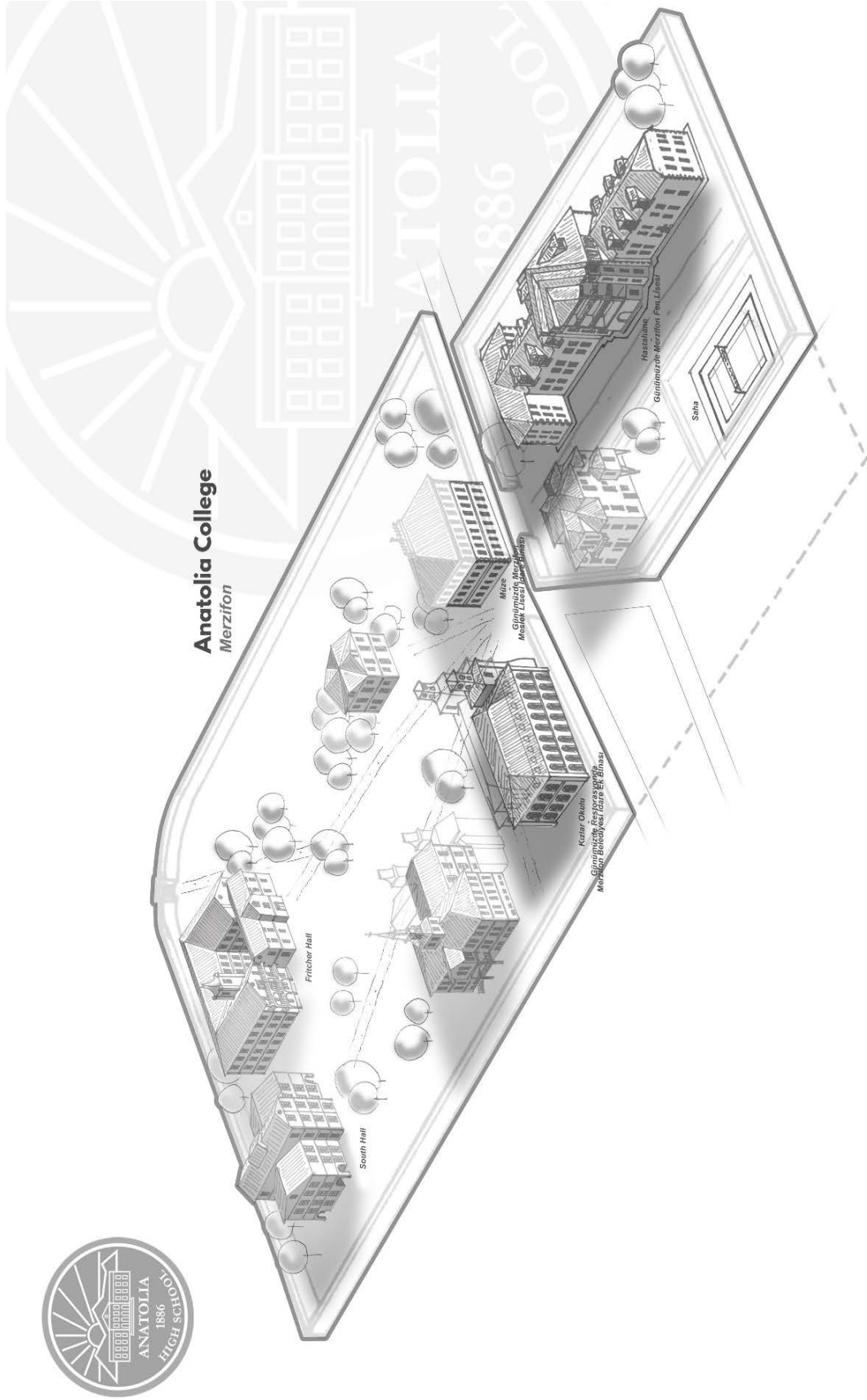
Osmanlı İmparatorluğu döneminde halihazırda çeperde olmanın verdiği esneklikle yüksek duvarlarla çevrili tanımlı sınırlar dahilinde kolejler, kampüs alanı içerisinde genişleme imkanı bulup tam donanımlı, yoğun işlev şemalı birer yerleşke haline gelirken Cumhuriyet döneminde bu teşekküllü ve potansiyelli yapılar bütününden oluşan yerleşkeler yeni kurum ve kuruluşlar için tam anlamıyla büyük fırsatlar sunar.

Şekil 4.18 *Euphrates College* yerleşkesi atölye önünde öğrenciler, yerleşkeye ait sokak boyunca sağda ve solda kolejin diğer yapıları görülüyor.
(<https://www.houshamadyan.org>, Erişim Tarihi: 13.03.2021)

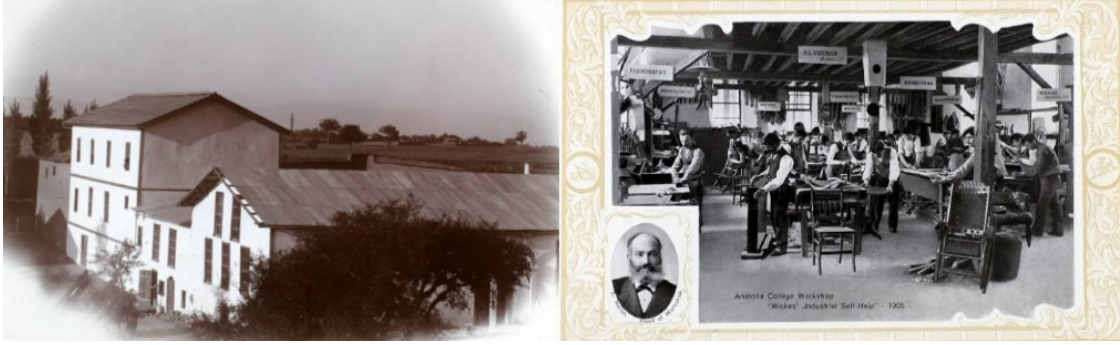

Şekil 4.19 Jimnastik Salonu (Jimnastikhane), Konferans Salonu Binası, Demir Atölyesi ve Marangozhanesiyle kentin dışında olmasından dolayı *Paradiso (cennet)* denilen İzmir Uluslararası Kolej Yerleşkesi (Missionary Herald, 1922: 68)

Şekil 4.20 *Anatolia College, Merzifon* (Ömer Faruk Bayram)

ABCFM tarafından kurulan İzmir’de Uluslararası Kolej’de ve Merzifon, Tarsus, Gaziantep gibi bölgelerdeki Amerikan okullarında tarımsal faaliyetlere dayalı uygulama çiftlikleri (Stone, 2011: 295) ülkenin yeni idarecileri tarafından kırsal kalkınmanın sağlanması adına yeni kurulacak enstitüler için örnek alınır.

Şekil 4.21 Kültürel sürdürülebilirlik; Anatolia College yerleşkesi içerisinde Wickes Endüstrisi ve değirmeni (1912) ve *Self Help Shops* (1905) (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 12.12.2020)

Cumhuriyet yöneticileri kent dışında olma halinin pratik ve verimli sonuçlar sağladığını gördükleri bu kararları Türkiye Cumhuriyeti’nde de uygulamaya koyarlar. Çoğunluğu aşama aşama yeni baştan inşa edilmiş olsa da, eski bir kışla ya da okul kompleksi enstitülerin çekirdeğini oluşturur (Güner, 1963: 52) ki mevcut yapıların dönüşümü noktasında enstitü olan eğitim binaları genellikle dönüşüme altlığı uygun olan Board kurumları olur.

Kendi ortamına, potansiyelli açık, yarı açık, kapalı fiziksel mekanlara ve yapıları çevreye, dönüşüme, çok amaçlı kullanıma uygun, farklı işlevlerde kullanıma uygun mevcut ve bunların esnek kullanımına müsait çeşitli binalara sahip geniş alanlar içerisindeki yerleşkelerin kimisi askeri hastaneye ve kışlaya dönüştürülürken, kimisi yeni kurumların çekirdeğini oluşturmuş, kimisi gelecek kurumlar yol gösterici fikirler sağlamış, kimisi de Türkiye Cumhuriyeti’nin belirli çerçeveler içerisinde sağlamış olduğu özgürlük ortamından yararlanarak gelişmiş, günceli yakalama kaygısıyla ilerleme sağlar ve günümüze kadar ulaşır.

Örneğin; önemli BOARD yerleşkelerinden İzmir Uluslararası Kolej'in batısında ve güneyinde bulunan kolej çiftliğinin potansiyelli arazisi⁷¹ Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne dönüşür.

Şekil 4.22 Solda; *Paradiso* yerleşkesi (BOA, Dosya No: 186, Gömlek No: 8, Fon Kodu: İrade Meclis-I Mahsus (İ.MMS)) ve sağda; günümüzde NATO Karargahı olarak kullanılan yerleşke ve tarihi yapılar

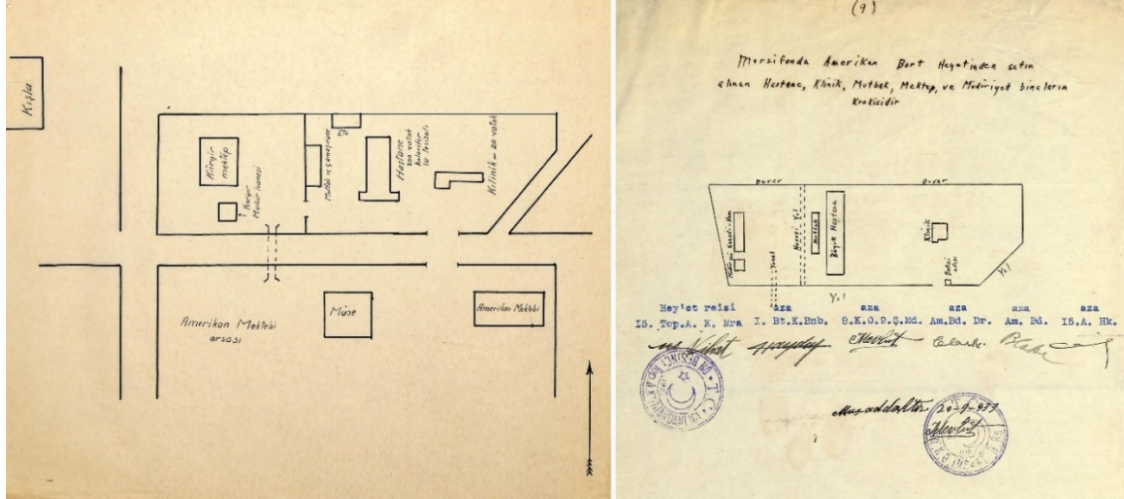

Şekil 4.23 Solda; Uluslararası Kolej Çiftliği'nde traktörle çift sürülürken, sağda; çiftlikte harman kaldırılırken, 1933 (İzmir Uluslararası Kolej Kataloğu, 1933: 23) Günümüzde Nato Karargahı olan İzmir Uluslararası Kolej yerleşkesi 1937 yılında ilk iki enstitüden birisi olan Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne dönüşür

Uluslararası Kolej'in ana binası 20 Şubat 1937 tarihinde *köy öğretmeni yetiştirmek gibi kutsal bir amaç uğruna* Türkiye Cumhuriyeti tarafından satın alınır (Tinal, 2008:

⁷¹ Osmanlı İmparatorluğu döneminde birincisi 1892 ikincisi 1907 ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde 1925 yılında olmak üzere üç defa ruhsat alan (İzmir Uluslararası Kolej Kataloğu 1931: 8) Uluslararası Kolej yerleşkesinin kuzeyinde büyük bir spor salonu, teniz kortları, futbol, basketbol sahaları ve koşu pisti, kampüsün batısında ve güneyinde ise çiftlik arazisi bulunuyordu. Kızılçullu/Paradiso yerleşkesinde 1934 yılında faaliyetlerini durduran kolej o gün 100.000 m²'nin üstünde bir yerleşkeye, bağımsız üç ana binaya, müdür ve öğretmenlere ait evlere, iki futbol, bir beyzbol, iki voleybol, dört tenis sahasına, bir koşu pistine ve geniş bir atletizm alanına sahipti ve yerleşke içerisinde büyük bir kolej çiftliği de mevcuttu (Demir, 2014: 213).

185), ve kampüs içerisinde Türkiye'nin en ünlü köy enstitülerinden birisi olan Kızılçullu Köy Enstitüsü bünyesinde, Uluslararası Kolej döneminde yerleşke içerisinde kurulan Kolej Çiftliği ile bağlantılı şekilde modern tarım tekniklerini öğretme amacıyla örnek çiftlikler oluşturulur (Stone, 2011: 357).

Şekil 4.24 Merzifonda Amerikan Bort Heyetinden Satın Alınan Hastane⁷², Klinik, Mutfak, Mektep ve Müdürlük Binalarının Krokidir' notuyla 1933 yılında askeriye devredilen⁷³ kolej yapılarının krokileri
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42947>, Erişim Tarihi: 09.03.2021), dikdörtgen parsellerde ortadaki büyük kütleler yerleşkedeki Amerikan Hastanesi'dir

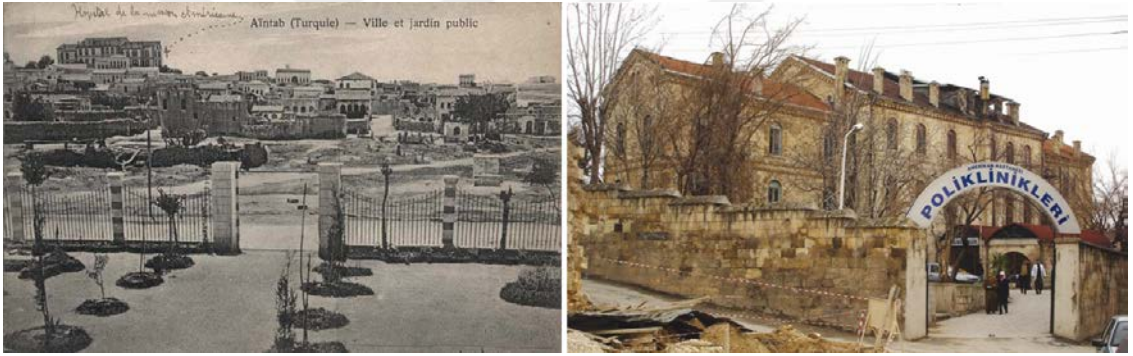
Diğer bir örnekte; imparatorluk döneminde kurulup giderek büyüyen Anadolu Koleji'nin 1921 yılında kapatılmasıyla birlikte hastanenin olduğu haliyle bırakılarak askeriye ve belediyeye ait hastane olarak kullanılmasına karar verilir (Alan, 2002:

⁷² I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile hükümet tarafından misyoner yerleşkesi yaralı askerler için hastane olarak kullanmak üzere 10 Mayıs 1916 alınan Anadolu Koleji yerleşkesi 2 Nisan 1919 yılına kadar hükümet tarafından kullanılır ve yerleşke ana bina yıkılmaya mahkum bir halde bu tarihten sonra tekrar misyonerlere teslim edilir (The Anatolian, 1920: 8). Daha sonra ise, kolejin Türk halkı aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu düşüncesiyle 14 Mart 1921 yılında Anadolu Koleji tamamen kapatılmıştır ancak aynı adla Selanik'te 1923 yılı sonunda yeniden açılmıştır ve okul günümüzde halen Selanik'teki çalışmalarına devam etmektedir.

⁷³ Binalar 1933 tarihli Resmi Gazete'de çıkan "...ve keza Merzifonda Amerikan Bord heyetine ait (40) yataklı hastane ile müstemilâtından olan mutfak, yatakhane ve müdürlük binalarının Millî Müdafaa vekâleti namına teferruu içm tediyesi meşrut (40 000) liranın da 1934 malî senesinden itibaren bilâfaiz ve her sene (10 000) lira verilmek suretile dörder senede ödenmesine..." kanunla satın alınmıştır (Ankara, Konya, Merzifonda Askerî İhtiyaçlar İçin Satın Alınacak Binalar Hakkında Kanun, Resmi Gazete ile neşir ve ilânı : 15/V1/1933 - Sayı : 2428, No: 2283, Kabul Tarihi: 8 - VI - 1933, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202283.pdf, Erişim Tarihi: 09.03.2021)

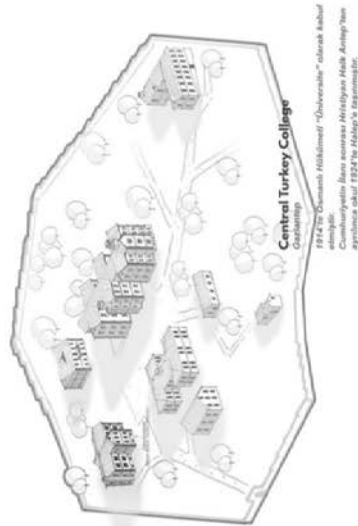
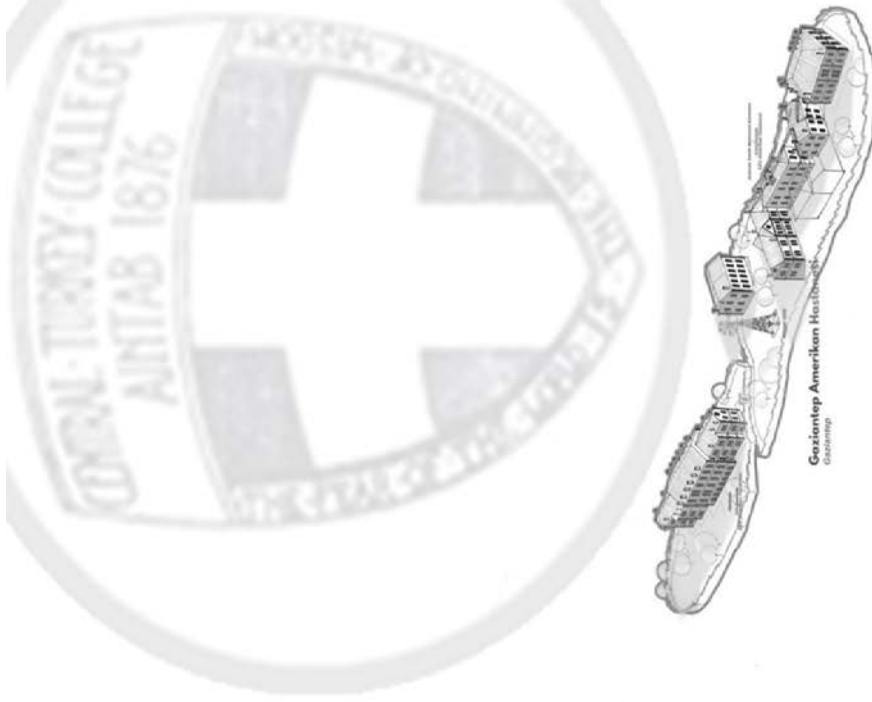
378). Kampüs alanında yer alan yapılar Milli Savunma Bakanlığı tarafından 1950'lerde Topçu Alayı ve Astsubay Hazırlama Okulu, Piyade Taburu olarak kullanılmış ve 1980'lerde Merzifon Belediyesi'ne devredilir (Merzifon Belediyesi, 2015: 77) ve yerleşkeden günümüze ulaşan yapılar 06.02.1998 yılında 5635 tescil kararı ile tescillenir.

Anadolu'daki diğer önemli kolejlerden olan Antep'teki Central Turkey College, özellikle Doğu yerleşkesi içerisindeki hastane ve servis yapıları nedeniyle faaliyetlerini bugüne kadar sürdürmüştür. Kolejin iki ayrı yerleşkesinden kentin batısında konumlanan eğitim faaliyetlerinin yapıldığı yerleşke yıkılmış olsa da, tıbbi misyonerlik kavramının önemini göstermesi ve sağlık hizmetlerine bugün dahi devam etmesi açısından doğudaki yerleşkedeki hastane kompleksi, mülkiyeti günümüzde Sağlık ve Eğitim Vakfı'nda olmak üzere, çeşitli yapıların eklenerek büyümesiyle günümüze kadar gelir.

Şekil 4.25 Solda; kütle boyut ve oranlarıyla kent mekanında hakimiyet, kurulduğu dönemde hastane binası (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 02.10.2021), sağda; hastane binasının günümüzdeki durumu (*Bölgenin İlk Özel Hastanesi*, <http://www.gazianteppusula.com/haber>, Erişim Tarihi: 02.10.2021)

19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar gelen düzenli sağlık çalışmalarının Anadolu'da 1840'lı yıllardan itibaren BOARD tarafından atıldığı bu ilk dönemde tıbbi misyonerler hem yeni misyon bölgelerinin oluşturulması için altlık hazırlarlar, hem misyon personeline hem de yerel halka sağlık hizmetleri sağlayarak geniş bir alan üzerinde kitlelere ulaşma olanağı elde ederler.

Şekil 4.26 Central Turkey College, Antep (Ömer Faruk Bayram)

Bunun ilk ciddi yansıması 1876 yılında Antep'te faaliyet gösteren Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde bir tıp okulunun açılmasına karar verilir. Kolejin bünyesinde açılacak olan bu okul modern anlamda bir tıp fakültesi olarak tasarlanır. Fakülte bir yandan sağlık personeli yetiştirirken aynı zamanda bünyesine eklenecek olan bir hastaneyle bölge halkı ile eğitim ve dini kuruluşları kapsayan misyon çevrelerinin sağlık ihtiyacını karşılaması planlanır (Yücel, 2011: 98). Antep'te açılan bu hastane Anadolu'da faaliyete geçen ilk Amerikan misyon hastanesi olması özelliğiyle önemlidir.⁷⁴

Şekil 4.27 Savaş sırasında bir Fransız uçağı tarafından havadan fotoğrafı çekilmiş olan Central College'in Batı yerleşkesi (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim Tarihi: 06.01.2021), harabe halde olan yerleşke bu fotoğraftan kısa bir süre sonra tamamen yıkılır

1892 yılından itibaren bölgede başlayan olaylar ve Dünya Savaşı ve ardından yaşanan İstiklal Harbi sonucu hem Antep hem de kolej virane haldedir. 1915 yılında

⁷⁴ Özellikle Azariah Smith Hastanesi misyon bölgesindeki yerel halk için önemli sağlık hizmetlerinde bulunmuş, Antep kentinden ve çevreden yoğun taleplerle karşılaşmıştır ve günümüzde de Sağlık ve Eğitim Vakfı altında Amerikan Hastanesi olarak sağlık hizmetlerine devam etmektedir. Bu özelliğiyle Antep misyon hastanesi Amerikan Board tarafından Osmanlı döneminde açılmış olan bölgedeki bütün Board hastaneleri arasında günümüzde de halen faaliyette olan tek hastane olarak dikkat çekmektedir. Antep dahil diğer hastanelerin kronolojik açılış tarihleri şu şekildedir; Antep 1879, Mardin 1885, Kayseri 1887, Merzifon 1897, Van 1899, Harput 1903, Sivas 1903, Adana 1904, Erzurum 1904, İstanbul 1906, Diyarbakır 1908 ve Konya 1911 (Kocabaşoğlu, 1991: 36).

kesin olarak faaliyetlerine son veren kolej⁷⁵ 1921 yılında tekrar açılmaya çalışılsa da 1924 yılında tamamıyla Halep'e taşınarak "sürgündeki kolej" adını alır ve bugün de eğitim faaliyetlerine devam eder. İstiklal Harbi yıllarında Fevzi Çakmak Paşa'nın gönderdiği bir müfreze tarafından topa tutulduktan sonra halk tarafından yıkılan kolej yerleşkesinden (Sevinç, 2002: 353) günümüze sadece bugün İslam Bilim Eserleri Müzesi olarak kullanılan tek bir yapı ulaşmış olsa da hastane yerleşkesi bugün hala hizmet vermektedir.

Tablo 4.3 Yerleşkelerin Kendi İçerisindeki Dönüşüm Süreci (Ömer Faruk Bayram)

YERLEŞKELERİN KENDİ İÇERİSİNDEKİ DURUMU			
	Merkez İstasyon	Genişleme	Değişim/Dönüşüm
DEĞİŞİM	Kuruluş aşaması, içe dönük, yerleşke sınırları içerisinde yeni yapılarla genişlemeye uygun	→ Yerleşkenin hem sınırları içerisinde yeni yapılarla genişlemesi hem de yan parsellerle yerleşke alanının büyümesi	→ Yıkılma, yok olma
			→ Kapanma, başka işlevle kullanılmak üzere dönüştürülme, kullanılıp atıl duruma düşme
			→ Büyüme, devam etme, günümüze kadar ulaşma

Sonuç olarak, BOARD kolejleri imparatorluk döneminde yukarıda tartışılan *aktörler* in etkilemesiyle BOARD'un belirlemiş olduğu kentlerde geniş alanlara sahip şekilde kururlar ve faaliyetlerine başlarlar. Bu dönemde kent merkezine uzak noktalarda açılan kolejler, duvarlarla çevrili yerleşke alanları içerisinde farklı fonksiyon ihtiyacına cevap verecek mekanlarını oluştururken kendine yeterli olabilme anlayışıyla bir taraftan da tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanları ortaya koymuşlardır. Bu durum için gösterilebilecek en güzel örnek İzmir Uluslararası Kolej'in, aktörleri arasındaki adının *Paradiso/Cennet* olsa gerektir. BOARD kolejleri, eğitilen bireyleri belirli bir ajanda doğrultusunda yetiştirmek ve bunu dışa kapalı/kendi kendisine yetebilen yerleşke idesi içerisinde gerçekleştirmek üzere bu tanımlı sınırlar içerisinde adeta yeni bir dünya ve fiziksel mekan yaratırlar.

⁷⁵ Kurtuluş Savaşını organize eden kadronun Merkezi Türkiye Koleji hakkındaki düşünceleri son derece olumsuzdur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey (İnönü)'in 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şu ifadeler geçer: "...Ayntab civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır (Lanet olsun sesleri...). Bu Amerikan Kolejleri, Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur." (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 296).

Kentlerin gelişmesiyle yerleşkelerin çevrelenmesi, patlak veren bir dünya savaşı ve sonrasında yeni bir yönetimin idareyi ele almasıyla örtüşen bir döneme denk gelir. Bu dönemde bazı önemli kolejler yıkılır veya el değiştirir, farklı ihtiyaçlara cevap verecek yapılar topluluğuna sahip olmalarından dolayı başka kurumlara devredilir ve çeşitli amaçlarla kullanılır. Kentin içinde kalan, bazı bölümleri yıkılan veya kullanılmaya devam eden yerleşkeler Cumhuriyet döneminde kentlerin gelişiminde ve planlamasında etkili olurlar.

Önceki bölümlerde literatür özetiyle desteklenerek tartışılan başlıkların analiz edilmesiyle bu bölümde, çalışmanın son bölümü için bir altlık olmak üzere, yerleşkelerin yaşam süreleri için, üzerinden bir okuma yapmak üzere, bir *yol haritası* ortaya çıkarılmaya çalışılır, kolejlerin yaşam döngülerinin belirlenen kriterlerle sistematize edilme arayışı ortaya konar ve Anadolu'daki önemli Protestan BOARD kolej örnekleri bu harita üzerinden değerlendirilir.

Tez çalışmasının bu bölümüne kadar olan kısmında yerleşkelerin yaşam süreçlerinin benzer bir şablonu takip edip etmediği tartışılırken, çalışmanın sonraki bölümünde birisi günümüzde faaliyetlerine devam eden diğeri ise yerleşkesi kent içerisinde halen bulunan ama aktif olarak kullanılmayan iki önemli BOARD kurumunu değerlendirmek ve bu kurumların geleceğine ilişkin bir öngöründe bulunmak hedeflenir.

4.2 Tarsus Amerikan Koleji ve Talas Amerikan Okulu

Bu bölümde iki yerleşke özelinde, bir önceki kısımda ortaya koyulan izlek üzerinden tarihsel sürece yaslanıp bir mimarlık okuması amacı hedeflenir ve Protestan yerleşkelerinin, büyük oranda politik olmak üzere özel durumlar gösterenler olsa da, Anadolu'daki serüvenlerinin genel hatlarıyla bu şemayı takip ettiklerini tartışmak amaçlanır.

Bu bölümdeki tartışmanın odağında ortak hedef gruba yönelik bu hedef grubun yoğun yaşadığı iki ayrı kentte birbirine zıt iki ayrı tipoloji gösteren iki yerleşke bulunur ve bu iki yerleşke Amerikan Kolejlerinin Anadolu'daki önemli temsilcilerindendir. Bu yerleşkelerden birisi Protestan Kolej şemasına göre planlanan ve bu planlamanın net bir şekilde günümüze kadar devam ettiği Tarsus

Amerikan Koleji (TAC) diğeri ise yerel unsurların ve coğrafi faktörlerin daha baskın olduğu Talas Amerikan Okulu (TAO)'dur. Bu yerleşkeler, ilkinin uzak bir coğrafyadan ithal edilen düşüncenin başka bir coğrafyada fiziki ortamı şekillendirmesi, ikincisinin ise coğrafyanın planlamayı yönlendirmesi açısından düşünce üzerindeki etkisi noktasında farklı kutuplarda *sui generis* örneklerdir.

Günümüze kadar faaliyetlerine devam eden Tarsus Amerikan Koleji yerleşkesinin genişlemesine rağmen özündeki mimari planlama kararlarını koruması ve halen aktif olması bağlamında Anadolu'da açılmış olan kolejler arasından önem noktasında sıyrılır. Tarsus Amerikan Kolej (TAC)'le tarihi organik bağlara sahip olan ve bu bağların gününüzde de sürdürülmesi çabalarının özeğinde bulunan Talas Amerikan Okulu (TAO) da hem kente ait mevcut dokudan çoğalarak iki yerleşkeye sahip olacak şekilde genişlemesi noktasında ilginç bir örnek olması, hem tıbbi misyonerlik faaliyetleriyle eğitimin bir arada yürütülmesi hem de Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine bir süre devam etmesi gibi özellikler sergilemesi neticesinde diğeri bir önemli kolej yerleşkesidir.

TAC'in ve TAO'nun yaşam döngüsü irdelendiğinde kolejlerin aktörleri arasından başlıcası Ermeni azınlıklar olur. BOARD, odağındaki azınlık toplulukların gençlerinin nitelikli eğitim süreçlerinden sonra çağdaş bireylere dönüştürülmesi hedefiyle Protestan kolejlerini Ermeni azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Anadolu'nun bu iki kozmopolit, çok katmanlı, kadim lokasyonunda işletir.⁷⁶

⁷⁶ 19. yüzyıl sonunda, dönemden döneme bu sayıda dalgalanmalar olsa da Kayseri'de 15 bine yakın Ermeni yaşamaktadır. Bu nüfusun artış ve azalmasında sosyopolitik ve sosyoekonomik faktörler etkilidir. Şehirleşme ve iktisadi faktörler de Kayseri Ermenilerini etkiler. Kayseri'deki Ermeni nüfusunun günlük hayatının önemli bir noktasını din ve kentteki dini kurumlar tutar. Okullar ve ruhani kesim hariç diğerleri kilise etrafında örgütlenir ve Ermeni siyasi partilerinden çok önce bile Kayseri'deki Ermeni kiliseleri bünyesinde bir çekişme vardır. 1838 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması da ticaret hayatına büyük bir canlılık getirir ve Ermenilerin öne çıkmasını sağlar. Ulus bilincinin oluşmasıyla Ermenice konuşan yeni bir neslin yetişmesi amacıyla Ermeni okullarının kurulması süreci başlar ve 19. yüzyılın ilk yarısında kentteki çekişme yaşayan iki tarihi kilise etrafında okullar açılır. Bu dönemde kentteki okullardan bazıları özel girişimdir bazıları ise rakip hiziplerin desteğiyle açılmıştır. Protestan Ermenilere özellikle önem veren ise Amerikalı misyonerlerdir ve Protestan çocuklara yönelik birçok okul açmış ve girişimde bulunmuşlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni okulları artmışken 20. yüzyılın başında öğrenci sayısı çok hızlı bir yükseliş göstermiştir (HDV ve KMKD, 2016: 24-36).

Yaşanan dalgalanmalar, geçirilen dönemlerin⁷⁷ konjonktürel sosyo-politik atmosferi ve bu kentlerde yaşayan azınlık gruplar üzerinden BOARD'un ajandası doğrultusunda hedeflenen sonuç Bölüm 3'te etraflıca tartışılmıştır. Ancak burada kilit nokta, politik tartışmanın ötesinde, bu yerleşkelerin büyüyüp gelişmesini sağlayan bu azınlık faktör dolayısıyla BOARD'ın Anadolu kırsalına ve bu iki kente önem vermiş olduğu⁷⁸ ve her iki kolejin de zamanla gelişerek önemli yerleşkeler haline geldiğidir.⁷⁹

Güçlü finansal destekle büyüyen ve gelişen bu iki yerleşke ve kurumlar arasında sistematik bir eğitim ve öğretim anlayışının oturduğunu da söylemek mümkündür. Eğitimin ve öğretimin ilerleyişi açısından hiyerarşik bir yapılanma göze çarpar ve günümüzde mevcut olan ilkokul, ortaokul, lise aşamaları gibi bir kademelenmenin Talas Amerikan Koleji ve St. Paul's Institute arasında da geçerli olduğu ABCFM raporlarından takip edilir.

Kayıtların daha düzenli ve ulaşılabilir olduğu dönemlere ilişkin olarak; 1927 ve 1967 yılları arasındaki 40 yılda TAO'nun verdiği 857 mezunun büyük çoğunluğu lise eğitimi için Tarsus Amerikan Koleji'ne gider (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 40).

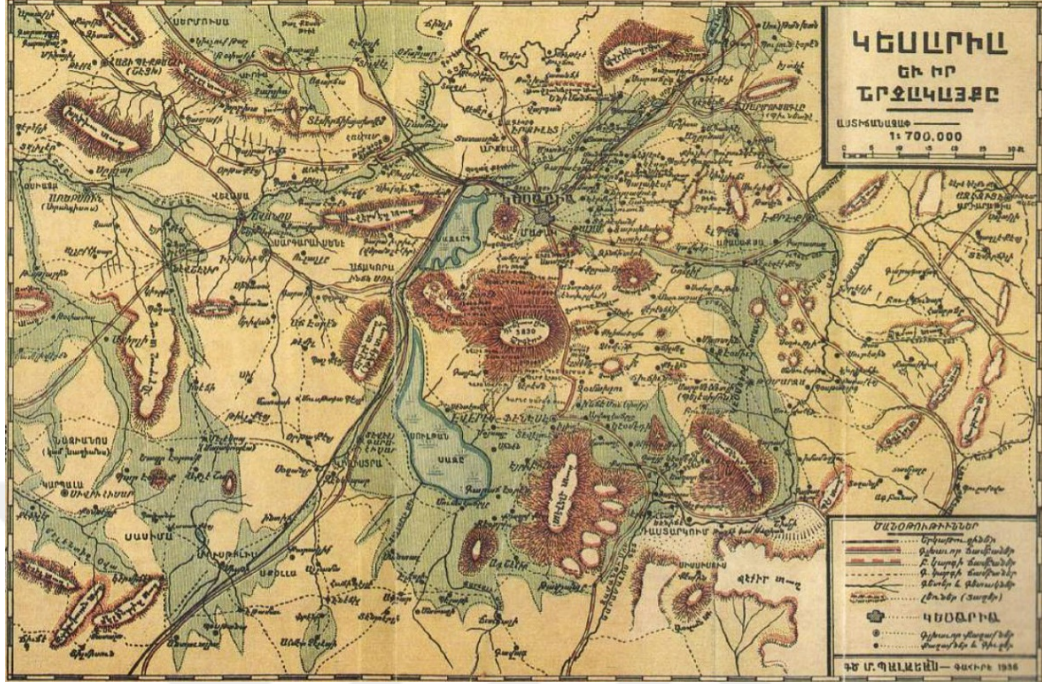
⁷⁷ 1875 yılında Tarsus'a gelen Edwin John Davis seyahatnamesinde Tarsus'un nüfusu için 3 bin hane ve 7-8 bin kişi olarak bahseder. Bu tarihten 20 yıl önceye kadar nüfusun az olduğunu ancak şimdi göçlerle nüfusun arttığını ve bu göçlerin Suriye'den Nusayri Araplar, Ermeniler, Rumlar ve az sayıda İranlılar olduğunu belirtir (Davis, s.33). Vital Cuinet ise 1890 yılında 8-10 bini Müslüman olmak üzere kentte 16-18 bin kişi ve 350 Ermeni aile yaşadığını söyler (Cuinet, s.47-49). 1920 yılına ait La Province D'Adana isimli eserinde Ramazanzade Niyazi Bey kentte yaşayan 4892 gayrimüslim nüfusun 3917'sini Ermenilerin oluşturduğunu söyler (Uğuz, s.115). Şark Ticaret Yıllıkları'nda ise 1915 yılında 23 bini Müslüman olan ve 30 bini bulan kent nüfusunun 5 binini Ermenilerin oluşturduğu ifade edilir (Annuaire Oriental du Commerce, 1915, s.1535, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/2301>, Erişim Tarihi: 07.11.2021)

⁷⁷ 20. Yüzyılın ilk on yılı içerisinde Amerikan Board Heyeti'nin Türkiye'deki yatırımları doruğa çıkar ve ABCFM'in dünya üzerindeki girişimlerinin yaklaşık üçte biri Anadolu'daki kurumlara yoğunlaşır (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 38).

⁷⁸ 20. Yüzyılın ilk on yılı içerisinde Amerikan Board Heyeti'nin Türkiye'deki yatırımları doruğa çıkar ve ABCFM'in dünya üzerindeki girişimlerinin yaklaşık üçte biri Anadolu'daki kurumlara yoğunlaşır (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 38).

⁷⁹ 1914-15 Eğitim Öğretim döneminde St. Paul's Institute'e kayıtlı öğrenci sayısı 260, mezun sayısı 160'ı bulur. 1988 yılına gelindiğinde TAC'e devam eden öğrenci sayısı 746'dır (web kaynağı gösterimini bulursan Tarsus sitesinden).

Bu durum, iki kurum arasında günümüzde de devam eden duyarlı ilişkilerin geçmişe dayanan köklerini gösterir.

Şekil 4.28 Arşag Alboyacıyan'ın, 1937 yılında Kahire'de yayımlanan Badmutyun Hay Gesaryo [Ermeni Kayseri'nin Tarihi] başlıklı iki ciltlik çalışmasının ilk cildinin sonunda yer alan, M. Balayan tarafından hazırlanmış 'Gesarya yev ir Şırçagaykı' [Kayseri ve Çevresi] haritası, ortada Kayseri, altında Erciyes Dağı ve hemen yanında Talas (HDV ve KMKD, 2016: 16)

Kentlerin kişiliği ve kimliği sadece orada bulunan yapıların mimari değerinde değildir. Mimarının olumlu özellikleri orada geçirilen yaşam deneyimleriyle tamamlanır, değer kazanır ve bu iki durum birbirini tamamlar. Aksi bir durumda kimliksizlikten söz edilebilirken, kişiler yaşamlarını geçirdikleri mekanlara değerler yükledikleri ve bağlılığın oluşması için fedakarlıkların başladığı zamanlarda anlamlı bir kimlik oluşur (Tekeli, 1990: 254).

Kimlik toplumsal hayattaki farklı kesimlerin sağladığı imgeler mozaigine göre kurulurken, kimliği oluşturan bağlılıkların ortaya çıkmasında iyi tasarlanmış bir mimari çevre ve doğayla kurulan başarılı bir ilişki yardımcı olsa da içinde yer alan insanların ve etkinliklerinin cazibesi, insan ilişkilerinin niteliği kimliğin oluşmasında daha baskındır (Tekeli, 1990: 255).

İnşa edilmiş yapılı çevrenin ne anlama geldiği konusunda mekanın kimlikle ilişkisi sıklıkla fiziksel oyluma temellenir ve bu güçlü pozisyon⁸⁰ sosyal çevreyle fiziksel çevre⁸¹ ve yapılı çevre arasındaki bağlantıyı göstermesi nedeniyle önem arz eder (Rapoport, 1990: 36). Mimari planlama kararlarıyla şekillenen fiziksel ortamın ve mekanın vermiş olduğu gizli disiplin o mekanı kullanan bireyin nasıl davranacağını da biçimlendirir. Güçlü Protestan kolej geleneği özlerine sahip TAO'nun ve TAC'nin geçmişteki ve bugünkü öğrencilerinde ve mezunlarında bu durum yoğun şekilde görülür.

TAO ve TAC, her ikisinde de farklı grupların yaşadığı kozmopolit kentlerdir. Çok hızlı değişim göstermeyen ve hatta yavaş büyüyen, uzun tarihi geçmişi olan kentlerin zamanın değişik katmanlarının üst üste birikmesiyle ortaya çıkan bir kimliği olduğu (Tekeli, 1990: 256) düşünülürse, Protestan yerleşke kültürünün kolej ortamında biçimlenen kolejli kimliği ve kolejlerin ünik mimari ortamları ve anıtsal yapıları Talas'a ve Tarsus'a değer katar ve toplumsal hayatta alan bulur, kent ve kentli hafızasında güçlü bir şekilde yer tutar.

⁸⁰ Her iki kolejin fiziksel ortamında şekillenen *statü* "kolejli olmak" kimliği düşüncesinde kendisini bulur ve mottolaşır. Her iki kolejin de mottoları ("*Türkiye için liderler, dünya için liderlik* (TAC)" ve "*4T-to train Hand-Head-Health-Heart* (TAO)") akılcı ve bilimsel eğitim veren Protestan Kolej kültürüne temellenen fiziksel ortamının kelimelere dökülmüş halidir.

⁸¹ Elbise, giyim ve moda, ideolojik, dini ve sosyal duruşlar, donatım, tüketim eşyası, yeme alışkanlıkları, grup üyeliği, etnik ve grup kişiliği gibi durumlar sosyal bağlantının fiziksel ortamları ilişkisi bağlamında kimlik, rol ve statü gibi kavramları biçimlendirir (Rapoport, 1990: 36).

Talas Amerikan Okulu'ndan mezun olmuş öğrencilerin anılarından derlenen 146 Basamaklı Serüven adlı kaynakta "Talaslı" olmanın *ayrıcalıklarıyla* ilgili öğrencilerin ifadeleri dikkate değerdir;

"...Talas kimliğinin oluşması okulun müfredatını oluşturan kavramlardan çok, ders dışında gerek Amerikalı öğretmenlerimizin gerekse Türk "muallimlerin" bize rol model olarak öğrettikleri idi. Bu kimlik daha değişik bir deyimle yaşayarak eğitilmemizin bir sonucu..."

"...toplu halde yaşamayı, yatakhanelerde yatmayı, hamamda bir kurna suyla yıkanmayı, yatak değiştirmeyi, kirlileri çamaşırhanede yıkatmayı, yemekhane adabını, toplum için çalışmayı, sahneyi, tiyatroyu, ticareti, atölyede çalışarak kayak, kızak, askı, ael aletleri yapmayı, marangozluğu, demiri işlemeyi, kurbağada otopsi yapmayı, resimi, müziği, sanatı, fotoğrafı, radyoculuğu, model uçağı, değcılığı, izciliği, aç kalmamayı, kavgayı, mücadeleyi, sporu ve sportmenliği, liderliği ve daha neleri neleri burada ilk defa öğrendim..."

Aldığı ihtar cezasından sonra *"...Talas'ın kişiliğimizi oluşturan sağlam taşlarından ilki böylece temele yerleştirilmişti; yalandan yana olmamak, sonuna kadar doğruyu savunmak..."* (Atamer, 2017: 18, 23, 312).

Önceki bölümde yerleşkelerin yaşam döngüsünü tariflemek için ortaya konulan yol haritası doğrultusunda bu iki önemli yerleşkenin kent içerisindeki durumları incelendiğinde her iki yerleşkenin de, misyonerlere de çeşitli kolaylıklar sağlayacak şekilde, kent çeperinde geniş yapı adaları içerisinde izole fiziksel alanlarını yaratan Protestan Kolej yerleşke tipolojisiyle örtüştükleri izlenir.

Şekil 4.29 Protestan Kolej anlayışının karakteristik yerleşme pratiği kent çeperinde Gözlükule Höyüğünü'nün hemen bitişiğindeki ilk yerleşke alanından Tarsus panoraması (Şekil 4.30'daki haritadan kuzey yönüne bakış), 1884 (Öz, 1998: 105)

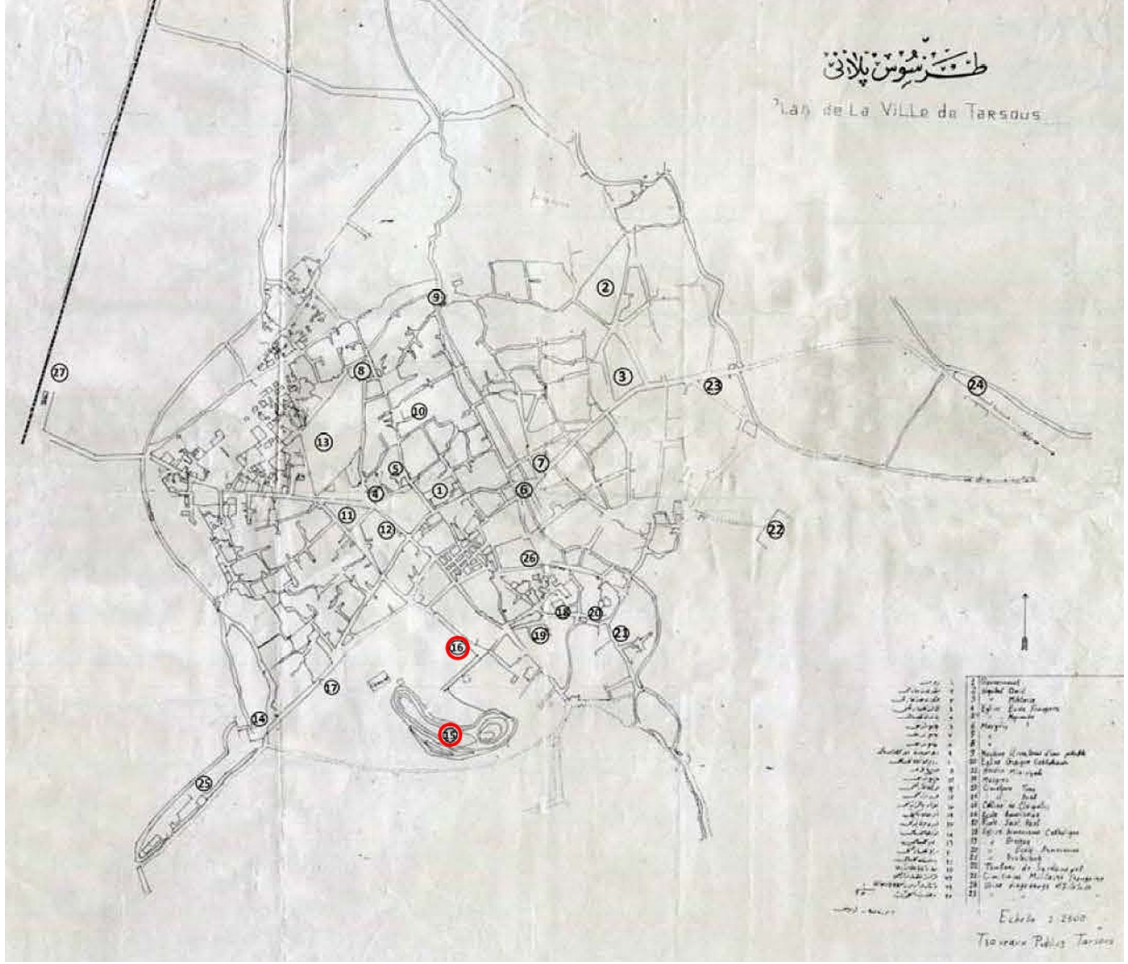
Bu yapma biçiminin sebeplerinden birisinin Protestan Kolej tipolojisinin doğduğu yer olan Kıta Amerikası'nda da iç savaş sırasında Batı'ya yayılma fikriyle kolejlerin özellikle sınır bölgelerine kurularak misyonerlik faaliyetlerini yürütmesi olduğunu, daha önce tartışıldığı üzere, hatırlatmakta yarar vardır.

TAC'nin kent içerisindeki konumu değerlendirildiğinde günümüzde zamanla büyüyen ve genişleyen kent tarafından sarmalanmış olsa da kurulduğu dönemde kentin başladığı ve yayıldığı dokunun adeta sınır noktasını oluşturan Gözlükule Höyüğü'nün⁸² hemen bitişiğinde kuzey doğu yönünde bulunan alanda yer alır ve kent dokusuyla bir tampon bölge oluşturur.

⁸² Gözlükule Höyüğü 300 m çapında; 25 m yüksekliğinde büyük bir höyüktür. Tarsu/Tarse adlı Klasik Çağ kenti hem tepenin üstünde; hem de modern Tarsus kentinin altında uzanmaktadır ("Gözlükule", <http://www.tayproject.org/>, Erişim Tarihi: 01.11.2021).

Günümüz Tarsus'unu oluşturan ilk yerleşimin, Toroslar'dan gelen bir akarsuyun kıyısında, MÖ 7. binyılda bir köy olarak kurulduğu belirtilmektedir. Gözlükule Höyüğü'nde yapılan kazılar Tarsus'taki ilk yerleşimin Neolitik Dönem'le başladığını ve Tunç Çağı'na kadar kesintisiz sürdüğünü göstermektedir. Tarsus'un Asurlular tarafından kurulduğu, M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Yunanlılar, Persler, Büyük İskender ve Romalılar tarafından yönetildiği bilinmektedir. Kent, İncil'in yazarlarından biri olarak bilinen St. Paul'un doğduğu yer olarak da önem taşır ("BOUN Gözlükule Kazıları Araştırma Merkezi", <https://yapidergisi.com/>, Erişim Tarihi: 02.11.2021).

TAO'nun kent içerisindeki durumu da benzerdir. Ana merkez olan Kayseri'den biraz daha uzakta bir alanda olan yerleşke nispeten daha kırsal olarak tanımlanabilecek Talas'ın tarihsel merkezinde yer alır ve mevcut olan kent dokusundan türer.

Şekil 4.30 1800'lü yılların sonuna ait Tarsus kent planı, işaretli alanlardan üstte St. Paul's Institute, altta Gözlükule (Öz, 1998: 27)

Süreç içerisinde TAO'nun birbirine çok yakın iki yerleşkesi ortaya çıkar. Orijinal yerleşke Talas'ta bulunan mevcut konutlar kullanılarak kolejin yerleşkesini oluştururken daha sonra inşa edilen yerleşke eğimli bir sırtta gelişmiş olan Talas'ın daha üst kotunda, tepe noktasında kurulur. Zamanla Amerikan Koleji olarak bilindik hale gelen bina bu üst kottaki yerleşkedeki heybetli binadır.

St. Paul'a atfedilen bu kutsiyet BOARD'un Tarsus'ta açtığı kolejin adının da kökenini oluşturur.

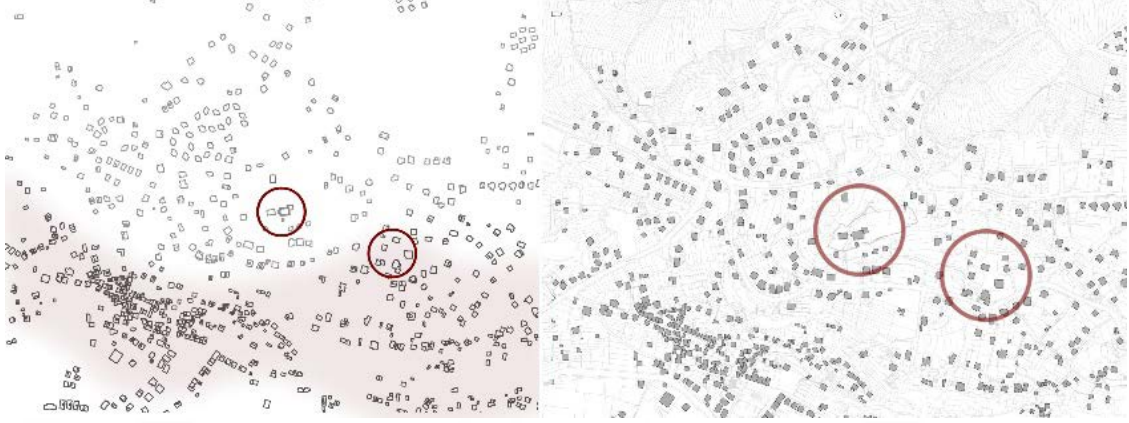
Şekil 4.31 Google Earth imajı üzerinden yoğun kent dokusuyla tarihi bölgenin okunabildiği Tarsus planı içinde TAC ve yeni yerleşke (Grafik Ömer Faruk Bayram)

Kentler, o kenti ve o kentte yaşamayı anlamlı hale getiren kimlikleri ve ruhları olan mekânlardır (Tekeli, 1990: 254) ve kent kimliği, kent imgesini etkileyen, her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen, kentliler ve kentlilerin yaşam biçimlerinin oluşturduğu, sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan, geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlüktür (Lynch, 2016: 28, Tekeli, 1990: 256, Çöl, 1998: 37) Kentin kimliği kentin genel görüntüsünde mekansal organizasyonları sağlayan kentsel imge öğeleri, bağlantılar, sınırlar, bölgeler, odaklar ve nirengi noktalarıdır (Lynch, 2016: 32) ve kent silüetleri, kentsel çevrenin, kentli hafızasında kalıcı görsel etkinin meydana gelmesi için referanslar sunar (Bostancı ve Ocağcı, 2009: 27).

İlk yapıldıkları dönemde az katlı yapılardan oluşan bir kentsel doku içerisinde boy gösteren iki kolejin de anıtsal binaları kent belleğinde güçlü bir biçimde yer edinmişlerdir. Ayrıca bu kentlerin geçen süre içerisinde gelişmesine ve yayılmasına rağmen günümüzde de hem Tarsus Amerikan Kolej hem de Talas Amerikan Okulu doku üzerinde geniş yerleşke ebatlarıyla ve kent silüeti içinde ikonikleşmiş yapılarının boyutlarıyla rahatça okunabilir ve çevreden ayrışır.

Kentlerin kimliği sosyal olarak üretilir ve fiziki çevre ile içinde yer bulan yaşam bir bütün oluşturur. Kentin bir bölgesinde bulunan ve sembol haline gelen bir yapı mahalle ölçeğinde dahi kimliği oluşturur ve çevre ve insan etkinliklerini tamamlar.

Sembol haline gelen yapılarda oradaki deneyimlenen yaşamdan ve etrafta yaşayanların yapıyla ilişkilerinden çok bu yapıyla ilgili yaratılan söylem ve kurulan söylemce önem kazanır (Tekeli, 1990: 255).

Şekil 4.32 Solda Talas tarihi kent dokusu içerisinde kent dokusunun içinde alt yerleşke ve dokunun dışında tepede konumlanan üst yerleşke, ortada ve sağda dolu boş haritası içinde yerleşkeler (Ömer Faruk Bayram)

Batı orijinli, dönemin toplumsal yaşantısı içerisinde seküler doktrinin ideolojik üstünlüğünün ve hegemon motivasyonun mekandaki temsili olan Protestan kolejlerinin güçlü ve dinamik örnekleri olan TAC'nin ve TAO'nun kent planında çeperde geniş alanlarda bulunmaları ve sembol yapılarının kütle boyut ve oranları Amerikan imgesini sağlamlaştırır. Bu güçlü form ve etkin yerleşke alanları kolejler için günümüze kadar vaziyet üzerinde dominant bir alan tanımı ve bulundukları yerleşimlerin silüetlerinde hakimiyet getirir.

Şekil 4.33 *Hakimiyet*, hedef azınlık grubun yoğun yaşadığı Talas'ta *Yukarı Kampüs* binası, yerelden sıyrılma ve kent silüetinde hakim rol (Talas Belediyesi Arşivi)

Talas Amerikan Okulu'nun kent silüetindeki bu hakim görüntüsü ve 'tam tepede' bulunma hali yerel halk arasında da kolej imajını güçlendirir ve okulun 120 yıla varan hikayesi içerisinde kent ve kentli hafızasında kanıksanır.

Bugün dahi Talas'ın halk arasında üst yerleşkedeki kolejin ana binası *Kartal Yuvası* olarak adlandırılır.

Tarsus Amerikan Kolej yerleşkesi içerisindeki Stickler Hall Binası da yerelde Amerikan Okulu idesinin vücut bulmuş hali olarak sembolleşmiştir. Okulun kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde *kolejli olmak* algısı Tarsus Amerikan Kolej ve bunun özelinde daha pekişik şekile Stickler Hall'da eğitim almakla eştir.

Şekil 4.34 Boyut, kütle oran ve formuyla yerelden ayrıışan Tarsus Amerikan Koleji'nin sembolü haline gelmiş Stickler Hall binası ve anıtsal girişi (Ömer Faruk Bayram, 2019)

Bugün eğitim faaliyetlerine orijinal yerleşkesi içerisinde devameden TAC yaklaşık 200 yıl önce başlayan Protestan eğitim anlayışının temellerinden destek bulan Anadolu'daki kolejler arasında süreç içerisinde en az etkilenen BOARD misyoner yerleşkesi gibi görünmektedir. Bu sonuç üzerinde TAC'nin kuruluş aşamasında halihazırda geniş bir yerleşke alanı içerisinde faaliyetlerine başlamasının ve *kendi ortamını yaratan bir kampüs* ortamına hızlıca ulaşmasının ve Cumhuriyet

döneminde yeni yasa koyucuların getirmiş olduğu kurallara çabuk adapte olmasının ve pozisyon almasının⁸³ büyük oranda etkili olduğu önemli bir noktadır.

Günümüzde yüksek eğitim alanında yapılan tartışmalarla ve kampüs ve kolej anlayışında dünyada meydana gelen değişimlerle kentle entegre ancak daha küçük boyutlarda yerleşke alanlarının tercih edildiği düşünülürse zaten Talas kent dokusunun içinde olan ve halihazırda Erciyes Üniversitesi'ne⁸⁴ bağlı olan ancak aktif olarak kullanılmayan yerleşke önemli bir potansiyel sunar gibi görünmektedir.

Kurulduktan sonra giderek büyüyen Talas Amerikan Okulu'nda 1. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla misyoner faaliyetleri son bulur ve savaş sırasında yaralanan askerlerin tedavisi için Amerikan Board'a ait bütün binalar askeri hastane olarak kullanılmaya başlanır (Şahin, 2018: 82). Savaşın sona 1928 yılında 25 erkek öğrenciyle eğitime

⁸³ 1. Dünya Savaşı döneminde faaliyetlerine ara veren TAC Cumhuriyet döneminde laik-seküler eğitim anlayışının gerekleri doğrultusunda dini imajlar içeren adını değiştirir, öğrenci tipolojisini genişletir, Türk öğrenci kabul eder ve mezun eder, müfredat değişikliğine gider ve Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin gerekli gördüğü dersleri müfredata ekler.

⁸⁴ Bu noktada Talas Amerikan Okulu'nun alt yerleşkesinin bağlı olduğu Erciyes Üniversitesi'nden söz etmekte yarar vardır. 1960'ların sonlarından itibaren plancılara ve politikacıların kent dışı kampüsleri yerine kentle bütünleşmiş olmuş yerleşkeleri tercih etmeye başladıkları görülür. Üniversitelerin planlanamazlığı kavramıyla *iyi bir kent planlanamaz* yeni karşıt planlama anlayışı arasında büyük bir paralellik vardır ve birçok planlamacı yerleşkelerde kent merkezine yeniden entegre olma gayreti içerisinde olur (Sönmezler, 2003: 229).

Bu konu özelinde Erciyes Üniversitesi'nin iyi bir planlama gösterip göstermediği bir tartışma konusudur. Günümüzde Kayseri kent merkeziyle Talas ilçesinin tam ortasında bir tampon bölge oluşturan Erciyes Üniversitesi'nin çekirdeğini Tıp Fakültesi oluşturur ve yerleşke içerisinde diğer birimler zamanla ortaya çıkar ve kent merkeziyle Talas ilçesinin arasındaki tüm bölgeyi içine alacak şekilde gelişir. Ancak bu hızlı gelişme beraberinde yerleşke içerisinde erişilebilirlik durumlarını da kapsayacak şekilde bazı sorunları da getirir. Örneğin araç girişinin kontrollü olmasına rağmen kent merkezinden veya Talas ilçesinden toplu taşıma kullanılması durumunda herhangi bir denetim olmadan yerleşke içerisine tramvay hattıyla ulaşılabilir. Bir diğer örnek ise; Kayseri kent merkeziyle Talas ilçe merkezini birbirine bağlayan ana aks tam olarak yerleşke üzerinden geçtiği için yerleşke içerisindeki ulaşımı kesintiye uğratmamak adına yerleşke içinde bu aksı dikine kesen köprüler yapılmıştır ve bu köprülerin başlangıç ve bitiş noktaları oluşan kot farkları dolayısıyla yaya ve dezavantajlı gruplar için olumsuz durumlar ortaya çıkarmaktadır. Başka bir *handikaplı* durum da yerleşkenin konumu itibarıyla birden çok giriş-çıkış kapısının bulunmasıdır. Her bir giriş-çıkış kapısının denetim ve kesişim anlamına geleceği açıktır ve bazıları zamanla kapanmış olsa da özellikle "çarşı" ve Talas bağlantısı olan Talas Bulvarı üzerindeki fazla sayıdaki giriş-çıkış kapısı birçok kavşak oluşturarak bulvarı bölmekte ve trafik yoğunluğu oluşturmaktadır. Özellikle bu giriş-çıkış akslarından Tıp Fakültesi için olan Tıp Fakültesi ve Hastanesi'nin ilk kurulduğu yıllarda kente ve kentliye hizmet açısından kolay erişilebilir olması noktasında Talas Bulvarı üzerinden açılmıştır. Ancak bugün bu aks Tıp Fakültesi'ne yönelik olduğu için yerleşke içerisine denetimsiz giriş-çıkış aksıdır ve bu giriş-çıkış kavşağı bulvar üzerinde önemli bir trafik yoğunluğu oluşturmaktadır. Erciyes Üniversitesi'nin bu özellikleri önemli bir çalışma konusu oluşturması bağlamında potansiyeller barındırır.

devam eden okulda 1930-1967 yılları arasında tüm binalar Amerikan Hastanesi ve Talas Amerikan Erkek Koleji'nin yatakhane ve lojman binaları olarak kullanılır. Ödeneklerdeki kısıtlamalar ve öğrenci sayısındaki düşüşler sonucunda 1967 yılında Talas Amerikan Okulu ve 1972 yılında da Amerikan Hastanesi kapanır. 1974 yılında Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü tarafından alınan bu binalar 1978 yılında ise HÜ bünyesinden ayrılan Erciyes Üniversitesi'ne devredilir (Özsoy, 1996: 66). Günümüzde üst yerleşkedeki bina Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olarak KAYMEK Gençlik Merkezi olarak kullanılsa da alt yerleşke Erciyes Üniversitesi'ne bağlı olarak atıl durumdadır.

Kente geri dönüş eğiliminin desteklenmesi temelde işlevini yitirmiş veya kentin gelişmesi sonucunda kent içinde kalmış alanlara işlev ve yaşam kazandırma düşüncesini barındırır (Basa, 2015: 27).

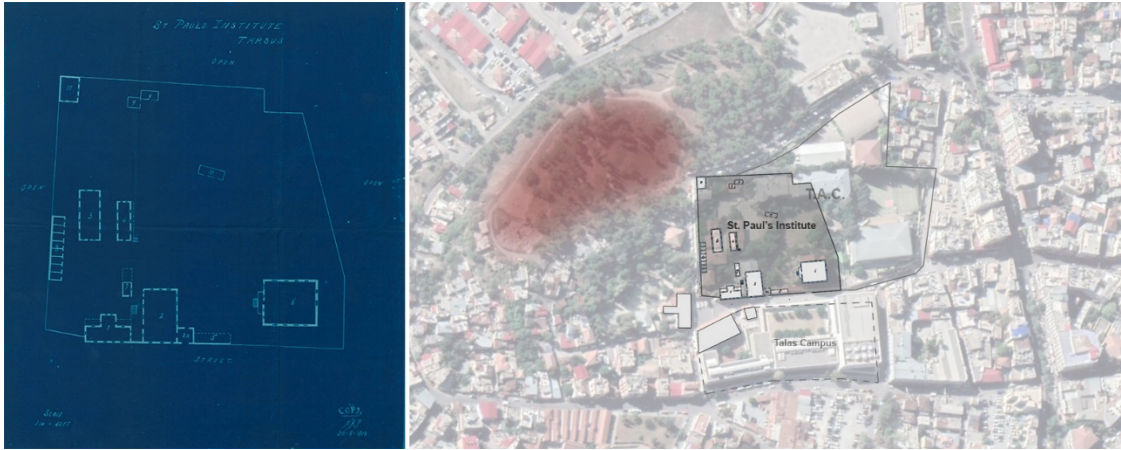
İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde yüksek öğretim sisteminde meydana gelen değişimler neticesinde birçok küçük kolej yakın mesafede bulunan daha büyük kuruma bağlanır. Bu durumla ilgili son çaba kolej ve üniversitenin birleştirilmiş formu olan *küme kolej* (cluster college) veya *uydu kolej* (satellite college) dir (Muthesius, 2000: 23). Bir diğer önemli yapılanma ise *toplum kolejleri* dir. Lise eğitimi sonrası 2 yıllık akademik, teknik veya mesleki eğitim veren bu kurumlar öğrenci potansiyeline sahip olan bölgelerde kurulurlar. Bu yapılanmanın önemli özelliği toplum kolejlerinin sınırlı boyutlarda tutulmaları ve yöresel özelliklere göre biçimlenmeleridir. Yüksek öğretimi kitlelere yayma amacıyla şekillenen bu kolejler, diğerlerinden farklı olarak, konaklama imkanı sağlamayan ancak yerleşim yerleriyle yakın ilişki içerisinde olan kampüslere sahiptir (Thompson, 1967: 143).

Bu noktada bir adım ileri gidilerek, Talas ilçesinin günümüzde yoğun bir öğrenci nüfusunu barındırıyor olması kendi iç ortamına sahip özgün bir kimliği ve güçlü bir varlığı olan ve bu gücü ortaya çıkmamış olan alt yerleşkenin daha da cazip hale geldiği söylenebilir. Burada gelecek için bir öneri olarak alt yerleşkenin Erciyes Üniversitesi'ne bağlı bir ek yerleşke planlamasıyla kullanılır hale getirilmesi düşüncesi önem kazanır.

Nitelikli fiziki atmosfere sahip *college* geleneğinin kıymetli örnekleri olan bu okulların kampüslerindeki kendi iç gelişimleri incelendiğinde günümüze kadar etkileri süren ve mimarlık ortamıyla ve yapıli çevreyle ilgili önemli çıktılar veren bir yaşam döngüsüne ulaşmak mümkündür.

BOARD'un Anadolu'da açmış olduğu kolejlerin geniş alanlara sahip olduğu ve bu elverişli alanlar içerisinde büyüyerek geliştikleri önceki bölümlerde tartışılmıştır. Tarsus Amerikan Kolej ve Talas Amerikan Okulu yerelin talepkar tutumu sonucunda kendi ortamında süratle büyüyen ve dışarıya taşarak genişleyen iki yerleşkedir.

Tarsus Amerikan Kolej günümüze kadar yerleşke içerisinde yeni yapılar inşa edilerek gelir ve son olarak 2014 yılında hemen bitişiğinde bulunan yapı adasına sıçrayarak yerleşkesini daha da büyütür. Talas Amerikan Okulu bünyesinde ise yoğun talep neticesinde henüz daha 1906 yılında yeni bir yerleşke ortaya çıkar. TAC günümüzde hem orijinal yerleşkesi içerisinde hem de yeni yerleşkesinde eğitim faaliyetlerine devam eder. TAO ise genellikle eğitim işlevinde olacak şekilde Cumhuriyet döneminde çeşitli kurumların altında faaliyetlerini yürütür ancak 1967 yılında kapanır. TAO'nun her iki yerleşkesi de neredeyse hiç değişmeden kuruldukları dönemden günümüze kadar ulaşır.

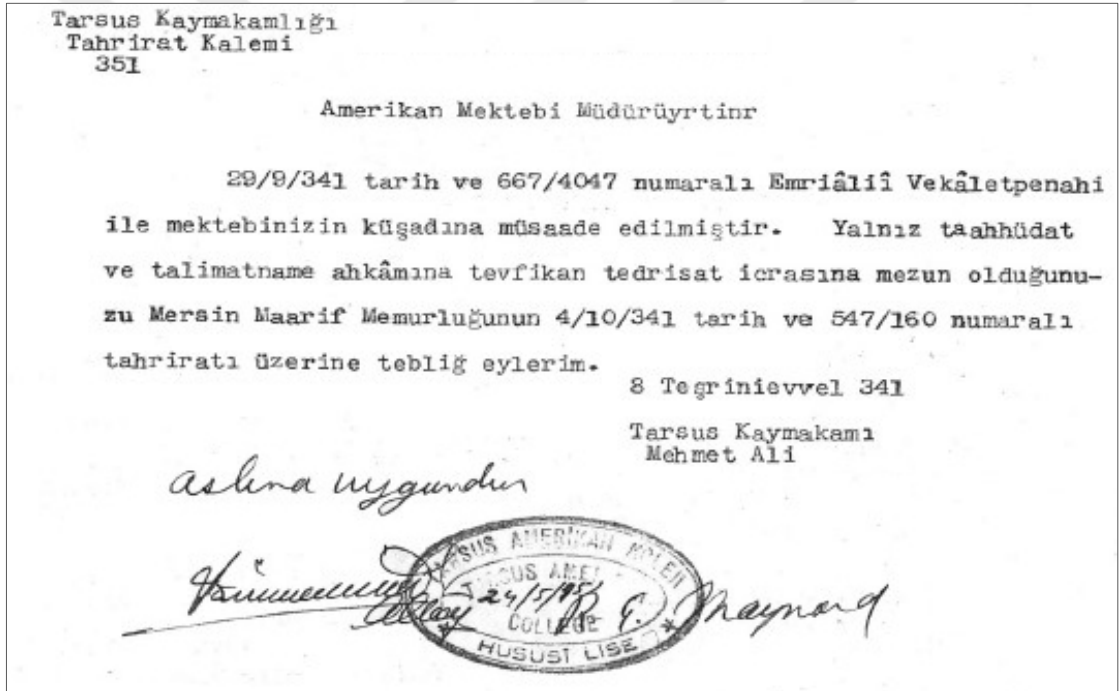
Şekil 4.35 Solda; 1913 yılına ait krokide St. Paul's Institute yerleşkesi (<https://archives.saltresearch.org/>, Erişim Tarihi: 19.11.2020), sağda ilk yerleşke sınırları ve Google Earth imajı üzerinden günümüzdeki durum, yerleşkenin güney batısına düşen noktada sol üstte Gözlükule Höyüğü (Ömer Faruk Bayram)

1898 yılında satın alınan 12 dönüm arsayla Tarsus Amerikan Koleji'nin kampüsünün çekirdeğini oluşturan alanda ilk adı St. Paul's Institute olan kolej

kurulur ve zamanla Protestan Kolej geleneğinin yapma ve uygulama pratiğinin sonucu olarak yaptırının veya kolej için önemli olduğu düşünülen eğitmenlerin adları verilerek *Hall*'lar yerleşke içerisinde boy gösterir.

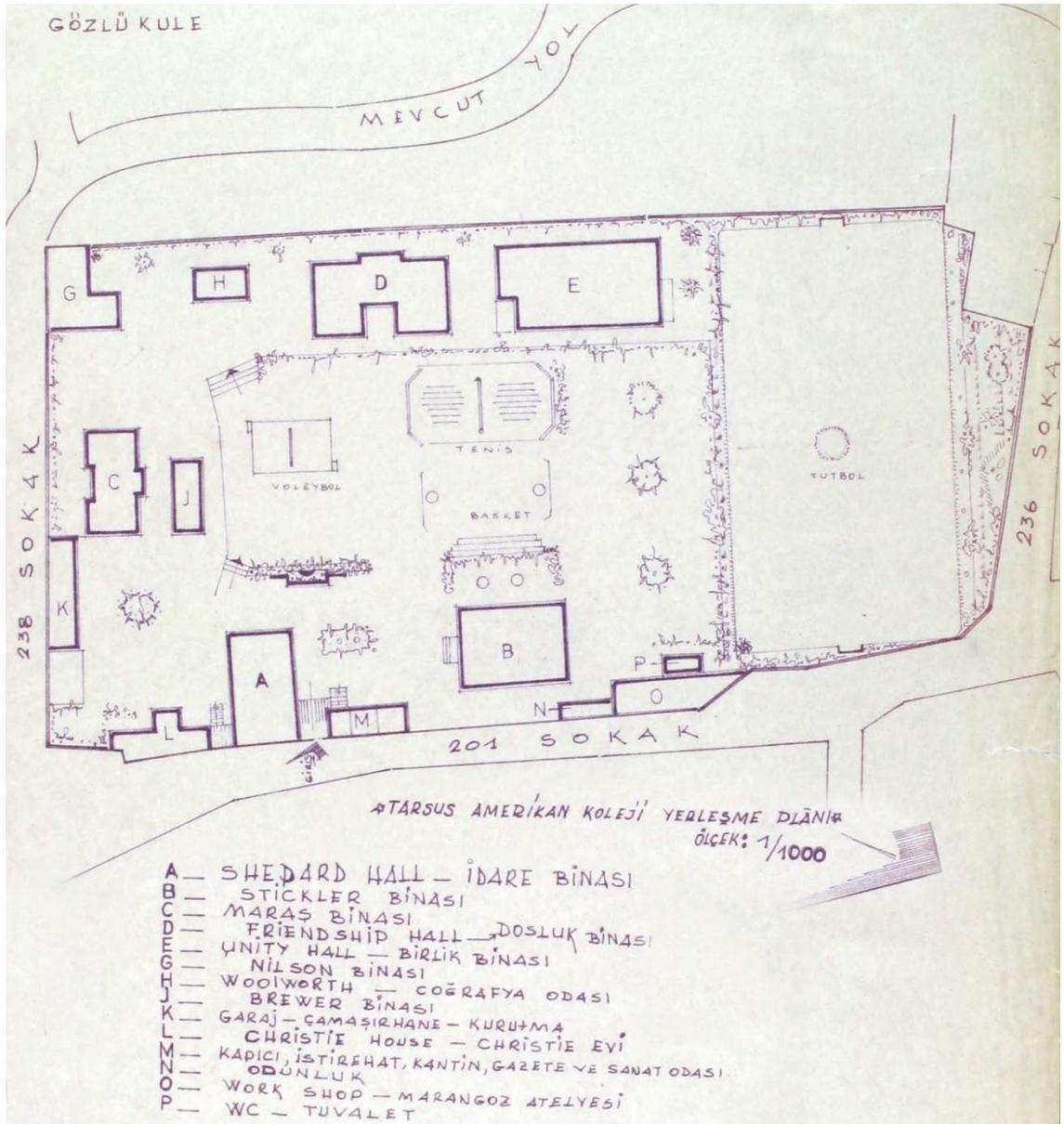
Kuruluşundaki özünü, birimlerden oluşan ve enstitü kimliğiyle kendisini var eden Protestan kolej tipolojisine dayandıran BOARD kurumlarının ve TAC'in fiziksel çevresi ve mimari planlaması buna göre şekillenir.

Birinci Dünya Savaşı'yla gelen buhranlı dönemler sonrasında kapanan St. Paul's Institute savaş sonrası dönemde toparlanma sürecine girer ve 1925 yılında ülkenin yeni eğitim sistemindeki değişimlere paralel olarak adını American College Tarsus (ACT) veya Tarsus American College (TAC) olarak değiştirir (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 137).

Şekil 4.36 Okulun 29 Eylül 1925 tarihi itibariyle tekrar açılmasına izin verildiğine dair Tarsus Kaymakamlığı'nın yazısı (M.E.B. Özel Öğretim Gelen Müdürlüğü Arşivi)

Bu dönemden sonra, okula gösterilen yoğun talep karşısında, yerleşke içerisinde birçok yeni binanın inşa edildiği, kolej yerleşkesinin giderek büyüdüğü ve genişlediği, önce bitişindeki parsellere sığmadığı ve son olarak 2014 yılında yerleşkenin giriş aksında bulunan sokağın karşısındaki parselde yeni yerleşkenin açıldığı süreç başlar.

Şekil 4.37 Farklı işlevlerdeki Hall binalarıyla çevrili orta avlulu 'quadrangle' mimari kurgusunun okunabildiği 1960'lı yıllara ait TAC yerleşkesini gösterir kroki
(Tarsus Amerikan Koleji Yerleşme Planı,
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42404>, Erişim Tarihi: 07.09.2020)

20. yüzyılın başlarında dünyada etkili bir şekilde uygulanan kolej sistemine geri dönüş pratiği nostaljik tavrındaki yeni ideal yerleşke arayışlarını da ortaya çıkarır. Yerleşke içerisinde küçük eğitim birimlerinin oluşturulması, akademisyenlerin ve öğrencilerin birlikte yaşadıkları ve eğitimlerini sürdürdükleri bu küçük birimlerlerin izole yaşam biçiminden esinlenerek *quadrangle* (orta avlulu plan şeması) planlaması olarak mimariye yansısıyla eklektisist binalarla ortaya

çıkması öğrenci gruplarının yerleşke içerisinde yaşamasına olanak tanıyan binaların kampüs içerisine aşılmasıyla önemli bir bina tipolojisi oluşmasını başlatır (Turner, 1990: 215).

Şekil 4.38 Soldan sağa sırasıyla; ilk haliyle Christe Binası, büyük değişiklikler görmüş olan Shepard Hall ve Stickler Hall, en sağda Sadık Paşa Konağı'nın orijinal giriş kapısı (Ömer Faruk Bayram, 2019)

Yerleşkelerin bir anlamda tekrar içe dönmesi olarak izlenebilecek bu planlama modelinin gelişen kentler içerisinde sıkışan kolejlere akılcı ve efektif alan kullanımını gerektirdiği ortadadır. Bu modelin dünyada ilk örneklerinin görüldüğü yerleşkelerin yine Tarsus Amerikan Kolej gibi Protestan kolej geleneğinin önemli temsilcileri olması da ilginç bir noktadır.⁸⁵ Bu pratiğin TAC'de bahsedilen dönemde izleniyor oluşu göstermektedir ki kökenindeki kolej geleneğinin fiziksel mekandaki karşılığı ve mimarlık ortamını şekillendirmesi bu dönemde de etkilidir.

⁸⁵ 20. Yüzyılın başında mevcut Amerikan yükseköğrenimine reaksiyon olarak küçük ölçekli elitist kolejlerin canlandırılması ve küçük birimlerin yerleşke içerisinde ortaya çıkması sürecinin ilk görüldüğü okullar Harvard (house system) ve Yale (college system)'dir. Kampüs planlamasında eklektisist yaklaşım, Yale, Princeton, ve Duke olmak üzere, birçok Amerikan üniversitesinin yeniden yapılandırılmasında izlenir (Sönmezler, 2003: 96).

Bahsedilen bu okulların Protestan kolej kavramının ortaya çıkış sürecinde karşı reform hareketlerinin merkezleri olan okullar olduğu unutulmamalıdır.

Misyonerlerin Tarsus'ta bir kolej kurup eğitim faaliyetlerine başlamaya karar vermesi sonrasında alınan arazi içerisinde önceden mevcut olan birkaç yapı, küçük ölçekte tarımsal ürünlerin yetiştirildiği ufak bahçeler ve birkaç kulübe yerleşke içerisinde bulunur. Yerleşkede bulunan iki büyük yapı Christe Binası ve Shepard Binası olarak adlandırılır.

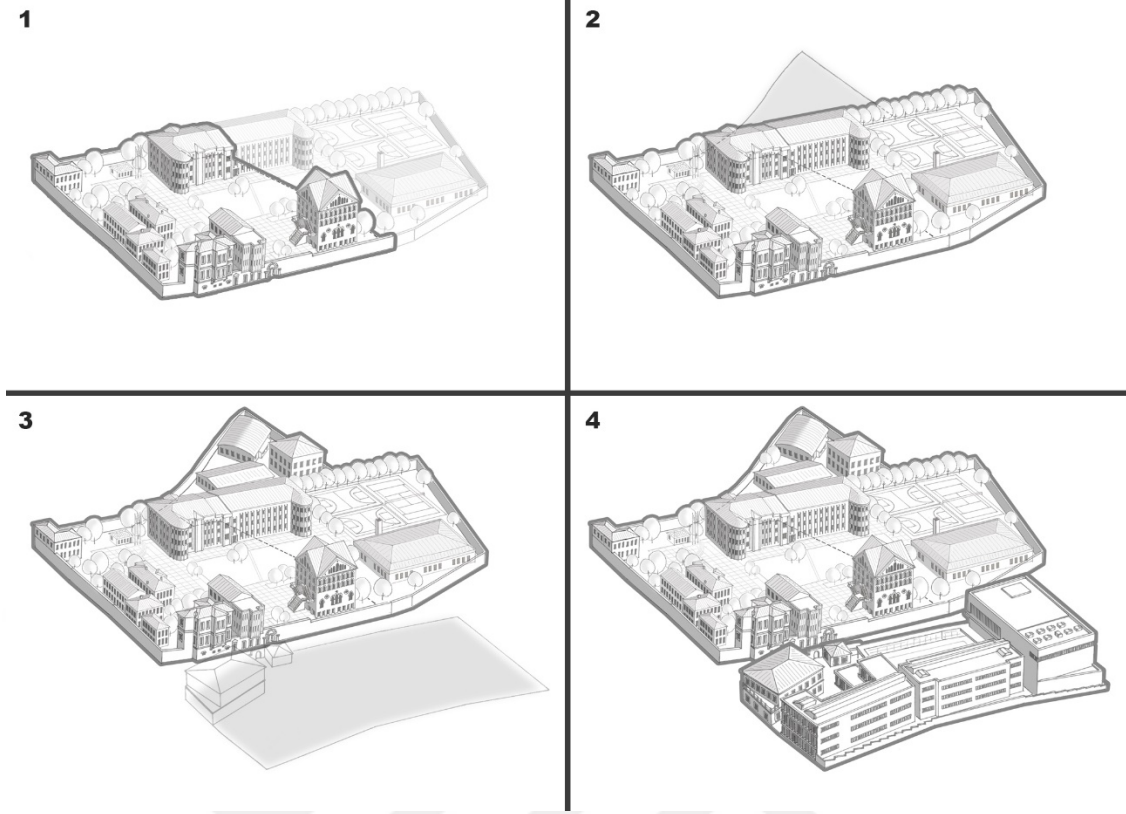
Bu yapılar yerel mimari özellikler taşır. Christe Binası kesme taştan yığma yapım sistemiyle Shepard Binası ahşap ve kerpiç yapım sistemlerinden oluşan iki katlı binalardır ve yerleşkenin sınırını oluşturan duvara cumba yapacak şekilde inşa edilmişlerdir. Yerleşke içerisinde daha sonra inşa edilen ve TAC için zamanla özel anlam ifade eden Maraş ve Brewer Binaları da ahşap yapım sistemine sahiptir.

Okulun sembolü haline gelen kesme taştan yığma olarak beş katlı inşa edilen Stickler Hall binası haçvari plan şeması, anıtsal girişi, dört yöndeki beşik çatısı, kemerli pencereleri ve kütle boyutları ve formuyla yerel mimari özelliklerden çok azınlık ustaların yapma biçimini yansıtır.

Cuhmuriyet döneminde yerleşke geliştikçe yapılan veya restore edilen yapılardan Unity Hall, Robenson Hall, Maynard Hall gibi binalar modernizm olarak tanımlayabileceğimiz devrede betonarme sistemle, söveli pencereleri ve sıva üstü boya cepheleriyle kendi dönemlerinin özelliklerini yansıtırlar.

Yakın dönemde yerleşke içerisine inşa edilen spor salonu ve mezunlar sahası gibi yapılar ise geniş açıklık geçilen, uzay kafes ve makaslarla örtülü çatıların olduğu çağdaş yapım sistemleriyle inşa edilir.

TAC'ın büyümesi sürecinin devamında orijinal yerleşkenin ana giriş aksı olan Cengiz Topel Caddesinin bitişiğindeki parsel yeni yerleşke olarak Talas Kampüs adıyla okulun bünyesine katılır. Erginoğlu ve Çalışlar Mimarlık'ın tasarladığı TAC-SEV Yeni Kampüs eski kampüsün hem bir uzantısı olurken hem de arada bulunan sokak ile fiziksel ve algısal olarak ondan ayrılırken, bu projeyle eski ve yeni oluşumlar ilintilidir.

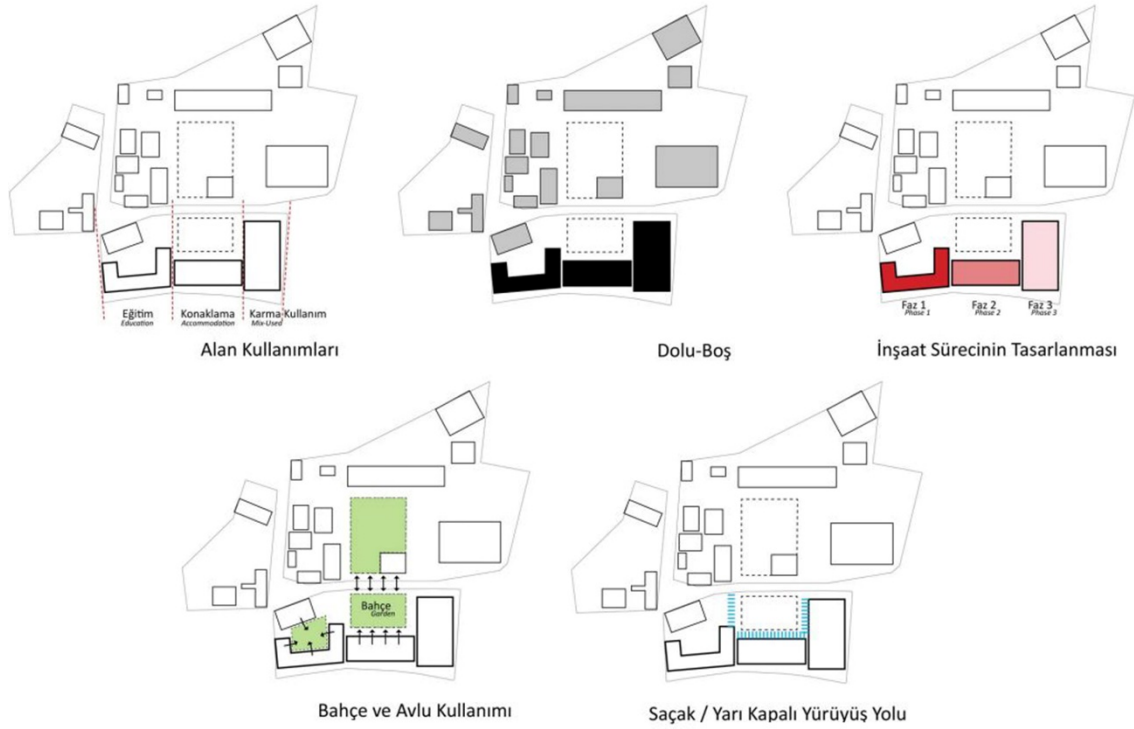

Şekil 4.39 TAC yerleşkesinin Cumhuriyet döneminde yayılması (Ömer Faruk Bayram)

Son halde TAC, ortasından bir sokakla bölünen oldukça büyük boyutlarda bir yerleşke görünümündedir. Bu sokak aksı ise yaklaşık 140 yıldır bozulmadan kalmıştır. Sokağın hemen başında bulunan Sadık Paşa Konağı, kurulduğu günden bugüne sınırları net bir şekilde tariflenmiş olan TAC'nin giriş cephesini tutan sokak aksının korunmasında adeta bir siper görevi üstlenmiş görünmektedir. Bütün bunlar sokak aksını hem ilk yerleşkenin kimliğinde hem de yeni yerleşkenin ilk yerleşkeyle teması noktasında özgün ve özel kılmaktadır.

BOARD Kurumlarının Türkiye’de bulunan mülklerinin devredildiği Sağlık ve Eğitim Vakfı’nın işveren olduğu proje 2011 yılında başlar ve yeni kampüs 2014 yılında açılır ve bu yeni kampüse Tarsus Amerikan Kolej’in BOARD kurumlarının bu coğrafyada süregelen serüvenleri boyunca organik ilişki içerisinde olduğu

Anadolu'daki en eski Amerikan okullarından bir diğeri olan Talas Amerikan Okulu'nun adının yaşatılması için Talas Kampüs adı verilir.⁸⁶

Şekil 4.40 TAC bünyesindeki Talas Kampüs'ün tasarım aşamaları
(<http://mimdap.org/2015/03/tarsus-amerikan-koleji-yeni-kampusu/>, Erişim Tarihi: 07.11.2020)

Sade ve sürekli cephe kurgusuyla, original kampüse öykünecek şekilde iç avlulu planıyla ve revaklı yapısıyla, çeperindeki tarihi yapıları kapsayıcı yaklaşımıyla gösterişten uzak oluşu ve kente ve kentteki önem atfedilen tarihi yapılara saygılı duruşu noktasında yeni kampüsün başarılı bir uygulama olduğu söylenebilir.⁸⁷

⁸⁶ Talas Kampüs adının verilmesi güncel bir konu olsa da TAC için bir yenilik gibi görünmemektedir. Hall binalarından birisine *Maraş* adının verilmiş olması o dönemde yaşanan olayları belleklerde tutmak ve anısını yaşatmak amacıyla daha yerleşkenin ilk kurulduğu dönemlerde bile mevcut olan bir hassasiyeti gösterir. Öyle ki TAC'nin genetik kodlarında algısal farkındalık oluşturma güdüsü hep olmuştur.

⁸⁷ Uluslararası bağımsız bir web sitesi olan www.techinsider.io; 'Dünyanın En Güzel 13 Okulu' başlığıyla çeşitli ülkelerden binlerce okul arasında yaptığı bir araştırmanın onunda, Türkiye'den Tarsus Amerikan Koleji (TAC), etkileyici tarihi kampüsüyle listede yer almıştır. En güzel okullar listesinde, Tarsus Amerikan Koleji(TAC)'ne yer veren Tech Insider, neden Tarsus'u seçtiğini ise; "Gündüz saatlerinde TAC-TSEV'in yeni kampüsü bir iş merkezi gibi görünmekte, akşam güneş battığında ise kampüsten sıcak turuncu bir parıltı yayılmaktadır" ifadeleriyle açıklamıştır (<https://www.tac.k12.tr/haber/88/-tarsus-amerikan-koleji-dunyanin-en-guzel-13-okulu-arasinda/>, Erişim Tarihi: 07.11.2021).

Ofis ise projeyi şu şekilde anlatır;

...TAC-SEV Yeni Kampüsü, mevcut Tarsus Amerikan Koleji'nin (TAC) karşı parseline inşa edilmiştir. Yeni kampüsün, içinde bulunduğu tarihi doku ile birlikteliği göz önüne alınarak, arasından geçen bir yolla ayrıldığı TAC kampüsüyle bir bütün olarak algılanması öncelikli tasarım ilkesi olmuştur. Eski ve yeni kampüsü fiziksel olarak ayıran bu yolun, ileriki bir tarihte yayalaştırılarak, iki kampüsün fiziksel ve algısal olarak birleşmesi geleceğe dair önemli bir senaryodur. Bölgedeki tarihi dokunun önemli bir parçalarından olan Aziz Paul Kilisesi ve Ulu Cami'ye kampüsün çeşitli noktalarından bakışlar verilmiş olup yakın çevredeki tarihi doku ile ilişki kurulması amaçlanmıştır.... Eğitim binası, ileri tarihlerde bir kütüphaneye dönüştürülmesi planlanan ve projelendirilen; tarihi Sadık Paşa Konağı ile birlikte bir avlu yaratacak şekilde oluşturulmuştur....(<http://www.arkiv.com.tr/proje/tac-sev-yeni-kampusu/4218>, Erişim Tarihi: 08.11.2020)

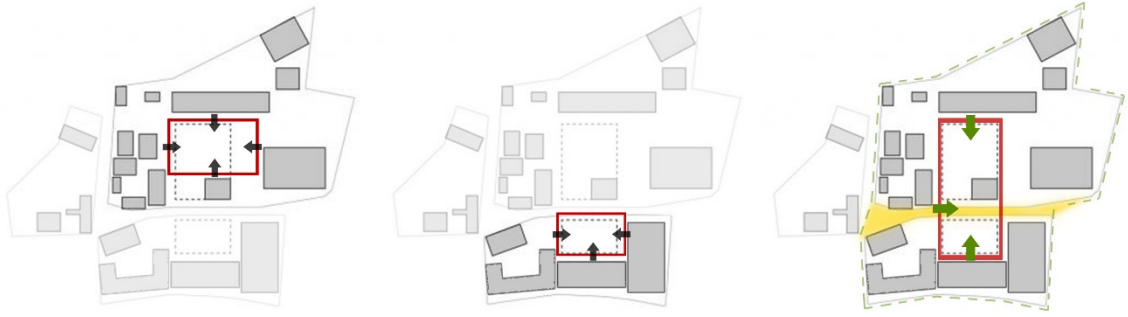
İçe dönük izole yaşam biçimi idesiyle fiziksel mekanının form bulduğu Protestan Kolej tipolojisinin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden birisi olan TAC'in günümüze kadar bu niteliğini koruduğu ve hatta daha da ileriye giderek kaynak mahiyetini oluşturan bu çeşniyi yeni yerleşkesinin oluşumuna da kattığı aşikardır. Tarihi olanın güncel de olabileceğini sergilemesi bakımından yeni yerleşkede de *quadrangle* şema izlenmektedir.

Özellikle, mevcut kolejin tarihsel sürecinin ve yığışımı olarak ortaya çıkan bir geleneğin⁸⁸ iyi analiz edildiğini ve sindirilmiş olduğunu açık şekilde göstermesi dikkate alınarak, tasarım ekibinin ifadelerinde geçen tarihi dokuyla birlikteliğin göz önünde bulundurulması, avlu vurgusu ve yeni yerleşkede oluşturulan avlular ve geleceğe bir projeksiyon tutarak iki yerleşke arasındaki sokağın kolej bünyesine

Ayrıca 2010 yılında gerçekleşen Ulusal Mimarlık Ödülleri'nde proje dalında aynı ödülü alan TAC-SEV Yeni Kampüs Projesi 2016 yılında da 15.Ulusal Mimarlık Ödülleri'nde Yapı Dalı'nda ödülün sahibi olmuştur (<https://www.tac.k12.tr/haber/160/ulusal-mimarlik-odulu-tac-sev-kampus-projesine-verildi/>, Erişim Tarihi: 07.11.2021).

⁸⁸ Tarsus Amerikan Koleji'nin kronolojik yaşam döngüsü **Şekil B. 2'**dedir.

katılması hedefiyle yerleşkenin kurucu özlerinde bulunan bu içe dönük avlulu şema daha da pekişecek gibi görünmektedir.

Şekil 4.41 TAC şematik vaziyet planı, solda; orijinal yerleşke ve quadrangle plan şeması, ortada; quadrangle kurgusunun Talas Kampüs’te uygulanması, sağda; gelecek öngörüsü ve iki yerleşke arası yayalaştırılması durumunda quadrangle şemasının daha güçlü ve bütüncül şekilde ortaya çıkışı (Grafik Ömer Faruk Bayram)

Bu bağlamda Erginoğlu ve Çalışlar yeni yerleşke projesinin Tarsus Amerikan Kolej iklimini yaratan düşüncenin sürmesini sağlama noktasında kilit pozisyonda olduğunu söylemek olanaklıdır.

Şekil 4.42 Stickler Hall’den yeni yerleşke Talas Kampüs, iki yerleşkeyi kesen sokak aksı ve ortada Sadık Paşa Konağı (Ömer Faruk Bayram, 2019)

Talas Amerikan Okulu yerleşkesi ise vernaküler bileşenlerin ve coğrafi faktörlerin başat olduğu bir örnektir. TAO tartışılacak olan bu özellikleri bakımından BOARD kurumları arasında benzeri olmayan bir örnek olarak gösterilebilir ve bu bağlamda TAO yerleşkesinin sürecini izlemeye çalışmak ve değerlendirmek dahi önem taşır.

Şekil 4.43 1888'de, satın alınması planlanan konağın, misyoner Dr. William S. Dodd tarafından çizilen krokisi (PABCFM, Reel 600, No: 456)

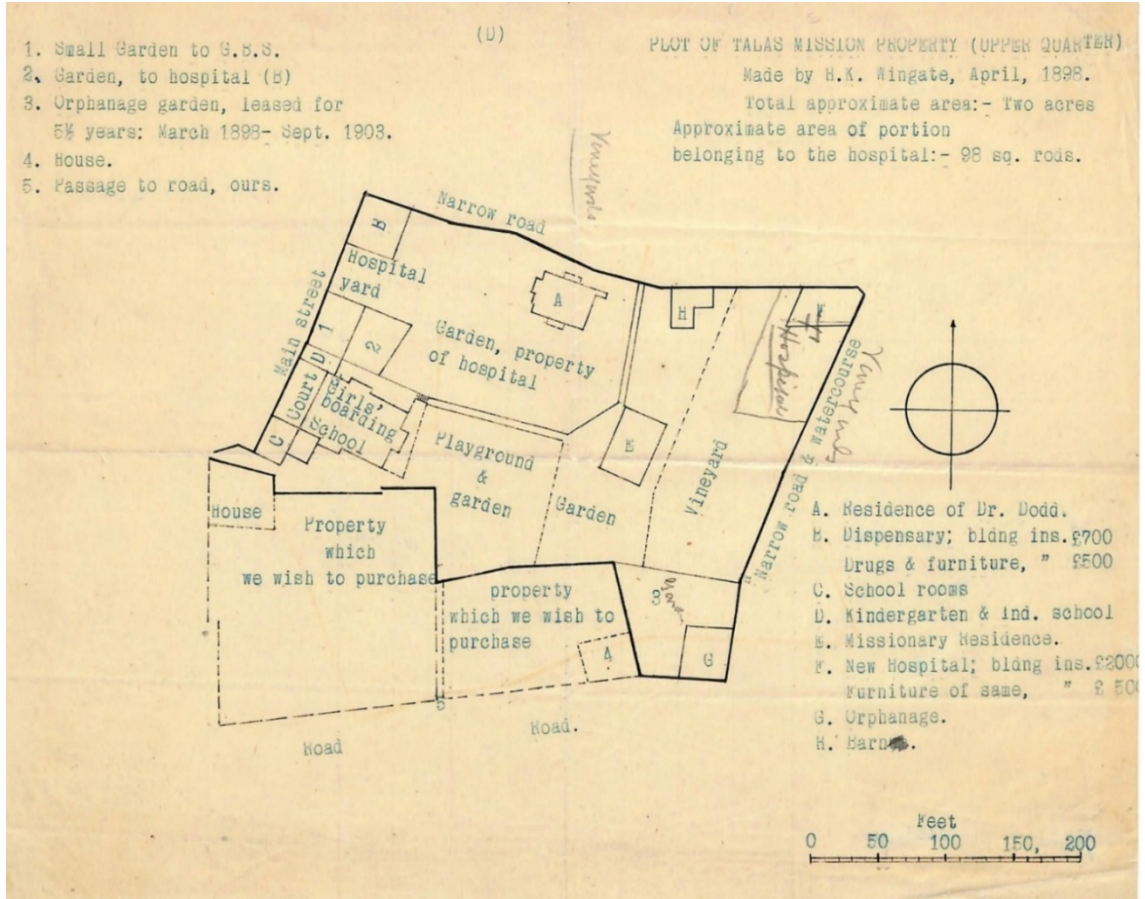
Talas'taki BOARD yerleşkesinin gelişimi 1888 yılında satın alınan ve 1889 yılında okul olarak açılan mevcut bir konakla başlar (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 34). Talas'ta bulunan aynı koleje iki yerleşkeden daha alt kotta olanın çekirdeği olan bu konağın satın alınmasından sonra TAO hızlar büyür ve *yayılır*. Yayılma ifadesi tam anlamıyla TAO'nun parsel genişlemesini tarifler çünkü satın alınan ilk konaktan sonra yerleşkenin büyümesi hemen bu konağın yanında bulunan mevcut bağ evlerinin yerleşkeye katılmasıyla oluşur.⁸⁹

Yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde güney kampüs geniş bir yerleşkeye sahip olur. Şekil 4.18'te yerleşkenin 1898 yılına kadar parsel parsel genişlemesi ve bu parseller içerisinde mevcut olan Talas'taki bağ evleri görülmektedir. *Property which we wish to purchase* ifadesiyle belirtilen alanlar ise ilerleyen dönemde yerleşkeye katılması planlanan parselleri gösterir.

⁸⁹ Talas Amerikan Okulu'nun kronolojik yaşam döngüsü **Şekil C. 6'** dadır.

Şekil 4.44 1889-1898 yılları arasında mevcut bağ evlerinin yerleşkeye katılarak TAO'nun yayılması (Ömer Faruk Bayram)

Şekil 4.45 1889 yılına kadar güney kampüsteki binaların kullanımlarını gösteren misyoner çizimi (*Plot of Talas Mission Property*, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45871?locale=tr>, Erişim Tarihi: 19.12.2019)

Kolej büyümeye başladıkça ve yeni fiziksel mekan ihtiyacı ortaya çıktıkça kolej bünyesindeki bir misyoner ABD'den topladığı parayla Talas'ın tam tepesinde bir arsa satın alır ve 1907 yılında o dönem *Wintgate Hall* olarak adlandırılan (Sağlık ve Eğitim Vakfı, 2019: 38) kolejün üst kampüsündeki bugün dahi hakim bir noktada Talas'ın her yerinden görünebilen, Kayseri ve Talas tümgörüsü sunan ana bina inşa edilir.

TAO'nun yerleşkelerinde bulunan yapılar monografik olarak irdelenecek olursa alt yerleşkede sivil mimari unsurların yoğun olduğu görülür. Kayseri ve yakın çevresinde yaşayan insanlar için bağ evi yaşantısı ve bağ kültürü büyük önem taşır. Ustalık ve yapma biçimi olarak yerel azınlık grupların etkileri ön plandadır.

Şekil 4.46 TAO Kuzey ve Güney Yerleşkeleri (Hale Kozlu Arşivi), solda üst yerleşkeden alt kota inen basamaklı tali giriş aksı

Kayseri; coğrafi konumu, iklimi ve yörede bulunan malzemeden dolayı kendine özgü sivil bir mimariye sahiptir. Geleneksel Kayseri yaşamında önemli bir yere sahip olan ve zengin bir geleneğe sahip olan Kayseri çevresindeki sivil mimari örnekleri olan bağ evlerinde (İmamoğlu, 1992: 24) yörede taşın bol oluşundan ötürü taşta geniş yer verilir. Volkanik tüf olarak nitelenen bu taşlar günümüzde dahi kullanılır. Sivil mimari çoğunlukla dışa kapalıdır ve bağ evleri yığma olarak bölgede *kara taş* denilen düzenli kesme taştan inşa edilir (Çakıroğlu, 1951: 15)

Geç Osmanlı döneminde Rum, Ermeni ve Türk nüfusun bir arada yaşadığı ve bu nüfusun yoğun olarak sivil mimari örnekler bıraktığı aşağı ve yukarı Talas bağ evleri çoğu durumda bir bahçe içerisinde yer alan tekil evlerdir. Bu evlerin giriş kapıları bahçe duvarında yer alır ve böylece evlerin sokağa hemen açılmaması ve korunaklı

bir giriş oluşturması sağlanır. Bağ evlerinin kullanıcıları öcelikle bahçeyle ilişki halindedir (Turgut, 2020: 88).

Şekil 4.47 TAO alt yerleşkede bulunan yerel yapma biçiminin göze çarptığı ve özgün 'bahçe' sınırlarının az çok okunabildiği, kota oturan Talas bağ evleri. Bu parçalı yapı, birimlerden oluşan protest kolej tipolojisi için oldukça fonksiyoneldir. İlk iki yapı kolej döneminde konaklama son yapı ise dispenser olarak kullanılmıştır (Ömer Faruk Bayram, 2019)

Mevcut bağ evlerinin satın alınıp sıçrayarak yayılma BOARD için pratik ve akılcıdır. Yerelin sunmuş olduğu potansiyeli değerlendirmek ve ihtiyacı hızlıca karşılamak öncelendiğinden tercihten ziyade kılğın olan bu genişleme yöntemi anlaşışır bir hal alır. Bu bağ evlerinin halhazırda kendi bahçelerine yani özel iç ortamına sahip olmaları Amerikan kolejlerinin parçalı birimlerden oluşan enstitü yapılanmasına da oldukça uygun olmaları da TAO⁹⁰ için yararlı olmuştur.

Anadolu'daki Protestan kolejleri arasında mahalli karakterde anonim unsurların bu kadar güçlü şekilde baskın geldiğı en önemli örneklerden birisi olan alt yerleşkeden üst yerleşkeye sıçrayışta ise ana bina daha yüksek katlı olmasıyla yerel mimarlık öğelerinden sıyrılmasıyla, formu ve ezici kütlesiyle daha batılı bir yapma biçimini sergilemesiyle ayrışır ve Amerikan kolej imgesi vurucu bir kütleye sağlanmaya çalışılır. Bu kontekst içinde TAO iki yerleşkesinde bu derece zıtlığı barındıran özgün ve sıradışı bir modeldir.

⁹⁰ TAO'nun alt yerleşkesi içerisinde kolej yapılanmasının yanında aynı zamanda Cumhuriyet döneminde okula kapanana kadar Kayseri'nin en zor ulaşılır köylerine kadar sağlık hizmetlerini götürecek şekilde tıbbi misyonerlik faaliyetlerinin de yürütüldüğü hatırlanırsa hem okul hem dispanser gibi farklı işlevler için kullanılan parçalı birimler oluşturma durumunda bağ evlerinin ve kendi içinde özelleşmiş bahçelerin avantajları daha da anlamlı hale gelir.

Şekil 4.48 Üstte ve sol altta TAO üst yerleşkedeki ana bina *Kartal Yuvası*, üstte ve orta altta Kayseri ovasını izleyen gözetleme kulesi, en sağ altta alt kotla üst kotu bağlayan ve adı, basamak sayısı ile özdeşleşen ikinci giriş yolu 146 basamak (Ömer Faruk Bayram, 2019)

Kolejlerde örneğine pek rastlanmayan ve Amerika'dan Anadolu'ya uzanan serüvenin ve anavatandan uzakta olmanın hissiyatıyla ilgili ipuçları sunan diğer bir kendine özgü nitelikteki mimari eleman da üst yerleşkede bulunan Gözcü Kulesi'dir.

Bu gözetleme yapısı arazinin tam eğim yapmaya başladığı en uç noktada konumlanmasıyla ve oval formunun geniş bir panorama vermesiyle hem kent mekanına görsel olarak hakim olmayı hem de her daim *alesta* olma durumunu kuvvetlendirir.

Bir inziva güdüsünün sezildiği çevreden çok kopuk olma halinin ve türlü bürokratik ve politik süreçlerin getirdiği deneyimlerin neticesinde, tetikte olma duygusu fiziksel mekana dönüşür ve mimari ortamda bir kule olarak yer bulur.

Tablo 4.4 Tarsus Amerikan Kolej ve Talas Amerikan Okulu karşılaştırması (Ömer Faruk Bayram)

[illegible]

Bu bölümde aynı ajandadan yola çıkan ancak iki farklı tipoloji gösteren Anadolu'daki iki önemli Amerikan Protestan Koleji hem yaşam döngüsündeki aktörler, hem kolej kampüslerinin kent mekanındaki durumu ve kentli için anlamı hem de yerleşkelerin yaşam döngüsü boyunca kendi içlerindeki ilerlemeleri ve evrilmeleri başlıklarıyla detaylı bir şekilde değerlendirilir. Takip eden sonuç bölümünde çalışma bütününde incelenen konularla ve bu bölümde tartışılan Anadolu'da işletilmiş olan iki özgün Protestan kolej ve yerleşkesi üzerinden yapılan değerlendirmelerle ilgili yorumları, yapılan çıkarımları ve önerileri içerir.

“Türkiye için liderler, dünya için liderlik”

Tarsus Amerikan Koleji Sloganı

Bu bölüm önceki bölümlerde ortaya koyulan tartışma konularını ve başlıklarını irdeler ve elde edilen bulgular üzerinden bir genel değerlendirme içerir.

Gönderilen adam anlamındaki misyonerlerin tarihin her döneminde yapma faaliyetleriyle bağlantılı oldukları ve mimarlık ortamının içinde bulundukları açıktır. Gönderilen adamın uzakta bulunma halini destekleyecek ve henüz İsa’nın mesajının ulaştırılmamış olduğu topraklardaki potansiyel alarm durumları karşısında üs olacak yapılı çevre sanayi devrimine kadar kilise binaları etrafında örgütlenen misyon istasyonlarıdır. Özellikle 17. yüzyılda başlayan ve sonrasında zirve yapan sömürgeci emperyal imparatorlukların büyük ve geniş topraklar içerisinde bu yapım faaliyetleri sistematize etme yoluna gittikleri görülür.

Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi sonrasında ise istasyon rolünü üstlenecek yeni bir aktör ortaya çıkar. İzole manastır hayatından köklerini bulan kolejin biçimlendirdiği ve Kıta Amerikası’nda özgün haline ulaşan, Hıristiyan dünyasında kabul olunmuş doktrinlere karşı bir tavır içerisinde olan Protestan anlayışın yerleşkeleri önce uluslaşma sürecinde Amerika Kıtası’nda sonra da dünyanın çeşitli yerlerinde özellikle bakir bölgelerde yer tutan geniş alanlar içeren parselleriyle artık çağdaş istasyonlardır. Akılcılık hareketleriyle değişen dünyada çeşitli potansiyeller sunan, kendi iç ortamına sahip fiziksel çevresiyle bilimsel öğretim yapan ve günceli yakalayan eğitimin arayışında olan bu kurumlara kimsenin karşı çıkmayacağı açık ve sarihtir.

Amerika Birleşik Devletleri ulus devlet olma yolunda batıya doğru genişlerken kullandığı, yani aşına olduğu bu modeli Orta Doğu üzerindeki ticari amaçlarına

ulaşmak için Anadolu'da da tatbik eder ve bunu da Protestan misyonerler vasıtasıyla gerçekleştirir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan misyonerler öncesinde Protestanlığın olmayışı ve bu misyonerlerin Protestan kolej geleneğini imparatorluk coğrafyasına taşımaları önemli bir çıkarıma işaret eder ki; yerleşke planlamasına sahip birimlerden oluşan Protestan kolej modeli bu topraklarda daha önce olmayan bir tipolojidir. Bu model İngiliz kolej planlamasından türer ve önce Amerika kıtasına daha sonra da Anadolu coğrafyasına taşınır.

Dünyanın geçirmiş olduğu dönem ve ağdaşlaşma hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiler ve imparatorluk eğitim ve eğitim yapıları noktasında çeşitli reform hareketlerine sahne olur. Bu gayretlerin ne kadar yeterli olup olmadığı başka bir tartışma konusu olsa da ortaya çıkan mimarlık ürünleri ve eğitim yapıları, Avrupa devletlerinin ve özellikle Fransız etkisini gösteren, genellikle askeri formasyonlu, tek kütle altında toplanan anıtsal yapılardır. Gayrimüslim azınlıkların İstanbul'da öbikleşmesi, zaten yoğun bir yapılı çevreye ve parselasyon kısıtına sahip başkentte, imparatorluk bünyesinde öteden beri var olan bu azınlık gruplarının eğitim yapılarının mimari kurgusunu ve planlama karakterini de sınırlandırır.

Yapılı çevredeki bu yoğunluk ve diğer Hristiyan cemaatlerin baskısı içerisinde tutunma şansı bulamayan Protestan grupların daha izole olan Anadolu'yu hedef belirlemesi ve etkinlik alanlarını kırsala odaklaması kaçınılmazdır. O halde bir diğer çıkarım da; başkent in ideolojik ve dini, bürokratik, ve fiziki sınırlandırıcı ortamı bu model için rahat uygulanma ortamı sunan Anadolu kırsalının potansiyelini değerlendirme bağlamında fırsat olur. İstanbul'daki etkinliklerini azaltıp etki alanını taşraya taşımak ABCFM için bir açıdan yapıcı yıkımdır. Anadolu kırsalının bürokratik dinginliğine sırtını vererek merkezden uzak olmak Batı orijinli bir model in özgün örneklerinin hayat bulmasını sağlar.

Kökleri manastır hayatının içe dönük, kapalı ve izole ortamına kadar giden, kendisini entitü kimliğiyle var edecek şekilde parçalı birimlerden oluşan Protestan orta avlulu plan şemasına sahip kolej modeli yenilikçidir. Özellikle ideolojiler doğrultusunda birey yetiştirmek için bu kapalı yerleşke kolej modeli oldukça

işlerdir. Bu izole olma ve kendi iç ortamında hem fiziki ortamı hem de bireyi şekillendirme noktasında çevreden kopma hali, Anadolu kırsalına yoğunlaşma pratiğiyle de örtüşür ve bu yapma biçimini pekiştirir. O halde diğer bir çıkarım da; oldukça potansiyelli olan emperyal bir kuruluş geçmişine sahip bu model, içeriğindeki fiziksel planlama kararları ve mimari ortam, post-emperyal dönemde de birçok kurum için prototip olur.

Cumhuriyet döneminde kırsalın kalkınması ve bireyin üretime dayalı eğitimi anlayışıyla yetiştirilmesi için kurulan kurumlar ve günümüzde kapalı yerleşke içerisinde faaliyetlerine devam eden, özündeki *quadrangle* şemanın takip edilebildiği, kolejli imgesinin en önemli kaynağı Tarsus Amerikan Kolej, rol model olma durumunun en güçlü örneklerindendir. Başka bir önemli çıkarım da şudur ki; Anadolu'da Protestan kolejleri hayata geçiren ABCFM personeli Amerika'da Protestan kolejlerde eğitim almış ve bu kolej tipolojisini birerbir deneyimlemiş insan kaynağıdır. Yani hayatlarının önceki dönemlerinde içinde yaşadıkları mimarlık ortamını ve yapılı çevreyi Anadolu'da uygulamaya geçirmişlerdir.

Cumhuriyet dönemindeki süreçte bürokrasi daha baskındır ve politik koşullar fiziksel yapılı çevreyi ve mimarlık ortamını şekillendirmekten daha çok yerleşkelerle ilgili devam etmek veya kapanmak gibi basit ve net ama bir o kadar da keskin kararlarla ilgili mekanizmaları harekete geçirir. Doğru pozisyonu alan birkaç yerleşke günümüze kadar ancak faaliyetlerine devam edebilecektir.

Mimarlık ortamının insan duygu, düşünce ve hareket biçimiyle doğrudan bağıntılı olması nedeniyle bütün misyonerlik faaliyetlerinde olduğu gibi Protestan misyonerlerinin de eğitimin yanında sağlık hizmetleriyle de yerelle temas edecek şekilde ortaya koydukları yapılı çevre ve yerleşke sahaları Anadolu kentlerinin çeperlerinde, kent dokusuna hakim noktalarda *konuslanır*. Bu konuşlanma Anadolu'nun çok katmanlı, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel birikim gösteren kentlerinde, ABCFM'in hedefinde olan odak azınlık gruba yönelik gerçekleşir. Bir diğer çıkarım da; boyut-kütle oranlarıyla ve geniş alanlarıyla Anadolu'nun taşra kentlerinde sadece kuruldukları dönemde etkili olmanın da ötesinde günümüze kadar bu hakim görüntüyü kaybetmeyen kolejler, kent mekanında ve kent silüetinde baskın bir görünüm çizer, kent ve kentli hafızasında yer tutarlar. Kimi zaman saat

kulesiyle, kimi zaman anıtsal ve sembolik yapılarıyla yerleşkelerin içindeki yapılar Amerikan imgesinin ve kolejli olmak algısının yapılı çevre içerisindeki fiziksel halidir.

Son bölümde gerçekleştirilen iki ABCFM yerleşkesinin karşılaştırılmasından yapılan çıkarım; aynı kökene sahip ancak birisi özgün planlama karakterleri doğrultusunda şekillenen mimari kurgu gösteren, diğeri ise vernaküler öğelerin yönlendirdiği bir biçimlenme gösteren iki yerleşke de birimlere ayrılan Protestan kolej tipolojisinin özgün örnekleridir.

Protestan misyonerlerin hayata geçirmiş olduğu kurumlar açısından coğrafyanın sunduğu var olan yapılar içerisinde faaliyetlere başlamak, yeni bir temsil yerine mevcudun içinde *işe koyulmak* yerel tarafından kabul edilmeyi de kolaylaştırır. Coğrafi unsurların düşüncenin form bulması üzerindeki etkisinin önemi Talas Amerikan Okulu'nda izlenirken, Tarsus Amerikan Koleji ise neredeyse altı yüz yıllık bir geçmişe sahip, damıtılarak gelen vaziyet ve planlama kurgusunun Yeni Dünya'dan insanlığın ilk mimari ürünlerine sahne olan eski dünyaya, Anadolu topraklarına naklini anlatır.

Her iki yerleşke için de öneri olarak; gelişimine bir süredir daha devam eden Tarsus Amerikan Koleji için quadrangle plan şemasının güçlendirilebilmesi olanağı yakın gelecekte ortaya çıkarken, Talas Amerikan Okulu'nun atıl yerleşkesi çağdaş dünyada güncel olarak tartışılan, butik eğitim verilen yerel ölçekteki kolej tipleri ve yerleşkeleri için hazır bir ortam sunma olanağı gösterir. Talas Amerikan Koleji'nin atıl duruma düşmesi sonucunda hafızanın dönüşmesi ve/veya yok edilmesi politik bir tavır mıdır yoksa acemice bir tutumun sonucu mudur konusu tartışmaya açıktır.

Tarsus Amerikan Koleji için orijinal planlama karakterini barındıran mimari şemanın güçlendirilmesi, Anadolu coğrafyasında Batılı bir modelin özgün örneğini yansıtan mimari planlama kararlarının ve yapılı çevrenin geleceğe aktarılması için önem taşır. Talas Amerikan Okulu'nun atıl yerleşkesinin işler hale gelmesi ise geçmiş birikimlerin ve katmanlaşmanın tekrar kente dönmesi ve kent hatayına katılması bağlamında mühimdir. Geniş bir zamana yayılan sürecin sonunda ortaya çıkmış olan, kentin ve kentlinin belleğinde yer eden Talas Amerikan Okulu'nun atıl yerleşkesinin nasıl ve ne şekilde kullanılabileceği konusu kente ve kentliye temas

noktasında oldukça önem taşır ve gelecekte üzerinde yoğun çalışmaların yapılmasını gerektirir.

Bu çalışmanın temas edemediği birçok nokta olsa da, incelenen bütün kurumların da peşinde olduğu 'bilinç' ve 'sorumluluk', günceli yakalamak ve çağdaş ve bilimsel eğitim her şeyden önemli hale gelir. Toplumsal olarak tam ve eksiksiz bir bilinçle ve sorumluluk duygusuyla yaşam, uzun vadede sorunlarımızı ortadan kaldıracaktır.

Francis Bacon'un da dediği gibi; "bilgi, güçtür".

- "J. Pervititch Haritası". (1930). *Atatürk Kitaplığı*, İstanbul, pafta 114.
- "Pervititch Sigorta Haritası". (1930). *Atatürk Kitaplığı*, İstanbul, pafta 76.
- ABCFM Arşivi. 16, 9, 1, Vol. 4, No: 225.
- ABCFM Arşivi. Reel 624, No: 210.
- ABCFM Arşivi. Reel 643, No: 295-296.
- ABCFM Arşivi. Reel 661, No: 455.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:7:1, Vol. 12, No: 269.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:7:1, Vol. 8, No: 39.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:7:1, Vol. 9, No: 191.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:7:1, Vol.9, No: 184.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:9, Vol. 1, No: 56.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:9:7, Vol. 1, No: 17.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:9:7, Vol. 6, No: 111
- ABCFM Arşivi. Seri ABC 16:9:7, Vol. 6, No:82.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC, 16:3, Vol. 5, No:50.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC, 16:5, Vol 5, No: 1.
- ABCFM Arşivi. Seri ABC, 16:9:7, Vol. 6, No: 123.
- ABCFM. (1896). *Almanac*. Boston, s.21-37.
- ABCFM. (1900). *Annual Report of the ABCFM*. Boston, s. 43-51.
- ABCFM. Reel 606, No: 163-164, 169.
- ABCFM. Reel 667, No:139.
- ABCFM. Reel, 668, No: 83.
- Ahunbay, Z. (1994). Medreseler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (cilt:5, s.320).
- Akgün, S. (1988). "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü". *Atatürk Yolu Dergisi*, c.1, s.1-12.
- Akgün, S. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, I. Basım, ISBN 978-605-332-224-5.
- Akın, N. (2002). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, s. 20.

- Aksu, A. (2015). *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları (1819-1825)*, Dergah Yayınları, ISBN 978-975-995-590-8, s.115.
- Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*. Ankara: AÜEBF Yayınları, s. 155-156, 268-269.
- Alan, G. (2002). *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, s.35-378.
- Alan, G. (2008). *Osmanlı'da Protestan Okulları*. İstanbul: Meydan Yayıncılık, s.25-27.
- Alan, G. (2016). "Amerikan Board Misyonerlerinin Yozgat'taki Çalışmaları ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkileri". I. *Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı* (vol.2). Yozgat, Turkey, s.57-82.
- Altunya, N. (2009). *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış* (vol. 2. Baskı). Ankara: Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği, s.38.
- American Board Archieves. (T.Y). <http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>
- American Board Archieves. (T.Y). *Euphrates College. Harput, Elazığ*. <http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html>
- American Board. (1958, Kasım 29). *Deed, to the Ali Bey House and land, Tarsus (Turkey)*. Salt araştırma. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46316?locale=tr/>
- Amerikan University of Beirut'un konumu. <https://earth.google.com/>
- Anatolia College and Girls' Boarding School. (1902). *Report and Catalogue*, Marsovan, s.43.
- Anderson, R. (1861). *Memorial volume of the first fifty years: Of the American Board of Commissioners For Foreign Missions* (4th Edition). Boston: Missionary House Board Publish, s.287.
- Anderson, R. (2010). *History of the missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*. Charleston: Nabu Press, ISBN-1142465292, s.114.
- Anderson, R. (2019). *Foreign Missions, Their Relations and Claims*. Wentworth Press, ISBN 0469130814, s.304.
- Ankara, Konya, Merzifonda Askerî İhtiyaçlar İçin Satın Alınacak Binalar Hakkında Kanun. (1933, Haziran 8). *Resmî Gazete* (15/V1/1933 - Sayı: 2428, No: 2283). <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202283.pdf/>
- Annual Station Reports. (T.Y). <http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html/>
- Arı, A. (2002). "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C:22, s:2, s.182-183.

- Arkoun, M. (December 1990). *Mimar*. No. 37, s.7.
- Arpee, L. (2010). *The Armenian Awakening, A History of Armenian Church, 1820-1860*. Charleston: Nabu Press, ISBN 978-1177029803, s. 93.
- Arslan, M. (2005). "Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları". *Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 18, s.23-49.
- Aslan, B. "Türkiye'de Milli Tarih Anlayışı Bağlamında Dünden Bugüne İnkılap Tarihi Dersleri". *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 9, s.81-109.
- Atamer, M. (2017). *146 Basamaklı Serüven*. Ankara: Yeni İnsan Yayınevi, ISBN 978-975-2498-15-0, s. 18, 23, 312.
- Ateş, G. (2006). *Türk Toplumunda Sosyo-Kültürel Çözüm ve Misyonerlik*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya, s.76.
- Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim: Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara, s.496.
- Aytaç, K. (1992). *Avrupa Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını, ISBN 975-548-016-1, s.92.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul, s. 20-25.
- Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey*. Boston, New York, s.127, 193.
- Barton, J. L. (1919). "The Effect of the War on Protestant Missions". *The Harvard Theological Review* (vol. 12, no. 1). Cambridge, s.7-10.
- Basa, İ. (2015, Haziran 1). *Kentsel Hafızanın Sürdürülebilirliği: Bir Mimarlık Stüdyosu Deneyimi*. Sanat ve Tasarım Dergisi. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/20652/220339>
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi* (DH. MKT.), No. 818/20.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi*, Belge No: 99/65.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi*, No: 47/78.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Dahiliye* (İ. DH.), No 1428/1322.
- Bayard, D. (May 1972). "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries". *The Annals of the American Academy of Political and Social Studies* (Vol. 401), s.20.
- Bayındır U. S. (2007). "Atatürk Dönem İnde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)". *Erdem*, 16 (48), 109-156.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları, s. 177-179.
- BOARD Arşivi. (T.Y). <http://ccat.sas.upenn.edu/ARIT/Library.html/>

- Bostancı, S. H. ve Ocakçı, M. (2009). "Kent Silüetlerine İlişkin Tasarım Niteliklerinin Entropi Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi". *İTÜ Dergisi/a mimarlık, planlama, tasarım*, C. 8, s. 2, s. 27.
- Büyükkaracı, S. (2000). "Türkiye'deki Avusturya Okullarında Eğitim". *Türkiye Araştırması Dergisi*. Selçuk Üniversitesi. Sayı 7, s. 80.
- Campos, P. (2002). "The Journeys Toward Utopia". *Planning for Higher Education*, No.30(2), s. 5-12.
- Catalogue of Central College at Aintab. (1901). H. Matteosian Bible House Press, s. 5.
- Catalogue of Euphrates College, 1911-1912, Harpoot. (1912). Boston: The Trustees Press, s. 28.
- Caves, R. W. (2004). *Encyclopedia of the City*. Routledge. ISBN 9780415252256. s.425.
- Central Turkey College the Year Before the War*. (1914). College Press, s.1.
- Cevad, M. (1922). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati*, İstanbul, s.8.
- Clark, N. G. (1888). *Higher Christian Education on a Missionary Agency, Report of the Centenary Conference on the Protestant Missions of the World*. London: James Nisbet and C., s. 186.
- Çabuk. (2008). *Kahramanmaraş'ta Faaliyet Göstermiş Olan Misyoner Okulları*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş. s.62.
- Çakıroğlu, N. (1951). *Kayseri Evleri*. (Doçentlik Çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul). İstanbul: İstanbul Matbaacılık, s. 15.
- Çelik, H. (2015). Amerikan Misyonerlerinin Kocaeli'nde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c.I, s.1186.
- Çetin, S., Kahya, A. (2007). Kırdaki Bir Modernleşme Projesi Olarak Köy Enstitüleri: Aksu ve Gönen Örnekleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi. *METU JFA*, 2017/1 (34:1) 133-162, DOI: 10.4305.
- Çöl, Ş. (1998). *Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin bir Yöntem Denemesi*. (Doktora tezi, MSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul).
- Danacıoğlu, E. (2000). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (10), s.143-144.
- Demir, C. (2014). *Amerikan Board'ın İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, s.14-220.
- Digital Library for International Research. (1908). *Evangelical Christianity*. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/6/id/11102>
- Dixon, C. S. (2010). *Protestants: A History from Wittenberg to Pennsylvania 1517-1740*. New York: John Wiley & Sons. ISBN 9781444328110.

https://books.google.com.tr/books?id=xLBa5a07fgQC&pg=PA1&hl=tr&source=gbps_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, Erişim Tarihi: 21.03.2021

- Dwight, H. G. O. (1854). *Christianity In Turkey: A Narrative of The Protestant Reformation In theArmenian Church*. London: J. Nisbet and Co., s.291.
- Elmacı, M. E. (2013). Yayına hazırlayanlar D. Türker, M. Saygın (Ed.). "Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların Kaldırılması Ve Yeni Türkiye'de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi". *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu* içinde (s.57-82, 367-448). Ankara, ISBN 9789751630940
- Engin, O. N. (1940). *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul, cilt 2, s.453, 649-650.
- Eren, A. C. (1979). Tanzimat. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 11, s.418). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ergin, O. (1940). *Türk Maarif Tarihi* (Cilt 1, 2, 3, 4, s.602,1044.). İstanbul.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri 1908-1914*. Ankara. s.389.
- Erkan, P. (2009). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Galata-Şişli Güzergahındaki Gayrimüslim Cemaat Okulları* (Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı). İstanbul, s. 15-222.
- Ertuğrul, H. (2005). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar* (B.9). İstanbul: Nesil Yayınları. s.251.
- Fensham, F.A., Lyman, M.I. ve Humphrey, H.B. (1908). *A Modern Crusade in the Turkish Empire*. Chicago: Woman's Board of Missions of the Interior, s.50.
- Finnie, David, H. (1967). *Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, s. 117-118.
- Galatasaray Lisesi. (T.Y). <http://www.gsl.gsu.edu.tr/>
- Geray, C. (1974). *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar* (Sorunlar, Yaklaşımlar, Örgütlenmeler). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, s.13.
- Grabill, J, L. (1971). *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927*. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 17, 36.
- Güler, Y. (2005). Osmanlı Devleti Dönemi Türk - Amerikan İlişkileri (1795-1914). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, s. 1. s.227-240.
- Gündüz, Ş. (2020). *Misyonerlik*. Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/misyonerlik>
- Güner, İ. S. (1963). *Köy Enstitüleri Hatıraları*. İstanbul: Kervan Matbaası, s.52.
- Gürüz, K. (1992). *Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yayını, s. 64.

- Gürüz, K., Şuhubi, E., Şengör, A. M. C., Türker, K. ve Yurtsever, E. (1994). Türkiye’de ve Dünyada Yüksek Öğretim. *Bilim ve Teknoloji*. TÜSİAD Yayınları (TÜSİAD-T/94) s. 6-359.
- Hamlin, C. (1877). *Among the Turks*. New York, s. 34.
- Hamlin, C. (1893). *My Life and Times*. Boston and Chicago, s.221, 474-478.
- Hardiman, D. (Ed.). (2006). “Introduction”. *Healing Bodies, Saving Souls*. New York: Rodopi B. V., s.10,11,12.
- Hatiboğlu, T. (1988). *Türkiye Üniversite Tarihi*. Ankara: Selvi Yayınevi, s.98.
- Haydaroglu, İ. P. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.5-10.
- Helset, A. W. (1957). *Turkey and The United States*. Washington: Princeton University, s. 59-60.
- Herrick, G. F. (1891). “Sketch of Marsovan Station, Western Turkey”, *Missionary Herald*, c. 87, s. 403-406.
- Houshamadyan. (T.Y). *Euphrates College*.
<https://www.houshamadyan.org>
- Hovardaoğlu, S. Ç. (2014). “Pazarören Köy Enstitüsü’nün Sosyo-Mekansal Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Kırsal Tarih Araştırması” (1938-1954). *Tarih Okulu Dergisi*, 2014/9 (19:7) 581-599, DOI: 10.14225
- Hrant Dink Vakfı (HDV) ve Kültürel Mirası Koruma Derneği (KMKD). (2016). *Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri*. İstanbul: HDV Yayınları, ISBN 978-605-66011-4-9, s.16-36.
- Ilgaz, D. (1999). *Köy Enstitüleri, 75 Yılda Eğitim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı, s. 311-344.
- İmamoğlu, V. (1992). *Geleneksel Kayseri Evleri*. Ankara, s. 23-24.
- İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat*. İstanbul: Phoenix Yayınevi, s.8.
- İzmir Kültür ve Turizm Dergisi. (T.Y). *Buca Eski Amerikan Koleji*.
<https://www.izmirdergisi.com/>
- İzmir Uluslararası Kolej Kataloğu. (1931). s. 8, 23.
- James A. F. J. (1969). *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton New Jersey: Princeton University Press, s. 113.
- Jeffery. R. B. (2014, Mayıs 20). *Spanish colonial missions architecture and preservation*. National Park Service.
<https://www.nps.gov/subjects/travelspanishmissions/architecture-and-preservation.htm>
- Jessup, H. H. (1910). *Fifty-Three Years in Syria*. New York: Fleming H. Revell Co., s. 17.

- Johnson, B. (2014). *Bilgiye Uzanan Politikalar, American College Institute (ACI) ve İzmir'deki Bağlı Okulların Tarihçesi* (Çev. Handan Cingi). İstanbul: Amerikan Board Heyeti ve Sağlık ve Eğitim Yayınları, Ofset Yapımevi, s. 21-22.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları, s.46.
- Kaliber, A. (2002). "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 110.
- Kansu, N. A. (1931). *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul, s.3.
- Karakoç, E. ve Civgin, S. (2018). *Bahçecik Ermeni Kız Okulu'ndan Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'ne Bir Misyoner Eğitim Kurumunun Hikayesi (1873-1939)*. V. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi, s. 30-32.
- Karal, Z. E. (1961). *Osmanlı Tarihi*. Ankara, cilt V, s.261.
- Kartal, S. (2008). Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), s.26.
- Kırşehirlioğlu, E. (1963). *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul, s. 33, 36-37.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları* (2. Baskı). İstanbul: ARBA Araştırma Basın Yayın.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Yayınları, s. 7, 57, 58, 66, 86.
- Kopar, M. (2009). Amerika ve Amerikan Misyonerlerin Bu Sorundaki Roller. *Erciyes-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmaları Sempozyumu (EUSAS-II)*, c: III. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.153.
- Kul, F. N. (2011). "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları". *Mimarlık*, s. 360, s.66.
- Lambuth, W. R. (1920). *Medical Missions the Twofold Task*. New York: Student Volunteer Movement for Foreign Missions, s.57.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık, ISBN 978-975-570-674-4, s. 378.
- Lenglart, D. ve Vince, A. (1992). *Université. Écoles supérieures*. Paris: Le Moniteur, ISBN 2-281-19069-2, s.6.
- Levantine Heritage Foundation. (T.Y). *Smirnia Map J.& C. Walker*. <http://www.levantineheritage.com/>
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.85.
- Library of Congress. (T.Y). <https://www.loc.gov/>
- Linde, H. (1969). *Hochschulplanung*. Stuttgart: W. V. G., ISBN 3-8041-25107, s. 31,32.

- Linder, F. (2000). *The History of Üsküdar American Academy (1876-1996)*. İstanbul: Sağlık ve Eğitim Vakfı, s.75.
- Lynch, K. (2019). *Kent İmgesi*. (Çev. Başaran, İ.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ISBN 978-994-488-94-83, s.28, 32.
- Maksudyan, N. (2013). "Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi". *Kebikeç* 36, s.136.
- Marsovan Anatolia College. (T.Y). <https://archives.saltresearch.org>
- Mason, D, A. (2007). *Outlines of Missionary History (1912)*. Montana: Kessinger Publishing, 978-0548751398, s. 304-323.
- Memorandum for the Missions in the Turkish Empire and Recomendations from the Prudential Committee. (1881). Boston: Beacon Press, s. 14-15.
- Merzifon Belediyesi. (2015). *Yolların ve Kültürlerin Kesiştiği Şehir Merzifon*. Merzifon Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayını, s.77-81.
- Merzifon Hospital. (1930s). <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42947/>
- Mevzuat Bilgi Sistemi (T.Y). *2644 sayılı Tapu Kanunu*. T.C. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2644.pdf/>
- Mission. (2003). *Oxford Dictionary of English* 2e içinde. New York: Oxford University Press.
- Missionary Herald. (1922). Vol. 118, No. 2, s. 68.
- Missionary. (2003). *Oxford Dictionary of English* 2e içinde. New York: Oxford University Press.
- Mohammed, A. (1990). "Point of View". *Mimar*, No: 37, s. 6-7.
- Muthesius, S. (2000). *The Postwar University: Utopianist Campus and College*. ABD: Yale University Press, ISBN 0-300-08717-9, s. 20-25.
- Mülayim, A. (1993). Yabancı Okullar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, s.395). İstanbul.
- Mülayim, A. (1994). Azınlık Okulları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s.503). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Nitschke, A. (1970). "Universitäten im Aufklärungszeitalter". *Universitäten im Wandel, Hochschulplanung* (Band 1). Stuttgart: Werner Verlag GmbH, ISBN 3-8041-25107, s. 22.
- Nuttall, Z. (1922). "Royal Ordinances Concerning the Laying Out of New Towns". *The Hispanic American Historical Review*, 5(2), 249-254. doi:10.2307/2506027
- Ortaş, İ. (2005). "Ülkemizin Kaçırdığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri". *Pivolka*, 4 (17), s.3.

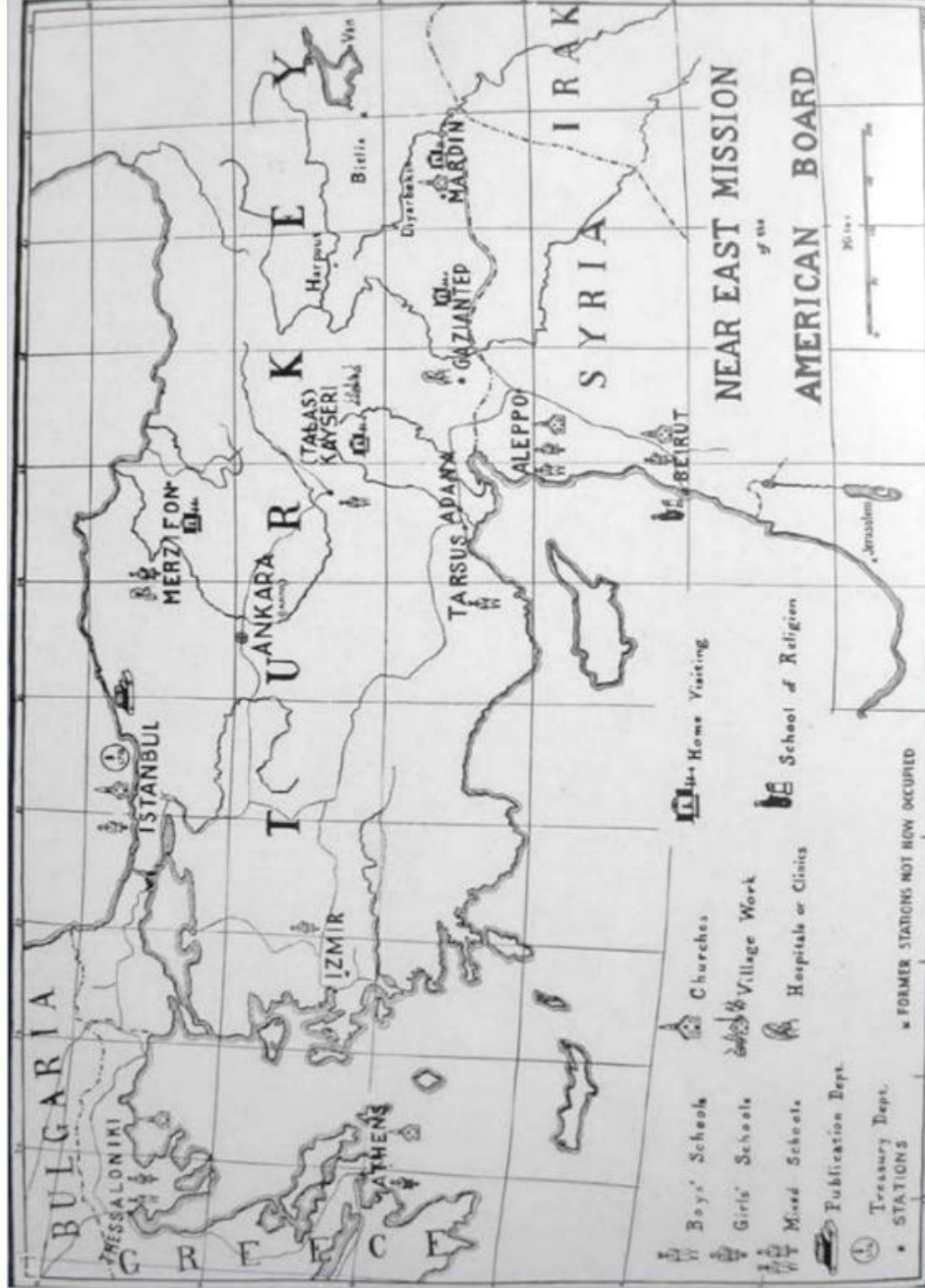
- Ortaylı, İ. (1982). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler". *TODAİE Dergisi* C. 14, s. 3, s. 87-96. Ankara.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*. İnkılap Kitabevi, 9789751035530, s.113.
- Ökçün, G. A. (1959). "Yabancıların Türkiye'de Okutma Hürriyeti". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* c: XIV, No: 21, 3, s. 142.
- Öksüz, M. (2010). "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları". *History Studies* C. 2/1, s. 147-187.
- Öz, H. (1998). *Bilinmeyen Tarsus*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 27, 105.
- Özcan, K. (2006). "Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Plânlama Deneyimleri (1839-1908)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VII/2. s.155.
- Özel İzmir Amerikan Koleji. (T.Y). *Hakkımızda – SEV hakkında*.
<https://www.aci.k12.tr/icerik/sev-hakkinda/510/>
- Özen, H. (1999). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yükseköğretimin ve Üniversitenin 75 Yılı". *75 Yılda Eğitim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı, s.267.
- Özerol, G. ve Akalın, A. (2019). "The Cultural Sustainability: Merzifon Anatolia College, Turkey". *MODULAR*, 2(2):21-45, ISSN 2651 – 5210, s. 39.
- Özman, A. (2002). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 368, 371.
- Özsoy, H. (1996). *Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji*. Kayseri: Talas Belediyesi Kültür Yayınları, s. 66.
- PABCFM. 628/133.
- PABCFM. Reel 583, No: 330.
- PABCFM. Reel 618, No: 436.
- PABCFM. Reel 628, No: 51-54.
- PABCFM. Reel 629, No: 279-281.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ISBN 978-9944-88-202-6, s 38.
- Pena, M. (T.Y). *David Livingstone: Missionary, Explorer, and Abolitionist*. Bethany Global University.
<https://bethanygu.edu/blog/stories/david-livingstone-missionary-abolitionist-and-explorer-to-africa/>
- Rapoport, A. (1990). *The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach*. Arizona: Arizona University Press, ISBN 978-081-651-17-61, s. 7-37.
- Reuther, H. (1974). "Hermann Jansen". *Neue Deutsche Biographie* 10 s.340.

- Rückbrod, K. (2015). *Sites of Knowledge The University of Vienna and its Buildings, A History 1365-2015*. (Edited by Julia Rüdiger and Dieter Schweizer). Köln: Universität Wien, s.361.
- Sağlık ve Eğitim Vakfı. (2019). *Sağlık ve Eğitim Vakfı 50. Yıl Gelenekten Geleceğe Eğitim Köprüsü*. ISBN 978-605-2079-59-1, İstanbul, s.5.
- Said, M. (1928). *Said Paşa'nın Hatıratı* içinde (cilt I-III, s.156). İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* (2. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, ISBN 975-470-217-9, s. 29, 109.
- Sakaoğlu, N. (1994). *Galatasaray Lisesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 369-371). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını
- Salt Araştırma. (T.Y). *International College and American Collegiate Institute, Smyrna (İzmir, Turkey)*.
<https://archives.saltresearch.org/>
- Sayılı, A. (1985). "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk". *Erdem Dergisi*, c:1, sayı:2. Ankara, s. 339.
- Scott, J. (1975). *Christian Missions in the Modern World*. London: Falcon Books, s.15-18.
- Selvi, H. ve Demirkol, K. (2012). Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler. *History Studies*, c.4, s. 327-349.
- Sevinç, N. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Milenyum Yayınları, s. 207, 353, 355.
- Sezer, A. (1999). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*. Ankara: TTK Yayınları, s.21, 44-45.
- Sixtieth Annual Report of the ABCFM. (1870). Cambridge: Riverside Press, s. 110.
- Smith, E. (1833). *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Vol. I. New York: Crookes and Brewster, s. 43-44, 330-335.
- Smith, J. F. (1872). "Marsovan, Turkey". *Missionary Herald*, c. 68, s. 233-235.
- Somel, S. A. (2012). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler. *Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (Tanzimat)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s.687-690.
- Sönmezler, K. (2003). *Modern Mimarinin Kentsel Deney Alanı: Üniversite Tasarımı*. (Doktora Tezi, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul) s.39-40.
- Stone, F. A. (1976). Mt. Holyoke's Impact On the Land of Mt. Ararat. *Muslim World Hartford Seminary Foundation LXVI* içinde (No. 1, s.35-37).
- Stone, F. A. (1984). *Academies for Anatolia*. London: University Press of America, s. 84.

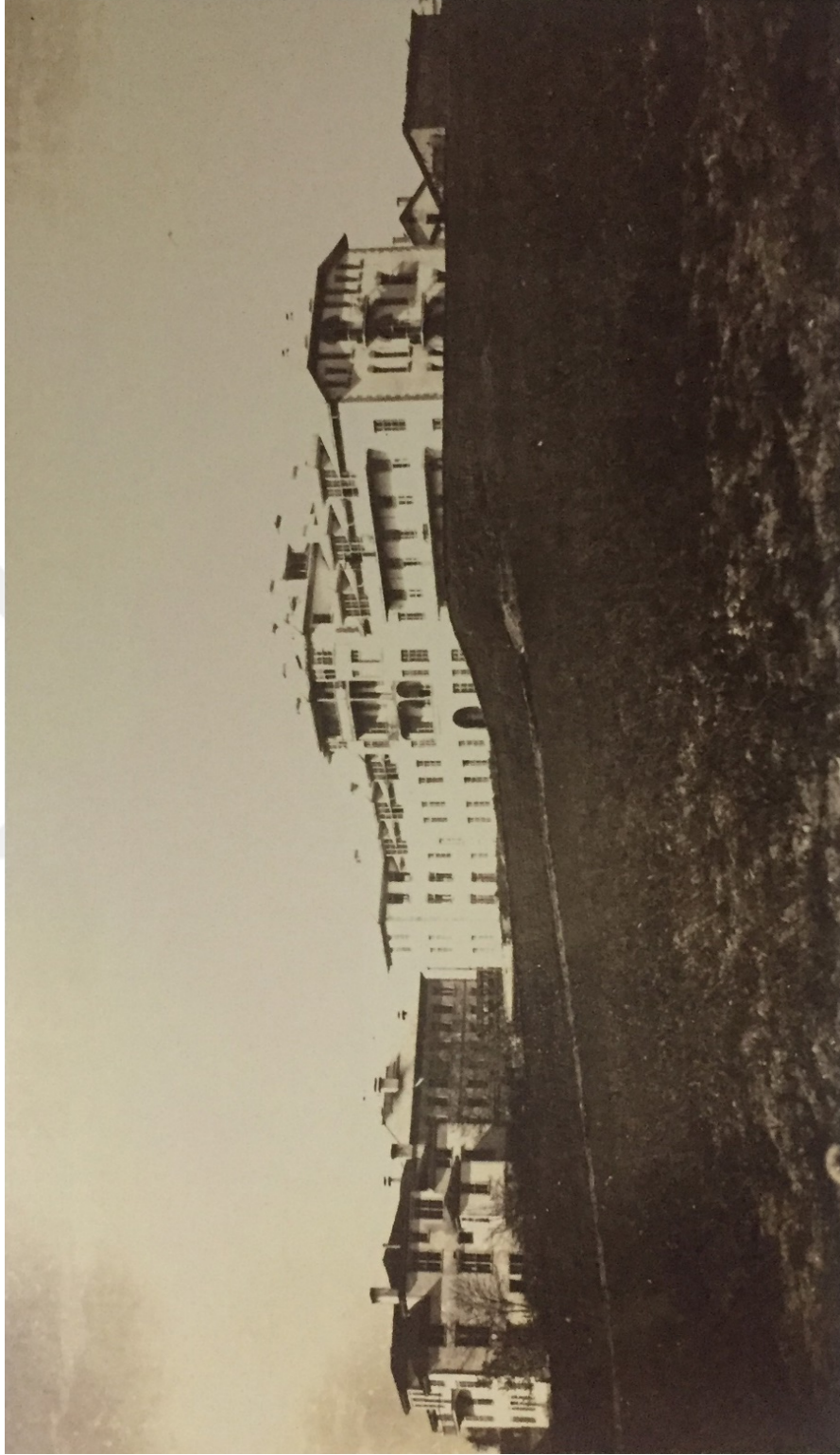
- Stone, F. A. (2011). *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları* (1 .Baskı). (Çev. Ayşe Aksu). İstanbul: Dergah Yayınları, s. 54, 57, 68, 295, 357.
- Strong, A. (1910). *The Story of American Board*. Boston, Pilgrim Press, s. 6, 7, 200.
- Şahin, M. (2018). *Wilson Amos Farnsworth-Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi 1853-1903*. İstanbul: YKY Yayınları, s. 82.
- Şaman D. (1988). *19. Yüzyılda İstanbul'da Azınlık Okulları Mimarisi*. (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul). s.144.
- Şimşek, G. ve Mercanoğlu, C. (2018). Bir "Planlama Örneği" Olarak Köy Enstitüleri Deneyimi. *Planlama* 2018;28(3):261-281 doi: 10.14744/planlama.2018.32548, Online yayımlanma tarihi: 24.10.2018, s.268.
- T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1924, Şubat 11). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kultur-hakkinda>
- T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1945). *Başbakanlık Muamalat Genel Müdürlüğü Fonu*, 142.18.3, 5 Mayıs 1938, 142.18.4.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1942). *Devre 1, İctima 1* (İkinci Baskı), Cilt 4, s. 296.
- Tekeli, İ. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde c:3, s. 655.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde cilt 2, s. 457.
- Tekeli, İ. (1990). "Bir Kentin Kimliği Uzerine Düşünceler". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1-2, s. 251-259.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, ISBN 975-16-0535-0, s.125.
- The Anatolian. (1912). *Anatolia College Twenty-Fifth Years, Anatolia Girls' College Forty-Fifth Years*. Marsovan: Anatolia Hospital, 1911-1912, Turkey, s. 19.
- The Anatolian. (1920). *Bulletin for the Year 1919-20, Anatolia College, Anatolia Girls' School*. Marsovan, Turkey, s. 8-9.
- The Hebrew University Of Jerusalem The Jewish National University Library. (T.Y). *Old Middle East Map - Beirut, Lebanon - Palmer* 1851. <https://en.huji.ac.il/en/page/1002/>
- The New York Times. (1922, Nov 11). https://spiderbites.nytimes.com/1922/articles_1922_11_00000.html
- The People of the United Methodist Church. (T.Y). *What Is The Difference Between An Apostle And A Disciple?*. <https://www.umc.org/en/content/ask-the-umc-what-is-the-difference-between-an-apostle-and-a-disciple>

- Thompson, E. K. (1967). "Community Colleges". *Architectural Record*, Vol.142, No: 5, s. 155.
- Tinal, M. (2008). "Kızılçullu Köy Enstitüsü: Kuruluşundan İlk Mezunlarına". *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, s.185.
- Tibawi, A. L. (1966). American Interests in Syria: A Study of the Educational. *Literary and Religious Work*. Oxford: Clarendon Press, s.114.
- Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (1.Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 9789755331522, s.14-234.
- Tonguç, İ. H. (1939). *Canlandırılacak Köy*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.88, 210.
- Tonguç, İ. H. (1998). *Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy*. Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, s.547.
- Trask, R. R. (1965). "Unnamed Christianity in Turkey During The Atatürk Era". *The Muslim World*, No: 55, s. 66-76.
- Turgut, D. (2020). "Kayseri'nin Talas İlçesinde Harem ve Selamlığa Sahip Özgün Bir Örnek: Bayer Konağı". *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.15, S.29, ISSN:1306-422, s. 88.
- Turner, E. (2015). "The Church Missionary Society and Architecture in the Mission Field: Evangelical Anglican Perspectives on Church Building Abroad, c. 1850-1900". *Architectural History*, 58, 197-228. doi:10.1017/S0066622X0000263X
- Turner, P. V. (1990). Campus: An American Planning Tradition. *The Architectural History Foundation*. MIT Press Series, No.7, s.1,2,3, s.9,10, s.23, s.157.
- Türk, İ. C. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi*. (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Erzurum, s35-37.
- Türkoğlu, P. (2000). *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s.86.
- Tyler, S. L. (1980). *The Indian Cause in the Spanish Laws of the Indies: With an Introduction and the First English Translation of Book VI, Concerning the Indians, from the "Recopilación de leyes de los reinos de las Indias, Madrid, 1681"*. Salt Lake City: American West Center, University of Utah, s. 105-121.
- Unat, F. R. (1964). *Türk Eğitim Sistemi'nin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara, s. 96-119.
- University of Texas Libraries. (T.Y). *Map of Old Manila in 1851*. The University of Texas at Austin. Erişim tarihi: 19.11.2021 <https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/>
- Uzgil, Ö. (2003). *Gönen Köy Enstitüsü*. İstanbul: Köy Enstitüleri II, Maarif Matbaası, s. 239.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). *Osmanlı Tarihi*. Ankara, c:3, kısım:2, s.120.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, s.1.

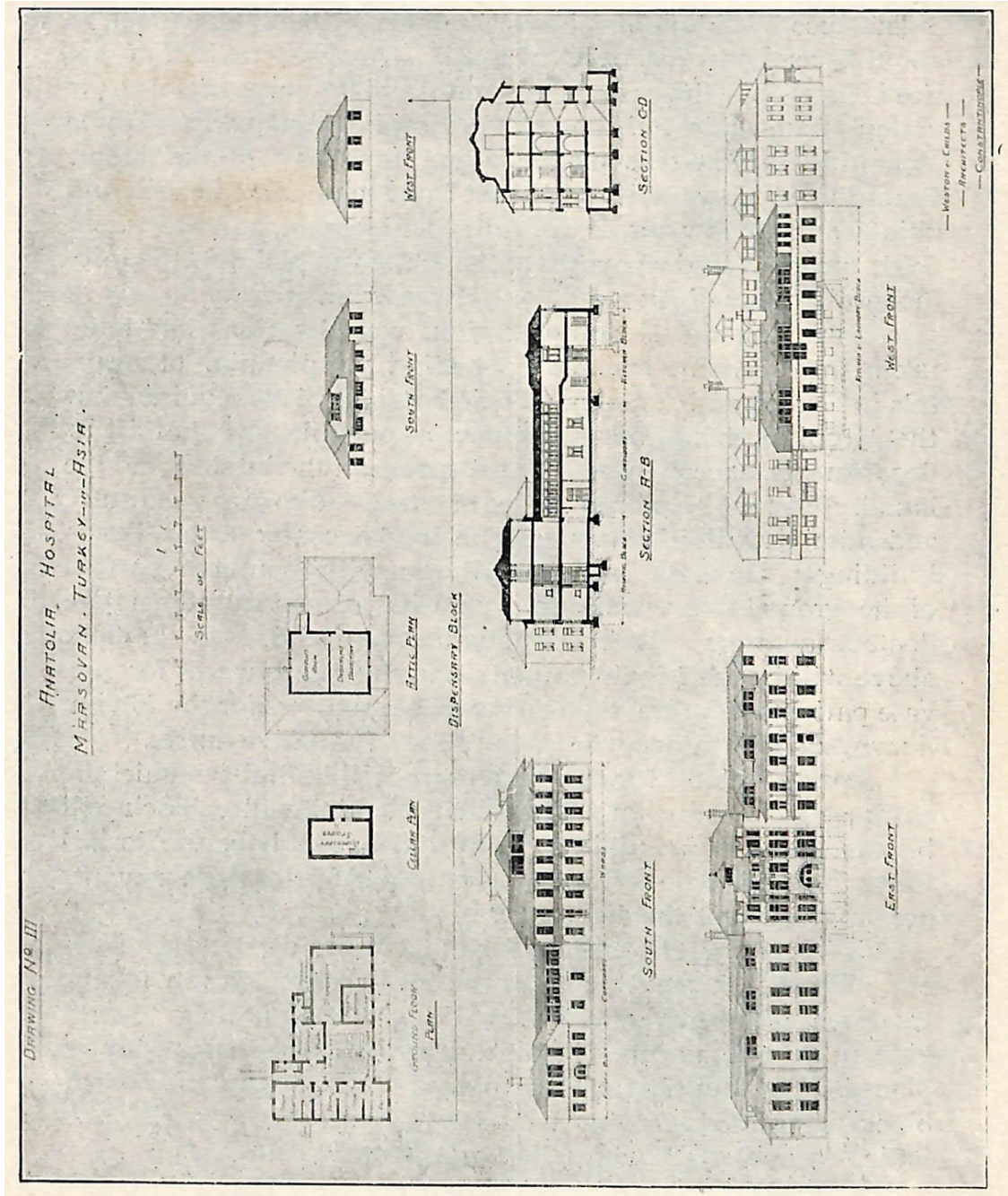
- Ürekli, F. (2002). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, s.385.
- Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul: MEB Yayınları, s.153.
- Vassiadis, G. A. (2007). "The Syllogos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923". Athens: Centre for Asia Minor Studies, s.32.
- Warneck, G. (1888). "Modern Missions and Culture: Their Mutual Relations", *Edinburg*, s.3.
- Wells, G. H. (2014). *he Outline of History: Being a Plain History of Life and Mankind* (1920)[E-Book], Volume I, *The Project Gutenberg* [E-Book]. <https://www.gutenberg.org/files/45368/45368-h/45368-h.htm>
- White, G. E. (1918). *Charles Chapin Tracy Missionary, Philanthropist, Educator. First President of Anatolia College, Marsovan, Turkey*. Boston Chicago: The Pilgrim Press, s. 33.
- Winkler, W. H. (2014). *İki Doktor Bir Yolculuk*. (Çeviren: Yalçın Varnalı). İstanbul: YKY, 1. Baskı.
- Yenice, M. S. ve Yenice, T. K. (2018). "Gaziantep Kenti Planlama Deneyimleri Üzerine Bir Süreç Değerlendirmesi". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17,S.2. s.555.
- Yücel, İ. (2011). *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara), s.52, 82, 83, 324.
- Yücel, İ. (2016). Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928). *Atatürk Kültür , Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu*, s.287.

Şekil A. 1 ABCFM'in Cumhuriyet Dönemi başında Anadolu'daki örgütlenmesi
(Yücel, 2011: 348)

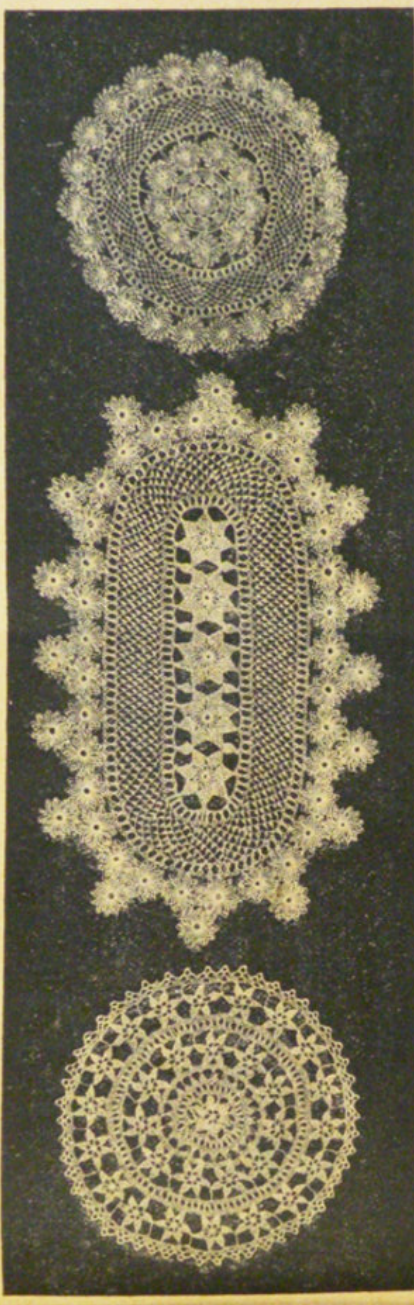
Şekil A. 3 Anatoli College, Merzifon Amerikan Hastanesi'ne ait yeni bina ve solda Dr. Marden'in eczanesi, arkada kütüphane-müze binası, 1914, fotoğrafı çeken: Tsolag K. Dildilian (Merzifon Fen Lisesi Arşivi)

Şekil A. 4 Merzifon Amerikan Hastanesi'ne ait ana bina ve ek yapıların kesit ve görünüş çizimleri (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

In armenischen Handarbeiten
empfehlen wir zur freundlichen Abnahme:

HOUSHAMADYAN
© 1906

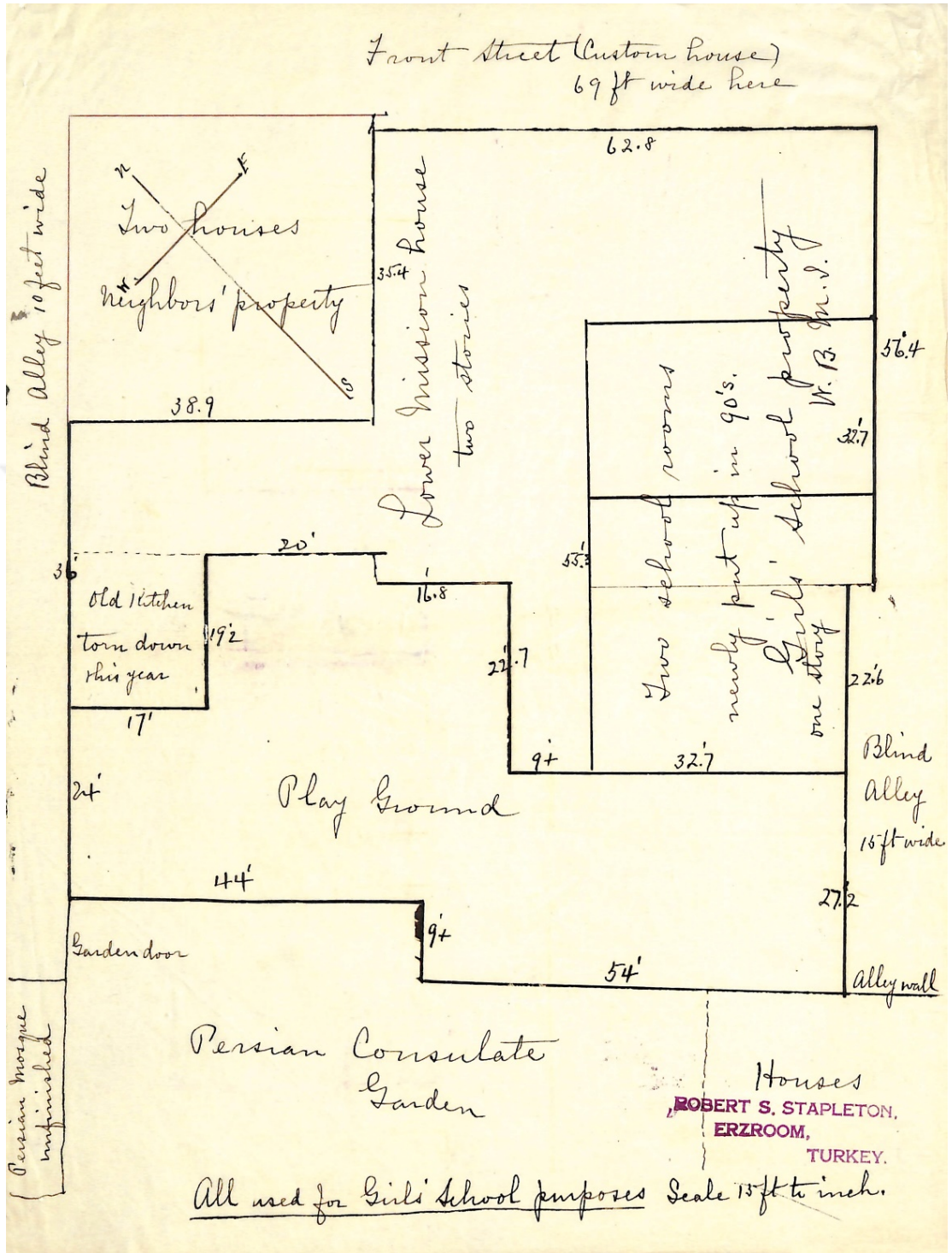

Eisdeckchen à Mk. 1.25, 1.50 Taschentücher à Mk. 1.50, 1.75, 2.—, 2.25, 2.50, 2.75 éeru-Deckchen mit Durchbrucharbeit à Mk. 5.— und 6.— orientalische Deckchen mit Gold- und Seidenstickerei à Mk. 1.—, 1.50, 3.50, 5.—, 7.—, 8.—, 10.—, 15.— 1 weiße Kaffeetasse mit Durchbrucharbeit, 85 cm Qua- drat, à Mk. 30.—, 10 weiße Servietten dazu à Mk. 2.50 1 éeru Tischläufer mit Durchbrucharbeit, 1.36 cm lang, 50 cm breit, à Mk. 25.—	Tabletdeckchen à Mk. 2.50 Weiße Deckchen à Mk. 3.—, 4.—, 5.—, 6.50, 7.50, 8.—, 10.— und 12.— Blusen à Mk. 7.50, 8.— und 9.— Tabots, feine Nadelarbeit, à Mk. 5.— weiß seid. Shawls à Mk. 15.— Zierschürzen, weiß, à Mk. 3.50, 4.—, 6.— Nadelspitzen à Mk. —.90, 1.50, 3.— per Meter	Eisdeckchen à Mk. —.75, 1.— Cieflerung von Mk. 10.— an franko.
--	--	---

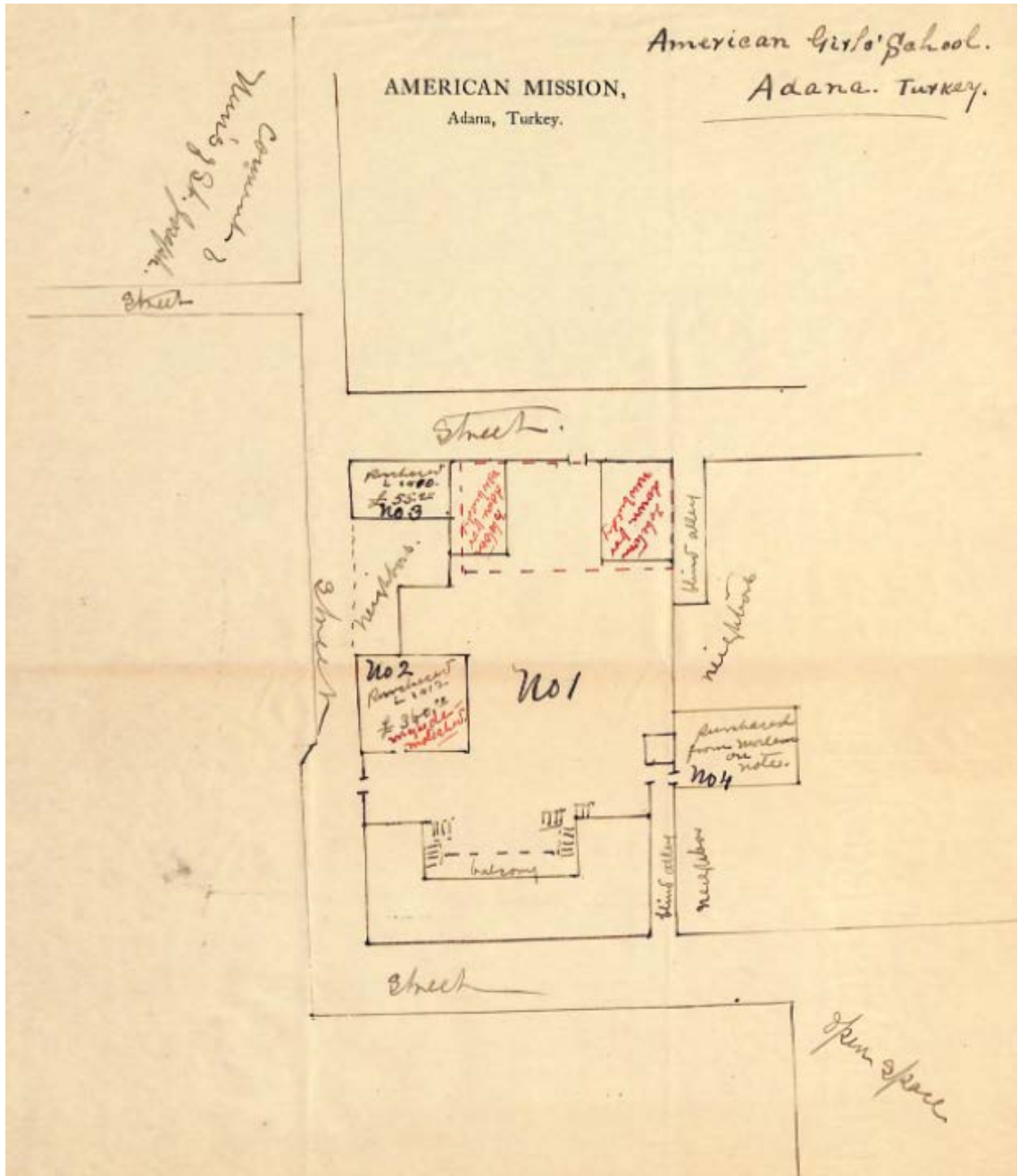
Bei Auswahlssendungen bitten wir um Angabe des anzulegenden ungefähren Betrages und um baldige Rück-
sendung des Nichtpassenden.

Deutscher Hilfsbund für drilliches Liebeswerk im Orient, E. V.

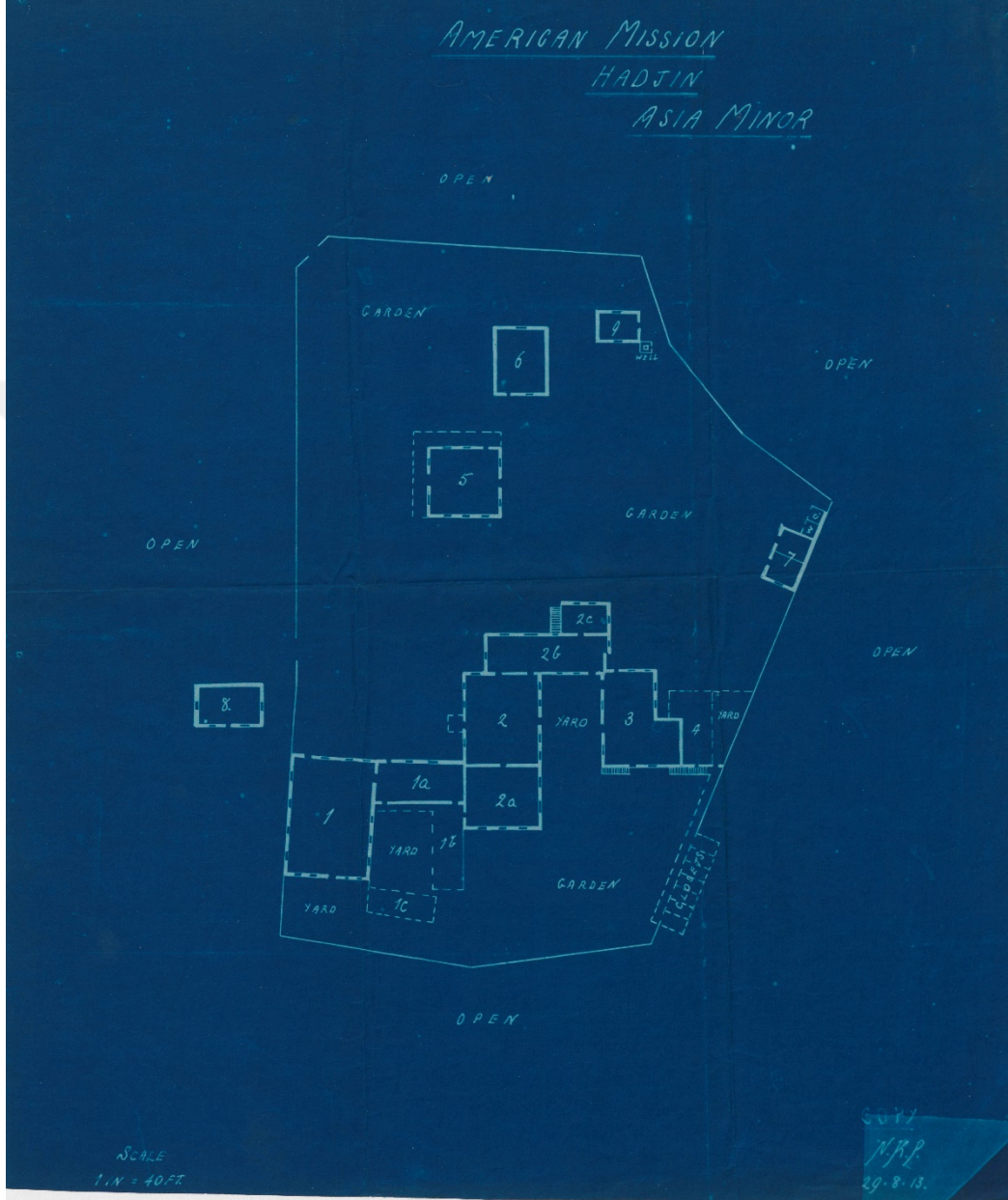
Şekil A. 6 Euphrates College, Mezire'deki Ermeni yetim kızlarının, misyonerler tarafından elde edilen geliri yetimhanenin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılması amacıyla Almanya'da satılan elişleri
(<https://www.houshamadyan.org/>, Erişim tarihi: (08.11.2020))

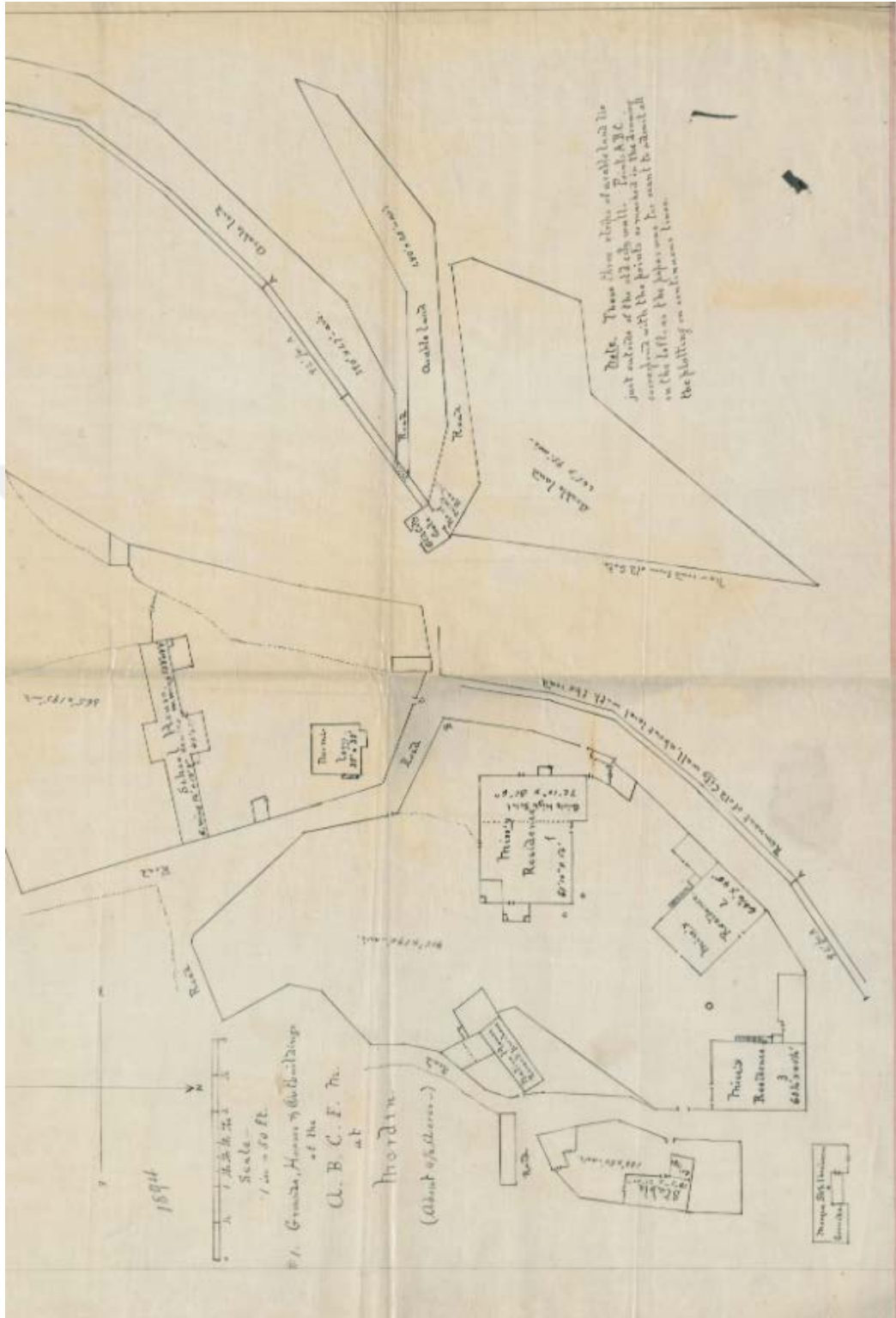
Şekil A. 7 Erzurum istasyonu (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

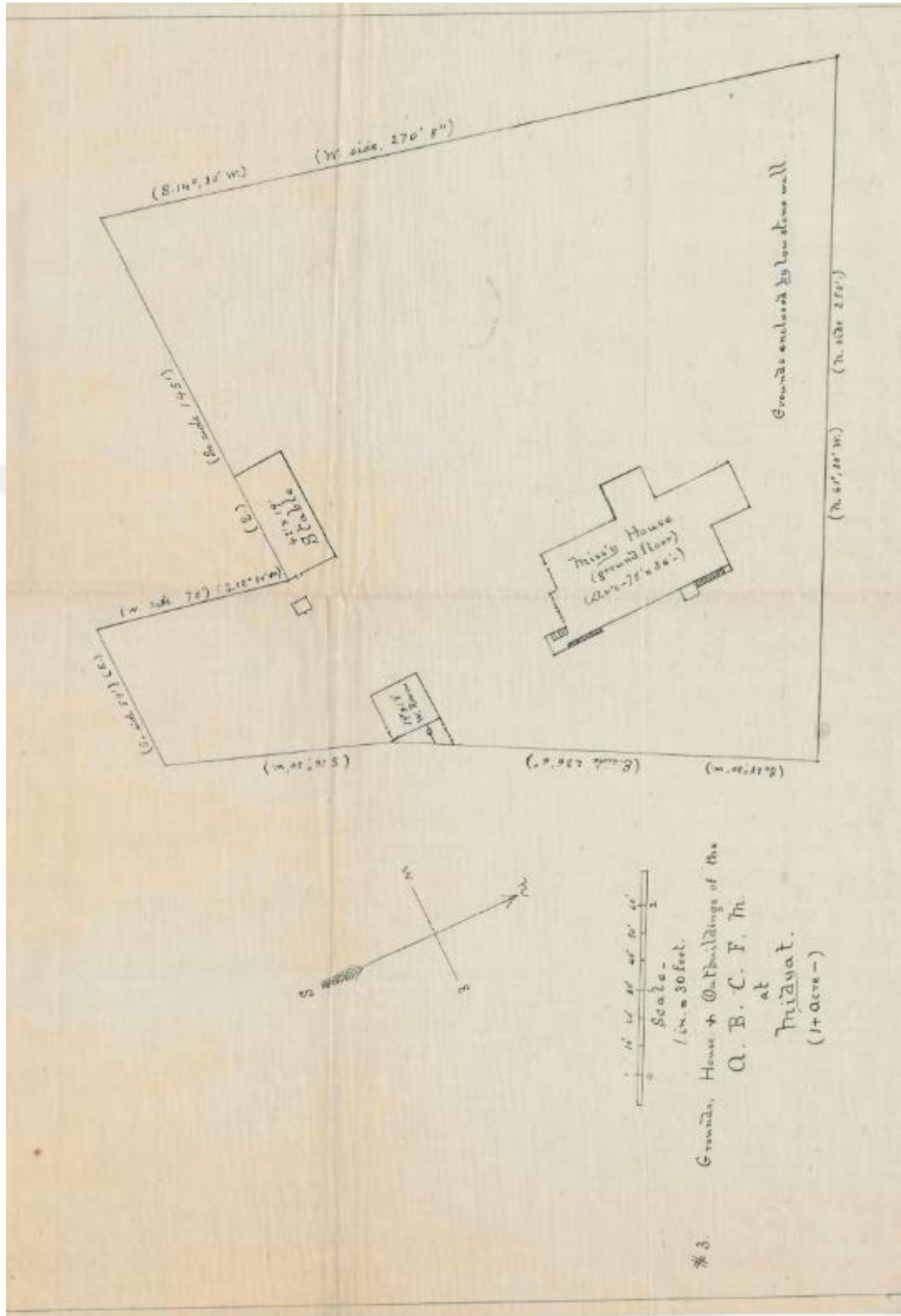
Şekil A. 8 Adana istasyonu (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

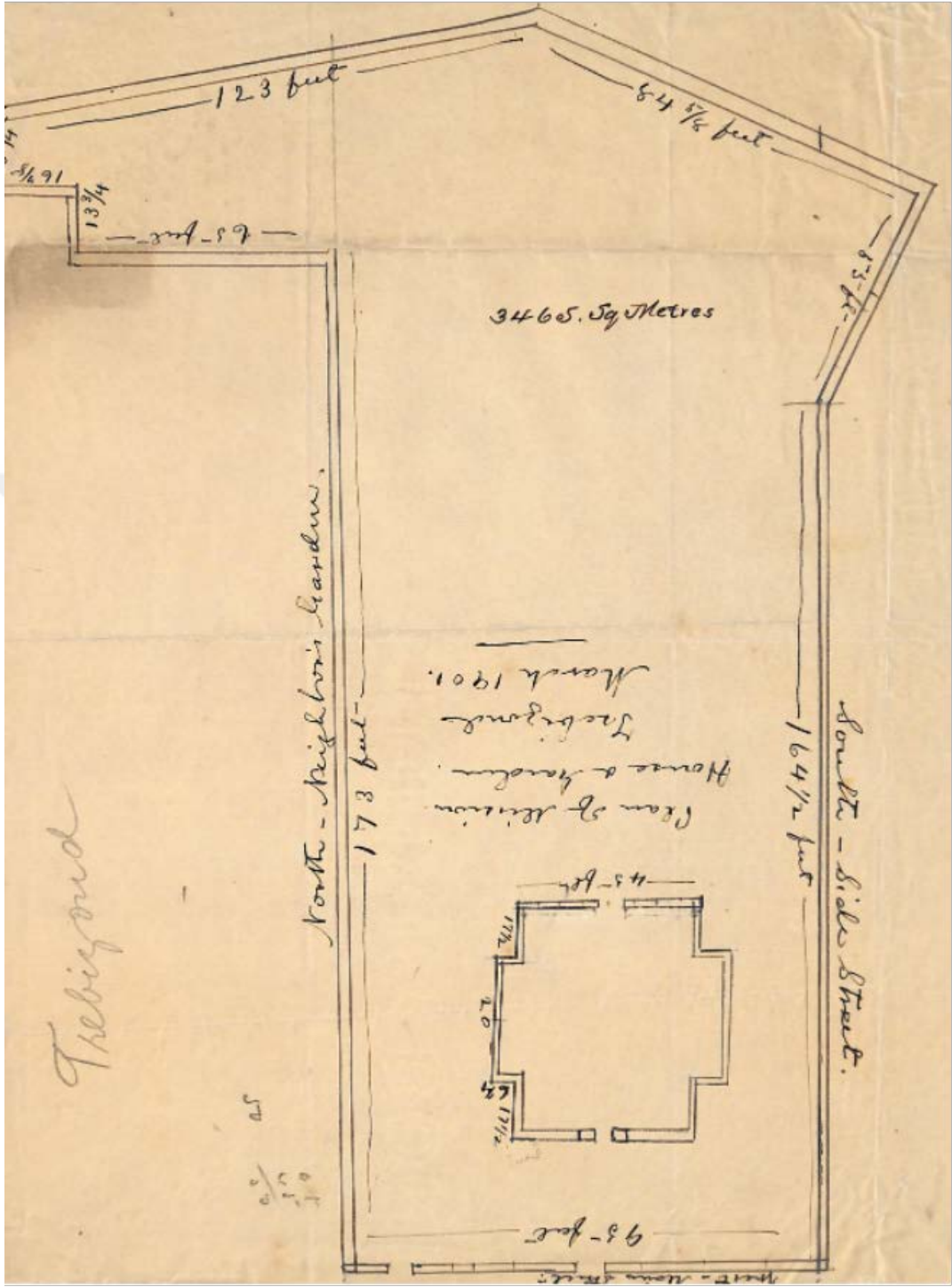
Şekil A. 9 Haçin istasyonu (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

Şekil A. 10 Mardin istasyonu (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

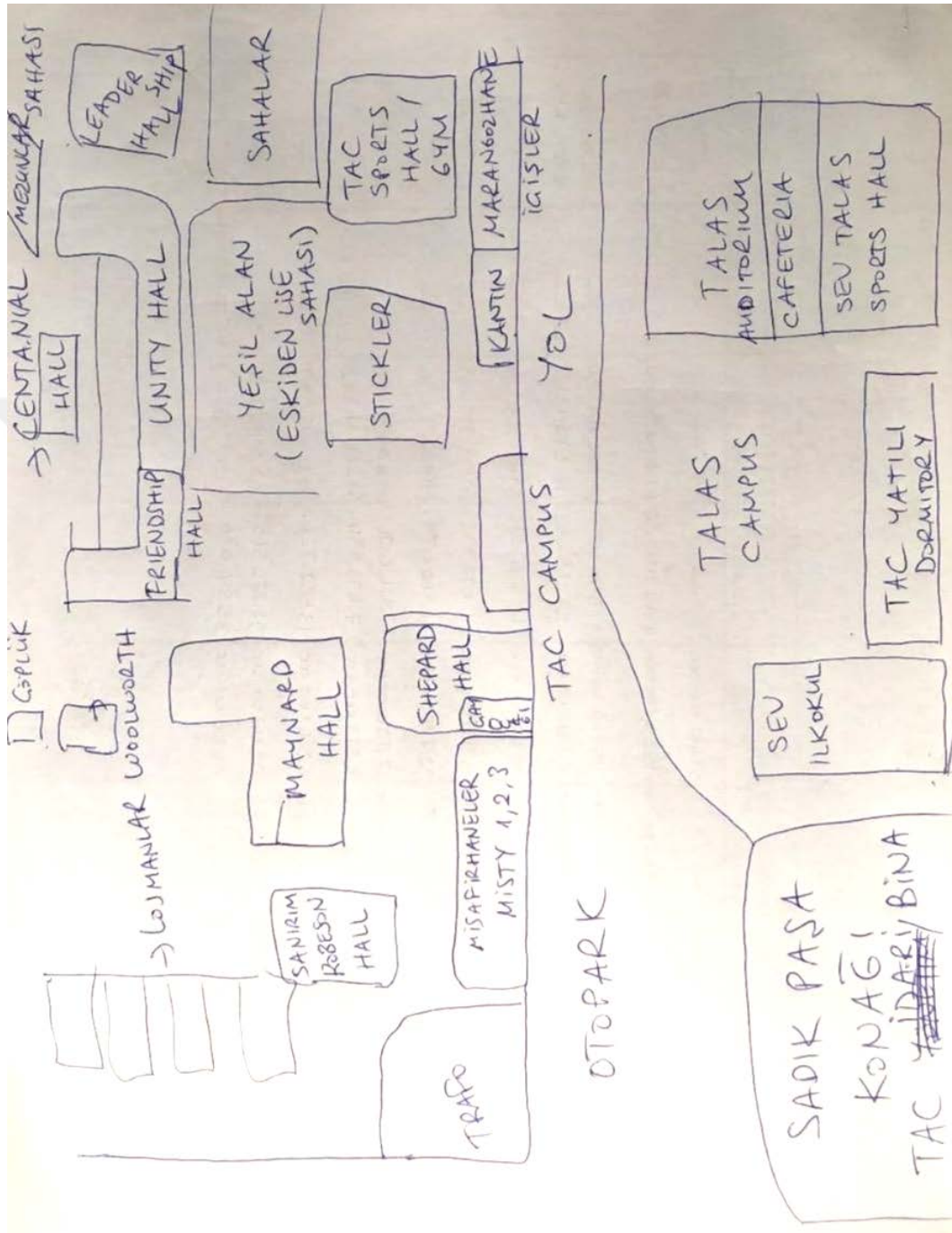

Şekil A. 11 Midyat istasyonu (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

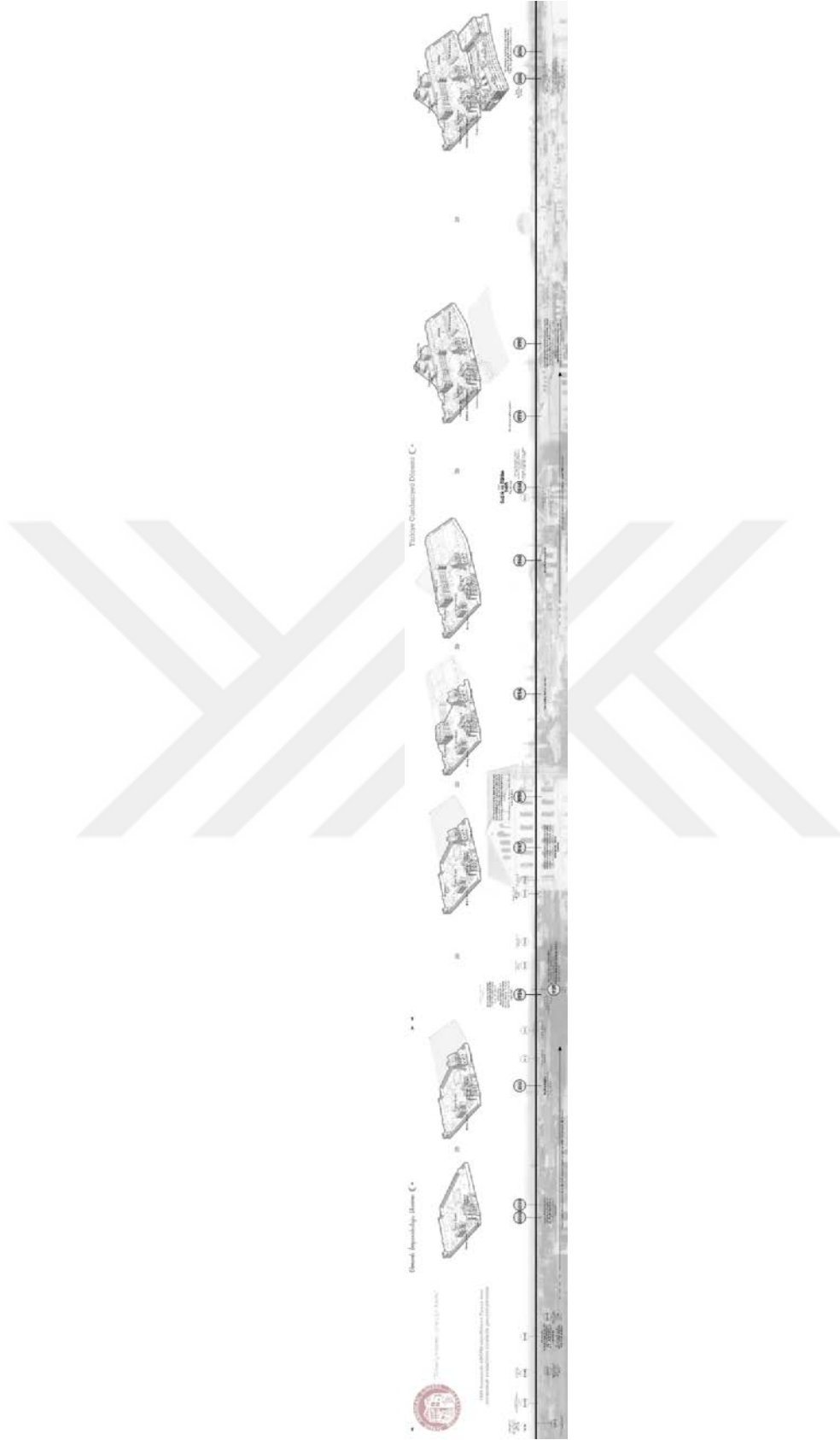

Şekil A. 12 Trabzon istasyonu (<https://archives.saltresearch.org>, Erişim tarihi: 19.11.2020)

B TARSUS AMERİKAN KOLEJİ

Şekil B. 1 Bir Tarsus Amerikan Kolej mezununun yerleşke çizimi (Ömer Faruk Bayram Arşivi)

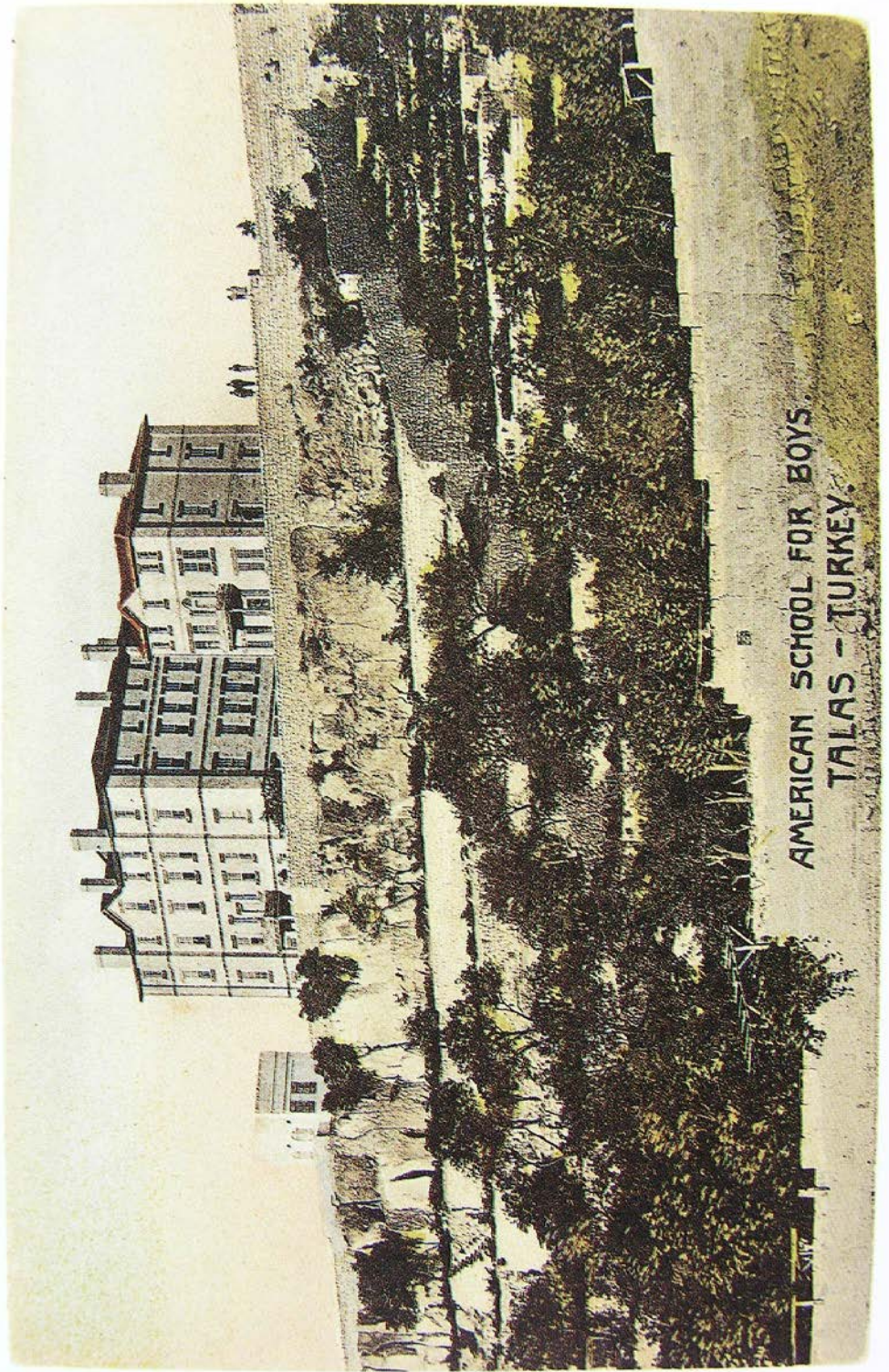
Şekil B. 2 Tarsus Amerikan Koleji'nin kronolojik yaşam döngüsü (Ömer Faruk Bayram)

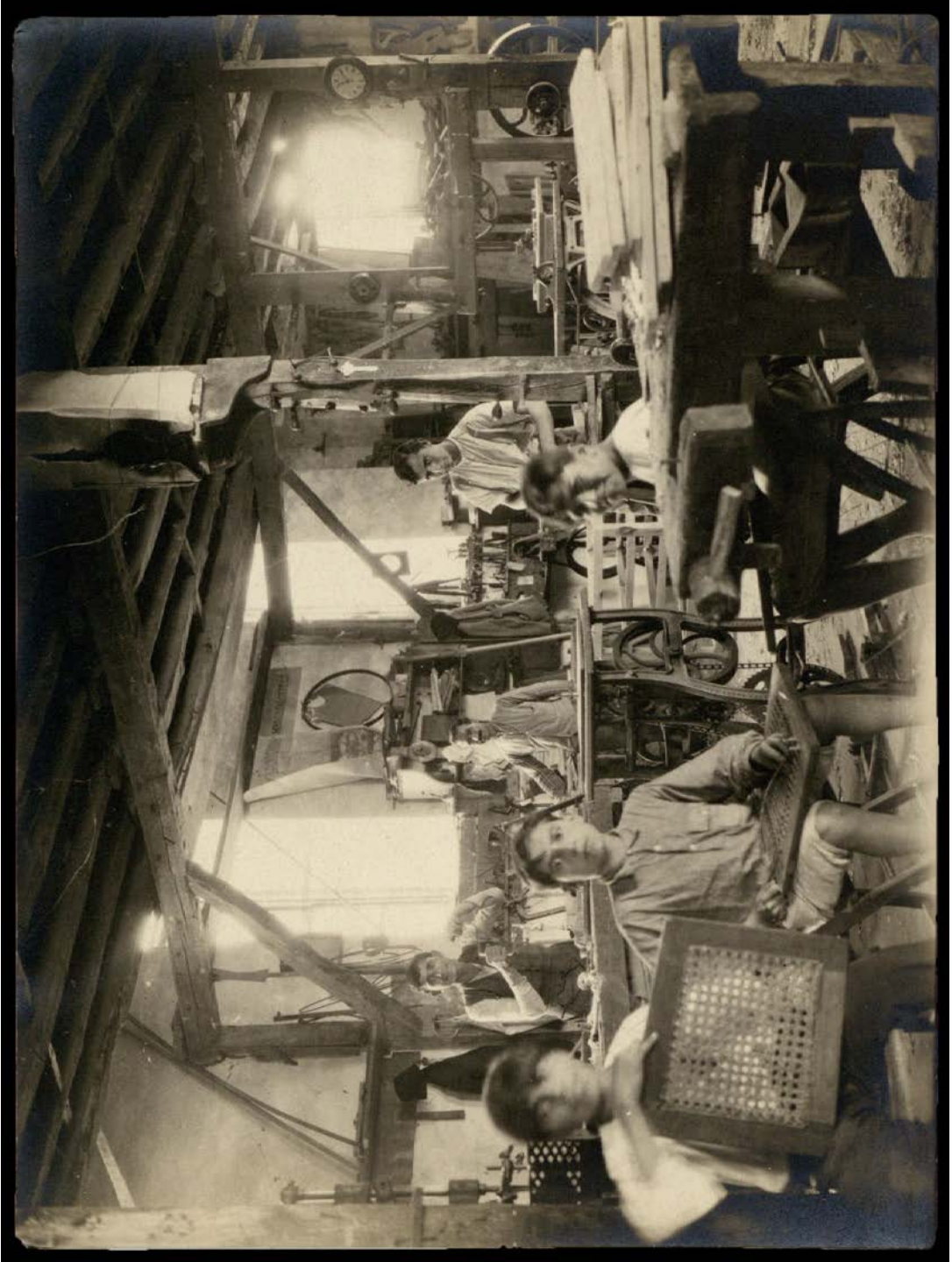
Şekil C. 1 Talas Amerikan Okulu'nun Cumhuriyet döneminde arması ve eğitilmesi hedeflenen 4K Mottosu; *Kol, kafa, kuvvet, kalp* (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Şekil C. 2 Kozmopolit eğitim ortamını gösteren T.A.O. eğitim kadrosu, 1960'lar
(Kayseri Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

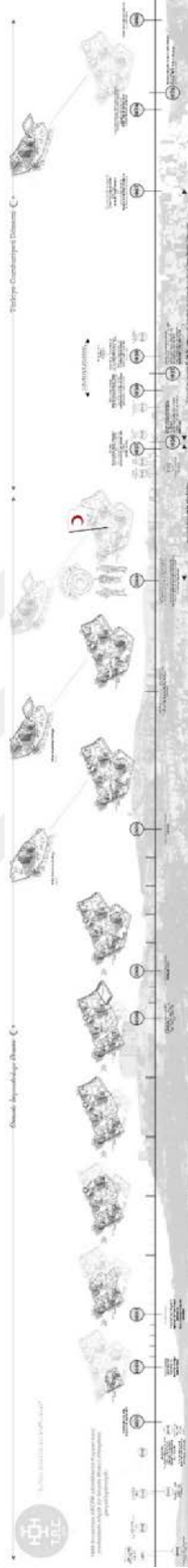
Şekil C. 3 *Kartal Yuvası* (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Şekil C. 4 Talas Amerikan Okulu atölyesinde çalışan öğrenciler, 1950'ler (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Şekil C. 5 Talas Amerikan Hastanesi; birkaç saat uzaklıktaki köylere sağlık hizmetleri götürün kliniğe bağlı kızaklar ve at arabası, 1950'ler (Winkler, 2014: 59)

Şekil C. 6 Talas Amerikan Okulu'nun kronolojik yaşam döngüsü (Ömer Faruk Bayram)

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Makaleler

1. Bayram, Ö. F. ve Önal, F. (2022). "A New Model In The Ottoman Empire: Ethos Of Protestant Missionary College Campuses". *The Journal of Academic Social Science Studies* – JASSS, S. Mart 2022 & Haziran 2022, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASS54879>

